

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA
SANAYİSİNE TERÖRİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS

AYTAÇ AKSAKAL

BOLU, TEMMUZ – 2023

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA
SANAYİSİNE TERÖRİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYTAÇ AKSAKAL

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Fatma Davarcıoğlu Özaktaş

BOLU, TEMMUZ - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Aytaç AKSAKAL tarafından hazırlanan “TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA SANAYİSİNE TERÖRİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 11/07/2023

Jüri Üyeleri

Danışman
Doç. Dr. Fatma DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İmza

.....

Üye
Prof. Dr. Fatih KONUR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nihat DAĞISTAN
Başkent Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tez de sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
- aksi bir durum da aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 12/06/2023 tarihinde Turnitin Adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemele uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 12 olarak tespit edilmiştir.

.....
AYTAÇ AKSAKAL

ÖZET

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA SANAYİSİNE TERÖRİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYTAÇ AKSAKAL

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. FATMA DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ)

BOLU, TEMMUZ - 2023

XIII + 81

Dünya ülkelerinin içişlerinde birlik ve bütünlüğünü sağlayabilmesi, diğer ülkelere karşı dış güvenlikte yetersizliğe sebep olmamaları için değişen ve gelişen teknolojik ilerlemeleri takip etmesi gerekmektedir.

Savunma sanayisi alanında var olan teknolojik gelişmelerin takibiyle birlikte savunma sanayisini geliştirebilmek için savunma harcamalarıyla dengelenmesi mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlara ihtiyaç duyulmasının temelinde ülkenin iç ve dış güvenliğinin sağlanması, bağımsızlık ve her daim vatan bütünlüğünün sağlanması amaçlanmaktadır.

Türkiye jeopolitik konumu gereği savaşa ve iç karışıklıklara her zaman hazır bulunması gereken bir ülkedir. Ülkenin, politik, ekonomik ve sosyal açıdan istikrarsız ülkelere komşu konumunda yer alması, düzensiz göç ve terör gibi birçok tehdide maruz kalmasına sebep olmaktadır.

Savunma harcamaları ve sanayisi, Türkiye'nin bağımsızlığını iç güvenlik ve bölgesel güvenlik politikasında sonuç verebilecek bir konuma ulaşmasını desteklemekte temel bir etkidir.

Bu çalışmada devletin güvenlikteki rolü, terörizmin savunma harcamalarına ekonomik etkisi Türkiye örneğinde incelenmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak, Türk savunma sanayisi gelişim ve kurumları incelenmiştir. Ardından, terörün Türk savunma harcamalarına ve savunma sanayisine etkisi, terör türleri ve terörle mücadele konuları ele alınmıştır. Ayrıca, terörizmin, Türk savunma sanayisine ve savunma harcamalarına ekonomik etkilerinin incelenmesi ile bu ilişkinin derinliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Tezin temel bulgusu terörizmin, Türkiye’de savunma sanayi ve savunma harcamaları üzerinde artırıcı ekonomik etkilere sahip olduğu ve güvenlik politikaları üzerinde de stratejik belirleyiciliği olduğu biçiminde özetlenebilir.

ANAHTAR KELİMELEER: Savunma sanayi, Savunma harcamaları, Terör, Türkiye, Milli

ABSTRACT

ECONOMIC EFFECTS OF TERRORISM ON DEFENSE INDUSTRY IN TURKEY

MASTER THESIS

AYTAÇ AKSAKAL

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ECONOMICS

**(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. FATMA DAVARCIOĞLU
ÖZAKTAŞ)**

BOLU, JULY 2023

XIII + 81

In order for countries to maintain unity and integrity in their internal affairs and to avoid inadequacies in external security against other countries, they need to keep up with changing and evolving technological advancements.

With the pursuit of existing technological developments in the defense industry, there is a necessity to balance defense expenditures in order to enhance the defense industry. The underlying need for all of this is to ensure the country's internal and external security, independence, and the preservation of national unity at all times.

Due to its geopolitical location, Turkey is a country that must always be prepared for war and internal turmoil. The country's proximity to politically, economically, and socially unstable countries exposes it to various threats such as irregular migration and terrorism.

Defense expenditures and industry play a crucial role in supporting Turkey's independence and its security policies in terms of internal security and regional security.

This study examines the role of the state in security and the economic impact of terrorism on defense expenditures using the example of Turkey. Accordingly, firstly, the development and institutions of the Turkish defense industry are examined. Then, the impact of terrorism on Turkish defense expenditures and defense industry, types of terrorism, and counter-terrorism issues are addressed. In addition, the aim is to explore the economic effects of terrorism on the Turkish defense industry and defense expenditures, and to reveal the depth of this relationship. The main finding of the thesis can be summarized as follows: terrorism has augmenting economic effects on Turkey's defense industry and defense expenditures and has strategic determinism on security policies.

KEYWORDS: Defense industry, Defense expenditures, Terrorism, Turkey, Local and national

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	xii
TEŞEKKÜR	xiii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. DEVLETİN GÜVENLİKTEKİ ROLÜ, SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK ETKİLERİ.....	3
1.1 Devlet, Kamu ve Güvenlik Kavramı	3
1.2 Savunma ve Savunma Hizmetinin Özellikleri	4
1.3 Savunma Harcamalarına İlişkin Yaklaşımlar ve Teoriler	5
1.3.1 Askeri Keynesyen Yaklaşım Teorisi.....	6
1.3.2 Neo-Klasik Yaklaşım Teorisi	6
1.4 Savunma Harcamaları ve Etkili Olan Unsurlar	7
1.4.1 Savunma Harcamalarına Ekonominin Etkisi.....	9
1.4.2 Siyasal Rejimin Savunma Harcamalarına Etkisi	10
1.4.3 Jeopolitik Konumun Savunma Harcamalarına Etkisi	10
1.4.4 Komşu ve Dünya Ülkelerinin Savunma Harcamalarına Etkisi	11
1.4.5 Terör Unsurunun Savunma Harcamalarına Etkisi.....	12
1.5 Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri.....	14
1.5.1 Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi	15
1.5.2 Savunma Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi.....	17
1.5.3 Savunma Harcamalarının Kaynak Dağılımına Etkileri	19
1.5.4 Savunma Harcamalarının Bütçe Açığına Etkisi	20
1.5.5 Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesine Etkisi	20
1.5.6 Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkisi	20
1.5.7 Savunma Harcamalarının Sanayileşmeye Etkisi	21
1.6 Savunma Harcamalarının Etkinliği ve Denetimi	22
İKİNCİ BÖLÜM	24
2. SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİYE ETKİLERİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ.....	24
2.1 Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Kaynakları.....	24

2.2 Türkiye’de Savunma Harcamalarına Etki Eden Unsurlar	26
2.3 Türkiye’de Savunma Kaynakları	29
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	31

3. SAVUNMA SANAYİSİ, ÖZELLİKLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE

İNCELENMESİ.....	31
3.1 Savunma Sanayisi, Önemi ve Özellikleri	31
3.1.1 Savunma Sanayinin Sivil Sanayiden Farkı	31
3.1.2 Savunma Sanayisinin Üretim Özellikleri.....	32
3.1.3 Savunma Sanayinin Piyasa Özellikleri	33
3.1.4 Savunma Sanayisinin Personel Açısından Özellikleri	33
3.1.5 Savunma Sanayisi ve Askeri Açısından Önemi	34
3.2 Dünyada Savunma Sanayisi	35
3.2.1 Savunma Sanayisinin Ülke Açısından Fayda ile Maliyeti.....	36
3.3 Savunma Sanayisinin Türkiye Örneğinde İncelenmesi	37
3.4 Türkiye’de Savunma Sanayisi ve Tarihsel Gelişimi	38
3.4.1 Türkiye’de Savunma Sanayisi Birinci Dönem (1923-1974).....	39
3.4.2 Türkiye’de Savunma Sanayisi İkinci Dönem (1974-2004).....	40
3.4.3 Türkiye’de Savunma Sanayisi Üçüncü Dönem (2004-2023)	41
3.5 Türkiye’de Savunma Sanayisine Etki Eden Unsurlar.....	42
3.6 Savunma Sanayi Başkanlığı Bütçesi ve Destekleme Fonu	43
3.7 Türkiye’de Savunma Sanayi Kuruluşları	45
3.7.1 Havelsan (Hava Elektronik Sanayi)	45
3.7.2 Roketsan (Roket Sanayi ve Ticaret AŞ)	46
3.7.3 Aselsan (Askeri Elektronik Sanayi)	46
3.7.4 Taı (Türk Havacılık ve Uzay Sanayi)	47
3.7.5 Bmc (British Motor Company)	47
3.7.6 Otokar (Otomotiv ve Savunma Sanayi AŞ).....	47
3.7.7 Fnss (FMC-NUROL Savunma Sanayi)	47
3.7.8 Katmerciler	48
3.8 Türkiye’de Savunma Sanayisi ve Etkisi	49
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	51

4. TERÖRİZMİN SAVUNMA HARCAMALARINA VE SAVUNMA

SANAYİSİNE ETKİSİ	51
4.1 Terör, Terör Riski ve Terörizm	51
4.2 Terörizm ve Unsurları.....	53
4.2.1 Şiddet Unsuru	53
4.2.2 Örgüt Unsuru	54
4.2.3 İdeoloji Unsuru.....	55
4.2.4 Devlet Unsuru.....	56
4.3 Terörün Tarihteki Yeri ve Amaçları	56
4.4 Terör Türleri	57
4.4.1 Politik Terör.....	57
4.4.2 Uluslararası Terör.....	58
4.4.3 Uluslararası Terör.....	58
4.4.4 Devlet Terörü.....	59
4.4.5 Adli Terör	59
4.4.6 Dinsel Terör	59

4.4.7 Siber Terör	60
4.5 Terörün Ekonomik Kaynakları.....	60
4.6 Terörün Yasal Olmayan Kaynakları	61
4.6.1 Kaçakçılık (Silah, Alkol, Sigara, Uyuşturucu vb.).....	61
4.6.2 Gasp, Tehdit ve Alıkoyma	61
4.6.3 Dolandırıcılık ve Kalpazanlık.....	61
4.6.4 Hırsızlık ve Yağmacılık	62
4.6.5 Göçmen Kaçırma ve Kaçakçılığı	62
4.7. Terörün Yasal Olduğu İddia Edilen Kaynaklar.....	62
4.7.1 Hibe ve Ödentiler	62
4.7.2 Vakıf ve Dernekler	62
4.7.3 Yayınlar ve Yayınlar	63
4.8 Dünyada Bilinen Terör Örgütleri	63
4.9 Türkiye’de Terör Örgütleri.....	63
4.10 Türkiye’de Terör ile Mücadele	63
4.10.1 Hukuk Kapsamında Mücadele	64
4.10.2 Güvenlik Güçleri ile Sınır İçi ve Sınır Ötesinde Mücadele	64
4.10.3 Eğitim ve Bilinçlendirme ile Mücadele	65
4.10.4 Yayın ve Yayın Araçları ile Mücadele	65
4.10.5 Ekonomik Kalkınma ile Mücadele.....	66
BEŞİNCİ BÖLÜM	67
5. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA	
SANAYİSİNE TERÖRİZMİN ETKİLERİ	67
5.1 Türkiye’de 2010-2020 Yılları Arasında Terörizm.....	67
5.2 Türkiye’de 2010-2020 Yılları Arasında Terör Örgütü Faaliyetleri	68
5.3 Terörizm Olaylarının Dünya’ya Etkisi	69
SONUÇ	72
KAYNAKLAR.....	76

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1. Türkiye Askeri Harcamalarının GSYİH Oranı	10
Şekil 1.2. İspanya – Türkiye Askeri Harcamalar	13
Şekil 1.3. Silah İhracat Mali Değeri (Milyon \$)	17
Şekil 1.4. Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı	18
Şekil 1.5. Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payı.....	19
Şekil 2.1. 2014-2020 Türkiye Savunma Harcamaları.....	25
Şekil 2.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarının GSYİH İçinde Oranı	26
Şekil 2.3. Havacılık Savunma Sanayi Alanlarının Reel GSYİH İçerisinde Yüzde Oranı	26
Şekil 2.4. İspanya Ve Türkiye Arasında Askeri Harcamaların Karşılaştırması	28
Şekil 2.5. 2010-2020 Türkiye Ve Komşu Ülkelerinin Savunma Harcamaları.....	28
Şekil 2.6. Yıllık Genel Bütçe İçinde MSB Payı	29
Şekil 3.1. SSB Personel Sayısının Yıllara Göre Dağılımı	34
Şekil 3.2. Aselsan ve Tai’nin Savunma Sanayi Sektöründe Gelişimi	39
Şekil 3.3. Savunma Sanayi Destekleme Fonu dağılımı	45
Şekil 3.4. Patent Branş Dağılımı	49
Şekil 5.1. Bölücü Terör Örgütüne Katılım Sayısı	68
Şekil 5.2. Türkiye’de 2010-2019 Yılları Arasında BTÖ Saldırıları	68
Şekil 5.3. Orta Doğu ve Afrika’da Gerçekleşen Terör Saldırılarının Yıl Bazında Sayısı.....	69
Şekil 5.4. Dünyada Terörizm	70
Şekil 5.5. Türkiye-İspanya Savunma Harcamaları GSYİH Oranı	71

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Askeri güç, muharebe hizmet ve destek harcamaları	9
Tablo 1.2. 2020 Küresel savunma harcamalarındaki yüzde (%) değişim	15
Tablo 2.1. 2010-2021 Türkiye ve komşu ülkelerinin savunma harcamaları	27
Tablo 2.2. Yıllık genel bütçe içinde MSB payı	29
Tablo 2.3. MSB 2020-2021 yılları bazında gider karşılaştırması	30
Tablo 3.1. 2022 yılı için ülkelerin askeri harcamaları	36
Tablo 3.2. Savunma sanayi başkanlığı ekonomik sınıflandırma bütçesi	44
Tablo 3.3. Patent başvurusu gerçekleştiren firma sıralaması	48
Tablo 3.4. Patent kısaltma açıklamaları	49
Tablo 4.1. Dünyada en çok bilinen terör örgütleri	63
Tablo 4.2. Türkiye’de terör örgütleri	63

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
BM	: Birleşmiş Milletler
BTÖ	: Bölücü Terör Örgütü
DEAŞ	: Devlet'ül İslamiye Fil Irak WelŞam
DHKP-C	: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
EYP	: El Yapımı Patlayıcı
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HAVELSAN	: Hava Elektronik Sanayi
HAMAS	: Harakat al-Muqawama al-İslamiya
İHA	: İnsansız Hava Aracı
JGK	: Jandarma Genel Komutanlığı
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
MKEK	: Makine Ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik İttifakı
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
ROKETSAN	: Roket Sanayi Ve Ticaret AnonimŞirketi
SGK	: Sahil Güvenlik Komutanlığı
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSB	: Savunma Sanayi Başkanlığı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetler Güçlendirme Vakfı
USD	: Amerika Birleşik Devletleri Resmi Para Birimi

TEŞEKKÜR

Gerçekleştirmiş olduğum ‘Türkiye’de Terörizmin Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayisine Ekonomik Etkisi’ konulu yüksek lisans tez çalışmamda her türlü tavrı ve davranışıyla bana yol göstererek katkılarını esirgemeyen Sayın danışman hocam Doçent Doktor Fatma DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ’a, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi akademik ve idari personeline, sabrı ve desteği için sevgili eşim Sedef AKSAKAL’a, tez çalışmam sırasında gerçekleştirdiğim araştırmalarımda desteklerini esirgemeyen Türk Silahlı Kuvvetleri personeline, ülkemizin bölünmez bütünlüğü ve güvenliği için canlarını feda eden tüm aziz şehitlerimize ve bu kutsal amaç doğrultusunda gazilik makamına eren tüm isimsiz vatan evlatlarına teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden itibaren kendi sınırları içerisinde ve ötesinde birçok güvenlik tehdidiyle mücadele etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik ve savunma politikaları, hem ülke içerisinde terörle mücadelede hem de sınır ötesinde yaşanan savaş ve terörizimden kaynaklı uğraşlarla, kendi bağımsızlık ve hareket alanını daraltmaya yönelik olaylar karşısında etkinliğini başarı ile devam ettirmiştir. Bu etkinliğin en büyük destekleyici gücü, şüphesiz Türk savunma sanayisi ile Türk Silahlı Kuvvetleri ve kabiliyetleridir.

Savunma ihtiyaçları, gelişen teknolojilere uyum sağlayarak giderilir. Bu da yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Bir ülkenin, iç ve dış tehditlere karşı güvenliğini sağlamak maksadıyla hazineden savunmaya ayırdığı bütçe olarak tanımlanan savunma harcamalarının optimal bir düzeyde belirlenmesi tüm ülkeler için önem arz etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, savunma ve savunma hizmet kavramlarına dair temel terimler açıklanarak, savunma harcamaları ve özellikleri tanımlanmıştır. Ardından, savunma harcamalarına ilişkin teoriler incelenmiş savunma harcamaları üzerinde etkili olan unsurlara değinilmiştir. Bölüm, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye, gelir dağılımına, kaynak dağılımına, bütçe açığına, ödemeler dengesine, enflasyon düzeyine ve sanayileşmeye etkileri ile devam ettirilmiştir. Savunma harcamalarının ekonomiye olan etkilerinin ortaya konmasının ardından, bu harcamaların etkinlik ve denetimi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, savunma harcamaları ve etkilerinin Türkiye örneğinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'de savunma harcamalarının kaynakları ve etki eden unsurlar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, ilk olarak savunma sanayisinin önem ve özelliklerine değinilmiştir. Türkiye'de dönemler itibariyle savunma sanayisinin gelişimi izlenmiş ve savunma sanayisinde rol alan kurum ve kuruluşlar aktarılmıştır.

İzleyen bölümde, terör, terör riski ve terörizm; türleri, amaçları, kimlikleri, tarihsel gelişimi, ekonomik kaynakları ve terörle mücadele konuları dünya ve Türkiye ölçeğinde ele alınmıştır.

Son bölümde ise, terörizmin savunma harcamaları ve savunma sanayisine etkileri yıllar itibariyle incelenmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de, tezin çalışma aralığı olan 2010-2020 yılları arasında terörizm ile savuma sanayine yapılan harcamalar arasında doğru orantı olduğu gözlemlenmiştir. Ancak burada dikkat çekici olan, savunma harcamalarının artış hızının sabit olmamasıdır. Terörün yoğunlaştığı dönemlerde, savunma sanayi ve bu alanda yapılan yatırım ve harcamaların artış hızı yükselirken; terörün nispeten hız kestiği dönemlerde sözkonusu yatırım ve harcamaların artış hızı da görece olarak düşmektedir. Ancak, ülkenin jeopolitik konumu gereği, GSMH’den savunma sanayisine ayrılan paydaki artış süreklilik göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVLETİN GÜVENLİKTEKİ ROLÜ, SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK ETKİLERİ

1.1 Devlet, Kamu ve Güvenlik Kavramı

Devlet, insanın birey olarak tek başına yaşayamayacağını anlamasıyla toplumsal yaşamda gerek yöresel gerek bölgesel olarak ortaya çıkan kargaşa ve düzensizlikleri ortadan kaldırmak için o topluluğu oluşturan bireylerin iradesine göre tasarlanmış insan yapımı bir teşkilattır.

Devletin örgütlenme şekli, toplumun gelişmesi ve ilerlemesinin temelini oluşturur. Devlet, kendisini oluşturan unsurlardan biri olan toplumdan aldığı gücü kanalize ederek koyduğu kurallar doğrultusunda bireyin gelişimini sağlayacak ortamı oluşturur.

Kamu ise bir devlet içerisinde yaşayan tüm insanların genelini ifade eden bir kavramdır. Devlet ve kamu ayrılmaz bir bütündür. Devletin devamlılığı kamunun her alanında güvenliğin sağlanmasıyla mümkündür.

Güvenlik, bir devletin asli sorumluluklarından olup diğer devletler ile ülke içinde oluşan terör örgütlerinin saldırı ve tehditlerine karşı kendini oluşturan unsurları koruma, bunların zarar görmesini engelleme faaliyetlerinin tümüdür (Miller, 2001).

Güvenlik, toplum varlığının devam edebilmesi için en temel unsurdur. Sadece varlığının devamı için değil, aynı zamanda toplumsal olarak gelişim ve değişiminin temeli olduğu da unutulmamalıdır.

Güvenlik, devletin tam kamusal mal ve hizmet olarak vatandaşlarına sunmuş olduğu unsurlardan biridir. Bireyin temel yaşamına devam edebilmesindeki en önemli unsurlardan olan güvenlik, genel itibarıyla milli güvenlik kavramı içerisine girmektedir.

Milli güvenlik, bir devleti oluşturan tüm unsurların (kamu, ülke, egemenlik, iktidar) çıkar ve haklarını her türlü tehdit ve saldırıya karşı korunması için yapılan etkinliklerin tümüdür.

Bireyler, tek başına bir ülkenin yahut azınlığın güvenliğini sağlayabilecek güç ve kudrete sahip değildir. Milli güvenlik konularının, özel sektör ve

piyasalarına bırakılması söz konusu olmadığı için herhangi bir ücretlendirme ve rekabeti gerektirmez.

Devlet, tam kamusal mal ve hizmet olarak yapmak zorunda olduğu güvenlik unsurunun devamı için sürekli gelişen ve değişen teknolojiye uyum sağlamalıdır. Güvenliğin sağlanabilmesi için devlet bütçesi üzerinden savunma harcamalarına ve savunma sanayisine yatırım yapmaya devam etmelidir.

1.2 Savunma ve Savunma Hizmetinin Özellikleri

Savunma kavramı, kelime anlamı olarak "saldırıya karşı durarak direnmek" şeklinde tanımlanmaktadır. Savunma, insanların benliklerinin güvende hissetme güdüsünün en temel ilkesi olarak ifade edilmekte ve sıklıkla güvenlik kavramı ile savunma eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Fakat bunların aynı anlama gelen kavramlar olduğu düşünülmemelidir.

Güvenlik savunmanın içerisinde yer alan unsurlardan biridir. Bu kavramın, disiplinlere göre değişmekle birlikte en yaygın kullanımı bir devletin kendi egemenliğini diğer devletlerin tehditlerine ve müdahalelerine karşı korumaktır.

Devletlerin savunma ihtiyaçları var olan etkenlerden dolayı farklılık göstermektedir. Bu etkenler; siyasi, jeopolitik ve içerisinde bulunduğu ittifak devletlerinin yaratmış olduğu koşullar sonucu şekillenmektedir.

Savunma hizmetlerinin sağlanması devletin temel sorumluluklarından biridir ve ücretlendirilemez. Savunma hizmeti iki yönlüdür: Biri devlete yönelik saldırıyı önlemek, diğeri ise saldırı durumunda karşılık vermektir. Toprak bütünlüğünü, ekonomik bağımsızlığını sürdürmek ve var olan konumunu, dış ülkelere karşı statüsünü, halkının çıkarlarını gözetmek zorunda olan devletler savunma hizmetlerini ön planda tutmak mecburiyetindedir. Devletlerin, diğer dünya devletleri arasındaki konumunu korumak hatta ilerlemek için askeri hizmetlerini, savunma sanayisini geliştirmesi ve güncel tutması gereklidir (Bulutoğlu, 2002).

Savunma hizmetleri sadece yaşamsal koruma ile sınırlı değildir. İnsanın varlığı ile başlayan korunma ve güvenlik kaygısı önce aileden sonra toplumun etik tutumundan başlar ve devletin halkına verdiği savunma garantisiyle devam eder. Kendini güvende hisseden toplum bu kaygılarla uğraşmaz ve üretkenliğini başka alanlara yönlendirebilir.

Ekonomik büyüme ve kalkınma sağlamak için öncelikle ülkenin iç düzeninin temin edilmesi, dış tehlikelere karşı ya da rekabet hâlinde olunan diğer

ülkelere karşı kendi savunma gücünü elde bulundurması elzemdir. Dış tehlikelere karşı korunaklı olan ülke; teknolojik, sosyolojik ve kültürel gelişime daha açık ve öngörülüdür (Tüğen, 1998).

Savunma harcamaları ve hizmetleri; devlet bütünlüğü, nüfus bütünlüğü ve toprak bütünlüğünün önceliğidir. Ülkelerin iç ve dış tehdit durumlarına karşı muhtemel bir savaşın ya da muhtemel bir iç karışıklığın çıkması gözetilmeden, askeri yeterliliğin ve silah teknolojilerinin gelişmişliği en büyük caydırıcı durumdur.

Silah ve askeri personelden ödün vermeden, savaş veya iç çatışma olmadan da savunma hizmetlerinden yararlanılabilir. Siyasi savaşlarda caydırıcılığın, kaybetmeden elde edilen ilk kazanç olduğu açıkça görülmektedir (Aslan, 1998).

Savaş veya iç karışıklıklardan kaynaklanan herhangi bir kaos durumunda savunma hizmetinin koruyucu ve püskürtücü niteliği ortaya çıkmaktadır. Yaşanan kaosları önlemek için kullanılan silahlar ve askeri tecrübeler ile gelecekte olası krizleri de dolaylı olarak caydırıcılık etkisiyle önleyecektir. Bu gönüllü hizmetin kaynağı olan devlet, tüm vatandaşlarına karşı eşit hizmet ve fayda sağlamalıdır (Bulutoğlu, 2008).

Eğitimi ve koordinasyonu iyi olan ülke, koruyucu olmasının yanında iyi bir yardım kuruluşudur. Olası ihtiyaç durumlarında orduya insiyatif alabilme yetkisini kullanabilmek adına tam yetki verildiği de görülmüştür. Çıkan ve müdahale etmek için yetersiz kalınan orman yangınlarında, deprem nedeniyle enkaz altında kalmış vatandaşın kurtarılmasında, herhangi bir hastalık durumunda yurt içi güvenliğin üst düzeyde tutulması gerekliliğinde ordu gücü kullanılır. Ayrıca zorunlu askerlikle beraberinde mecburi tutulan eğitim de kültürel ve askeri eğitimler verilmektedir (Bulutoğlu, 2008).

Savunma harcamaları gerçekleştirilirken bir bireyin aldığı hizmet diğer bireylerin faydalanacağı ve alacağı hizmetlerde eksiltme yaratmaz (Özer, 2001).

1.3 Savunma Harcamalarına İlişkin Yaklaşımlar ve Teoriler

Ekonomik büyüme, bir ülkenin finansal gücü ve gelişimi için önemli olmakla birlikte gerekli bir koşuldur. Ekonomik büyümede gerekli ivmeyi sağlamak adına birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bazı politikacılar ve ekonomistler eğitime öncelik verirken bazıları sabit sermayeyi, bazıları ise araştırma, geliştirme ve teknolojik modernizasyonu en önemli ekonomik büyüme faktörleri olarak görmektedir.

1.3.1 Askeri Keynesyen Yaklaşım Teorisi

Arz faktörüne bağlı olarak gelişen teori, savunma harcamaları artışının ekonomik olarak ülkenin kalkınmasını artıracığını savunur. Talebi artırıcı etki yaratarak ülkede açılan yeni üretim alanlarında hem istihdamı artırır hem de bütçe açıklarının önüne geçebilir. Özel sektöre de sirayet edecek olan savunma alanı için başlatılan ar-ge çalışmaları, teknolojiye yenilikler pozitif dışsallığı da beraberinde getirecektir. Yapılan harcamalar aynı zamanda ülkede altyapı çalışmalarına da hız kazandırır.

Tarihe bakıldığında çoğu ulaşım ve elektronik yatırımların savaş esnasında yapıldığı tespit edilmiştir. Mecburiyetler, çözümlerini de beraberinde getirmiştir. Dışsallıklar askeri personelde verimliliği, ar-ge çalışmaları özel sektöre yeni teknolojileri beraberinde getirecektir (Nadaroğlu, 1985).

Teorinin getirisi olan pozitif dışsallık için herhangi bir başka alana bu denli önem verilse ve kamu gelirleri yönlendirilse yine istihdam, teknoloji artışı gibi pozitif etkiyi sağlayacağı yönünde eleştiriler mevcuttur. Ayrıca ülkelerin sürekli savaşta olmaması ancak savunma harcamalarına bu yoğun yatırımların yapılmasının yine ülkeler arası aşırı silahlanmaya neden olabileceği savunulmuştur (Mat, 2020).

Ek bir eleştiri ise savunma harcamaları için ortaya çıkan sanayi ar-ge çalışmaları, özel sektörde bu kadar etkin ve yerinde kullanım sağlamayacaktır. Kendi kulvarında sadece savunma ve silahlanma alanında kullanılırsa da gelişen ancak tek yönlü gelişim sağlayan harcamalar olarak kalacak, pozitif dışsallıkta azalma meydana gelecektir. Harcama için gelirin elde edilmesi gereklidir. Elde edilen bu gelirlerin karşılığı vergiler olması nedeniyle ülke nüfusu için de külfet hâline gelecek ve ekonomik olarak yeni sorunlara neden olacaktır (Aygün, 2021).

1.3.2 Neo-Klasik Yaklaşım Teorisi

Savunma harcamaları için incelenecek bir diğer teori neo-klasik yaklaşıma dayanmaktadır. Askeri keynesyen teorisine nazaran savunma harcamalarında, pozitif değil negatif dışsallık oluştuğunu ve var olan maddi gelirlerin daha yüksek verim getirisi sağlayacak kamu harcamalarına ve ihtiyaçlarına yönlendirilmesi gerektiğini savunur.

Kıt kaynakların savunma harcamalarına sunulması, diğer ülke ihtiyacında elzem harcamalardan kısılması ekonomik kalkınmada düşüşe sebebiyet verecek ve

fırsat maliyeti yüksekliği ile karşılaşılabacaktır. Ortaya çıkan fırsat maliyeti yüksekliği özel sektöre de negatif dışsallık olarak dönecektir.

Yapılan ar-ge çalışmaları askeri sektörde yalnız savunma harcamalarında kullanılabileceği için sivil vatandaşa yönelik çalışmalar olmayacağından yaratacağı diğer faydalar çok düşük kalacaktır. Ülke içinde üretimle sağlanan savunma harcamaları, eğer ithal olarak elde ediliyorsa ülke gelirinden daha çok pay alacağı için diğer kamu harcamalarını ve hizmetlerini sekteye uğratar (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004).

İnsan emeğine verilen sermaye ne kadar artırılır ise ekonomik büyüme de doğru orantıda seyreder çünkü sermaye artışı insanları üretkenliğe sevk eder. Sermaye getirisinin istenen düzeyde olmaması teşvik gücünü azaltır ve ekonomik büyümede stabilite sağlar. Savunma harcamalarında makul tutarlar ile tasarruf edilirse diğer kamu harcamalarına da bütçe ayrılabilir. Verimsiz savunma harcamaları aynı zamanda katma değer üretmez ve pay aldığı bütçeye geri dönüt sağlayamaz (Korkmaz ve Bilgin, 2017).

1.4 Savunma Harcamaları ve Etkili Olan Unsurlar

Savunma harcamaları, bir ülkenin bütünlüğüne yönelik artan tehdidin bir fonksiyonu olarak o ülkenin milli gelirinden, refah düzeyi pahasına, o ülke halkının bekasını ve devamlılığını sağlamak için yapılan harcamalardır.

Savunma harcamaları devletlerin savunma hizmetlerine olan ihtiyacıyla doğru orantılıdır. Harcamaları belirleyen faktörler ülkenin savunma ihtiyacı, coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu, ekonomisi ve kalkınması ile diğer ülkeler ile arasında bulunan sosyo politik ilişkisiyle doğru orantılıdır.

Bir ülke, tek bir ulustan ya da tek bir düşünce yapısından var olmamaktadır. Devlet, tüm bu farklılıklara karşılık ülke birliğini sağlamak adına insan ayrımı yapmadan savunma hizmetini karşılamaktadır (Bekmez ve Evkuran, 2011).

Ülke içinde bulunan farklı düşünce grupları, çok ulusluluk ya da yeni bir devlet ve millet için çabalayan birçok kesim devlete karşı tehlike oluşturabilecek eylemlerde bulunabilir. Kendi nüfusu içinde bulunan insanların toplumun etik değerlerine karşı tavırlar sergilemesi ve diğer insanların hayat kalitesini düşürmesi de iç güvenlik sorununa dönüşebilir.

Devlet sadece dış etkenlere karşı değil, iç etkenlere karşı da kendini korumalı ve ileriye dönük olmalıdır. Bu önlemler için gelişen teknolojiye ayak

uydurmalı, güvenlik personelinin bilgi ve fiziki gücünü güncel tutmalı ve bunlara finansal yatırım yapılmalıdır.

Sürekli değişen ve farklılaşan bir ortamda devlet, ortaya çıkan savunma durumuna yanıt olarak vergileri artırabilir. Savunma harcamaları tek başına ele alınmadığı için toplumun belirli bir kesimine atfedilmesi mümkün değildir. Bu nedenle kişilerin hizmetlerden yararlanmama veya hizmet almama durumları söz konusu olamaz (Özer, 2001).

Savunma harcamaları her devlet nazarında özeldir. Her devletin sosyolojik, politik problemleri en küçük örnekle coğrafi konum nedeniyle bile değişebilmektedir. Her ülkeden farklı oluşumlar ve farklı öncelikli sıralamalara sahip savunma harcamaları listeleri edinmek bu nedenle mümkündür (Giray, 2004).

Ülkenin refahını, ekonomik ve sosyal durumunu etkileyen savunma harcamaları için ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğunun belirlenmesi önemlidir. Çünkü ekonomideki gereksiz büyük harcamalar, ülkenin diğer alanlardaki ilerlemesini yavaşlatacaktır. Ancak yetersiz kaynaklar, ülkeyi iç ve dış tehditlere yanıt veremez hâle getirecektir. Her ülkenin ihtiyacına bağlı olarak ekonominin harcamalara ayrılan yüzdesinin belirtilmesi, fazla veya eksik harcamayı önleyebilir.

İç ve dış faktörler göz önünde tutularak her devletin kendi harcamalarını doğru oranda planlaması gerekmektedir. Yan yana bulunan komşu ülkelerin savunma harcamaları ve izlediği planlar benzerlik gösterebildiği gibi farklılık da gösterebilir. Özellikle iç karışıklıkların ve farklı düşünce gruplarının ya da yer altı kaynaklarının bolluğu gibi nedenlerle komşu ülkelerde farklı savunma harcamaları gelişmektedir. Komşu ülkelerin savunma harcamalarının artışı psikolojik ve coğrafi olarak risk teşkil ettiğinden ayrılan bütçe artırılabilir (Giray , 2004).

Bu kadar çok değişkenin olduğu bir konuda ülkelerin aynı savunma planını uygulamasını, aynı savunma harcamasını yapmasını ya da aynı bütçeyi ayırmasını beklemek söz konusu olamaz (Tüğen, 1998).

Savunma harcamalarının içeriğine bakıldığında bunlar, her ülke için farklı olabilmekle beraber özellikle BM, IMF, ve NATO gibi bilinen kurumların ortak paydada buluştukları görülmektedir.

BM, IMF ve NATO İçin Savunma Harcamaları Listeleri

Tablo 1.1. Askeri güç, muharebe hizmet ve destek harcamaları

Askeri Güç ve Muharebe Hizmet, Destek Harcamaları		BM	IMF	NATO
1.	Rütbeli ve Rütbesiz Personel Ödemeleri	L	L	
2.	Personel veya Dış Alım Bürokrat, Teknisyen Ücretleri vb.	L	L	L
3.	Kapsamdaki Personel ve Ailelerine Sosyal Yardım, Vergi Ayrıcalığı, Kazanılmış Ödemeler	L	L	L
4.	Kapsamdaki Personelin Emeklilik Maaşı	L	X	L
5.	Askeri Okullar ve Askeri Hastaneler vb.		L	L
6.	Silah Sanayisi ve İthal Silah Harcamaları	L	L	L
7.	Altyapı, Bina ve Yenileme Harcamaları vb.	L	L	L
8.	İşletme ve Bakım, Onarım Harcamaları	L	L	L
9.	İkmal Maddeleri Alımları	L	L	L
10.	Askeri Araştırma Yatırımları	L	L	L
Stratejik Nedenli Diğer Harcamalar				
11.	Stratejik Ürünlerin Stoklanması	X	X	L ^B
12.	Askeri Teçhizatların Depolanması	X	L	L ^B
13.	Teçhizat Üretimi ve Transformasyon Sübvansiyonları	X	X	L
14.	Ülkeler Arası Askeri Yardımlar	L	L	L
15.	Uluslararası Organizasyonlar ve Askeri Anlaşmalar	X	L	L
16.	Sivil Savunma Harcamaları	L	L	X
Diğer Askeri Güçlere ve Faaliyetlerine Harcamalar				
17.	Ordu Mensubu Olmayan Güçlere Ödemeler	L ^C	L ^C	L ^C
18.	Sınır, Sahil ve Gümrük Muhafızları Ödemeleri	L ^C	L ^C	L ^C
19.	Polis Güçleri	L ^C	X	X
Diğer Sorumluluklar Harcaması				
20.	Yardım ve Felaket Kurtarma Harcamaları			L
21.	BM Barışı Koruma Harcamaları		L	L

Kaynak: (Brzoska, 1995; Giray, 2004)

Semboller:

L: Savunma harcamaları kalemleri

X: Savunma harcamaları olmayan kalemler

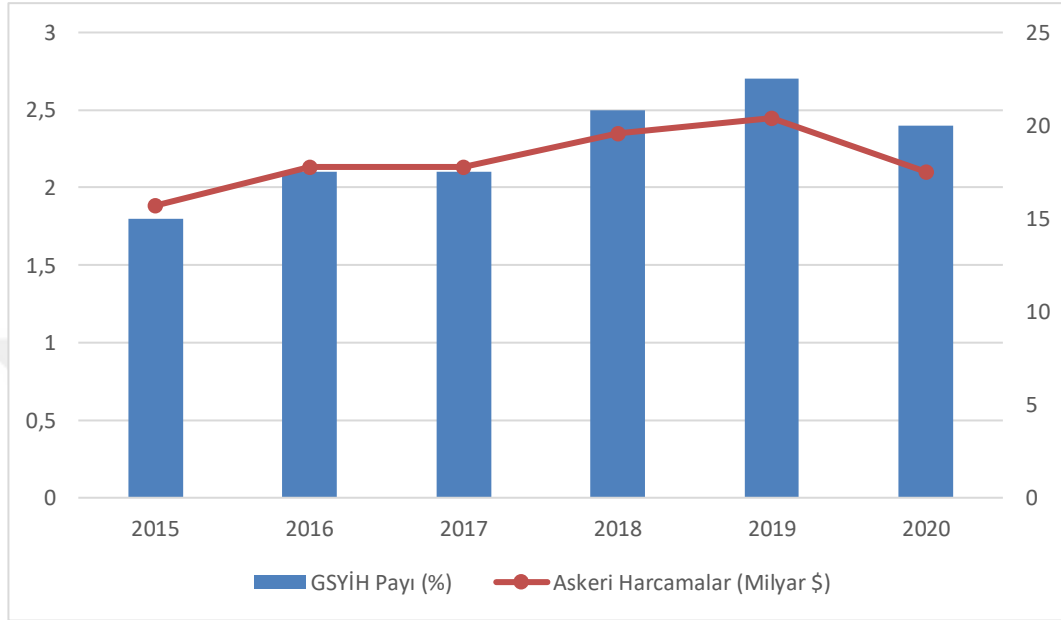
L^B: Savunma gücü ile yönetimi ve finansmanı yapılıyorsa savunma harcamalarına dâhildir.

L^C: Askeri yapıya katılmak için eğitilen ve donanımı sağlanan savunma harcamalarına dâhildir.

1.4.1 Savunma Harcamalarına Ekonominin Etkisi

Ülkelerin birçok farklı gelir elde ettikleri kaynakları ve masraflarını oluşturan gider kalemleri mevcuttur. Yasama ve yürütme organlarınca belirlenen bütçeler ile yapılan savunma harcamaları genel olarak ülkenin zenginliği ile doğru orantılıdır. Ekonomik gelişmişlik ile harcamalar doğru orantılıdır (Topçu, 2010).

Ekonomik güç, gelişmişlik seviyesini belirler. GSYİH ile GSMH, ülkelerin savunma harcamalarına ayırdığı ekonomik payı doğrudan etkiler. Ülke içindeki üretim miktarının eksi ya da artı yönlü ilerleyişi savunma harcamaları ile doğru orantılı ilerleyecektir (Barro, 2003).

Şekil 1.1. Türkiye Askeri Harcamalarının GSYİH Oranı

Kaynak: (SIPRI, 2021)

1.4.2 Siyasal Rejimin Savunma Harcamalarına Etkisi

Yönetimin kontrolünde olan ve tam kamusalılık teşkil eden savunma harcamaları otoritenin kararlarıyla belirlenmektedir. Siyasal görüş, dünya genelinde herhangi bir ülkenin silahlanması, yönetim rejiminin sivil ya da askeri yönetim biçiminde olması savunma harcamalarını pozitif ya da negatif yönde etkileyen faktörlerdir. Öngörülebilir ki askeri yönetim ile idame ettirilen bir ülkede sivil yönetime göre savunma harcamalarına verilen önem daha yüksek olacaktır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004).

1.4.3 Jeopolitik Konumun Savunma Harcamalarına Etkisi

Bir devletin coğrafi konumu ile siyasi tutumu arasındaki bağlantıyı irdelleyen bilim dalına jeopolitik denir. Jeopolitik konum, ülkelerin siyasi duruşunu ve savaş politikalarını doğrudan etkilemektedir. Coğrafi kaynaklar açısından zengin olan ülkeler, diğer ülkelerin hedefi hâline gelmektedir. Kaynakların giderek azalması, kıtlığın artması ile bol kaynaklara sahip olan ülkeler kendilerinde daha

çok korunma ihtiyacı hissedecek ve bu ihtiyaçla savunma önlemleri almak isteyecektir.

Orta Doğu'nun kaynakları, bu kaynaklar için sürekli tehdit altında olması ve bu sebeple savunma harcamalarını daha yüksek tutması buna en iyi örnek olacaktır. Önemli boğazlara, ticaret yollarına, zengin bitki örtüsüne, iklim çeşitliliğine, zengin yer altı kaynaklarına, turistik mekânlara sahip olan ve Asya-Avrupa arasında köprü durumunda olan Türkiye üzerindeki tarihin başlangıcından beri süre gelen savaş tehditleri de aşikârdır (Özerdem, 2015).

Ayrıca sadece elde bulunan kaynak bolluğu değil; engebeli arazilerin, boğazlara sahip olmanın, deniz ya da okyanus yanında yer almanın savunma alanında artı ve eksi yanları mevcuttur. Pozitif faydalardan yararlanabilen ve savunma harcamalarını coğrafyasıyla uyum hâlinde sürdürebilen ülkeler bir adım önde yer alır.

Yeni stratejiler ile askeri güce hâkim olmanın ve mevcut savunma pozisyonunun etkisi görülecektir. Böylece kendi coğrafi koşullarını kullanarak birbirlerinin bilgisizliğini kendi ülkelerinin çıkarlarına çevirebilirler. Ek olarak, savaş alanı bir sınır veya arazi ortamında ortaya çıktığı için askeri personelin saha yetenekleri ve bilgisi, afet durumlarında daha büyük avantaj sağlamak için kullanılabilir (Francis, 2017).

1.4.4 Komşu ve Dünya Ülkelerinin Savunma Harcamalarına Etkisi

Dünya genelinde ortaya çıkan yüksek oranda silahlanma yarışı genellikle komşu ülkeler rekabetiyle kendini gösterir. Stratejik olarak en yakında olan devlet önceliği olan tehdit ve rakiptir. Onun bir adım önde olması sizin iki adım öne çıkmanızı gerektirir. Psikolojik bir korkuyla başlayan durum ağır silahlanmaya kadar devam edecektir.

Birbirleriyle rekabet içinde olan komşu ülkeler eşit silahlanma durumunda savaş ortamına girmeyecek ancak birbirlerini tehdit olarak görecektir, yine de dengeli bir güç artışı sağlanmış olacaktır. Sürekli bir tehditle yaşamak yerine silahlanmak ülkeler için en basit yoldur.

Her ülkenin sadece bir komşusu olmadığı için bu savunma harcamaları artışı diğer ülkelere de sirayet ederek kümülatif bir biçimde dünya genelinde büyüme göstermektedir (Gümüşdaş, 2010).

Gerçek anlamda ülkeler sadece dış tehditlerle uğraşmaz, iç tehdit yaratan ve devamlılık arz eden durumlara karşı sürekli olarak tetikte kalmak zorundadır.

Bunun birkaç nedeni olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle kendi içinde ayakta tutmaya çalıştığı siyasi rejimi korumak, fiili bir savaştan daha zor olacaktır.

Ülkerler ekonomik olarak önceki dönemlerde savunma harcamaları yapılmış olsa da bu harcamaları tüm tehlikelere karşı daha yüksek düzeylere çıkarmak durumundadır. Savaş kazanma ya da kaybetme durumu fark etmeksizin askeri can kaybı, ülke yönetimini halkına karşı her zaman olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü savaşa giren devletin halkı hem ekonomik hem de fiziki olarak en çok etkilenen taraftır.

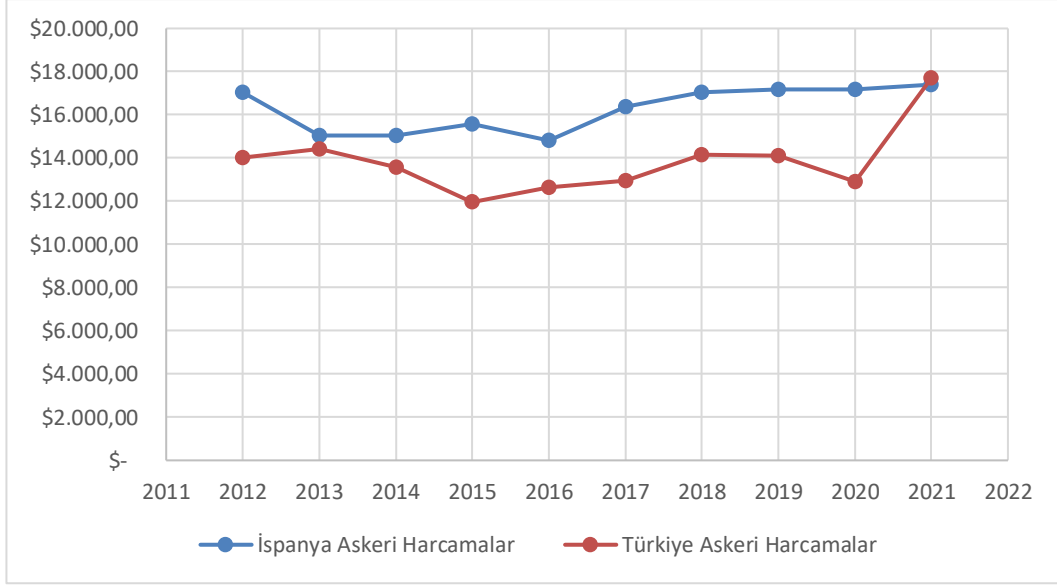
Her ülkenin bilinen, bilinmeyen ittifakları ve neredeyse çoğunun dâhil olduğu milletler toplulukları mevcuttur. Fiili savaşa girecek olan ülke hem ittifaklara ve getirdiği ambargolara hem de bu milletler topluluklarının tepkisine maruz kalmak istemez. Bu nedenle daha çok rakip ülkede iç kargaşaya ve terör faaliyetlerine destek vermek her yönden daha kârlı ve lekesizdir (Parlak, 2016).

1.4.5 Terör Unsurunun Savunma Harcamalarına Etkisi

Bir ülkenin askeri harcamaları ve bu harcamaların içerisinde yer alan savunma harcamalarında etkili olan faktörlerden biri de terör faktörüdür. Terör, ülkelerin düzenini bozmaya yönelik her türlü saldırı ve propaganda gerçekleştirerek ülkenin istikrarını bozmayı amaçlamıştır.

Ülkeler terör faktörü nedeniyle savunma harcamalarını artırmak zorunda kalmıştır. Sadece kendi ülkeleri içerisinde değil aynı zamanda dünyada artan terör olayları, krizler ve büyüyen terör örgütleri gibi etkenler nedeniyle savunma harcamalarını artırmaya yönelik atılımlar yapmışlardır.

Jeopolitik konumunun Türkiye'ye benzerliği sebebiyle İspanya'nın askeri ve savunma harcamaları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İspanya'nın ayırmış olduğu bütçe 2012 yılından 2016 yılına kadar yüksek oranda azalış göstermiş lakin 2016-2021 yılları arasında doğru oranda artmıştır.

Şekil 1.2. İspanya – Türkiye Askeri Harcamalar

Kaynak: (Trading Economics, 2022)

Türkiye'nin savunma harcamalarına bakıldığında 2012 yılından 2021 yılına kadar Türk lirası (₺) cinsinden yaklaşık %200'lük önemli bir artış olduğu görülmektedir. Ancak NATO'nun savunma harcamalarındaki standart para birimi ABD doları (\$) cinsinden (dönemin güncel kuru ile) değerlendirme yapıldığında bu oran %4,8'lik düşüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum farklı senaryoları karşımıza çıkarmaktadır. Bu durumun temel sebebi TL'nin dolar karşısındaki önemli değer kaybıdır (DefenceTurk, 2020).

Grafik incelendiği zaman 2016 yılından günümüze kadar askeri harcamalarda yükseliş olduğu görülmektedir. Bunun sebebi:

1. Suriye'de devam eden iç savaş ve krizler (2011-&)
2. Kuzey Kore'nin nükleer bomba çalışmalarını artırması ve Hidrojen bombası denemelerini gerçekleştirmesi (2016)
3. Endonezya bölgesinde gerçekleşen terör saldırılarının artması (2015-2016)
4. Ankara'da bomba yüklü aracın askeri servislerin geçtiği esnada patlatılması (2016)
5. Fransa'da Bastille Günü kutlamalarında gerçekleştirilen intihar saldırısı (2016)
6. Türkiye'de terör örgütü Feto/Pyd tarafından darbe kalkışması (2016)

7. Terör örgütlerinin petrol kaynaklarını ele geçirerek yüksek maddi imkânlar elde etmesi gibi kritik ve tehditkâr olayların yaşanmasının etkili olması kaçınılmazdır. (2017)

1.5 Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri

Savunma harcamalarının ekonomik olarak etkilerini yorumlamak ve analizini gerçekleştirebilmek için öncelikle ekonomik büyüme ve bu büyümeye etki eden faktörleri anlamak gereklidir.

Bir ülkede ekonomik olarak istikrarın sağlanması öncelikle o ülkenin dış ve iç işlerinde güvenlik probleminin olmamasına, olsa dahi ülke olarak bu sorunlarla başa çıkabilecek güvenlik-savunma mekanizmasının olmasına bağlıdır. Bu, sadece gelişmemiş ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de en önemli unsurlardandır. Çünkü gelişen ve değişen teknolojiye uyum sağlayabilmek ve yeni savunma sistemleri oluşturmak zorunluluktur. Tabi ki ülkelerin yapmış oldukları savunma diğer adıyla askeri harcamaların olumlu ve olumsuz özellikleri bulunmaktadır.

Birçok araştırmacı bunun olumlu veya olumsuz etkileri üzerinde tartışmaktadır. Bu eleştirilerden biri gelişmemiş olan ülkelerde yapılan savunma harcamalarının diğer alan ve sektörlerle yapılacak olan yatırımı azaltacağı ve bunun ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceği iken; gelişmiş ülkelerde ise ekonomik olarak genişlemeyi sağladığı görüşü ileri sürülmüştür (Tekeoğlu, 2008).

Ülkelerin savunmalarına ne kadar harcadıklarına dair genel olarak iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki, savunma bağlamında yapılacak en uygun harcama düzeyi belirlenebilse bile savunma harcamalarının değerini mevcut harcamalar, mevduatlar ve potansiyel çıktılar açısından analiz etmek gerektiğidir.

İkincisi ise ekonominin etkisi altında olan enfastrüktür, teknolojik ilerleme ve beşeri sermaye yığıntısı kapsamında bu harcamaların pozitif olarak harici etkileri vardır (Çıkınlar, 2006).

Ülkelerin birçoğu ekonomik olarak kalkınmadan önce savunma ve güvenlik harcamalarına önem vermekte hatta bu uğurda ekonomik olarak büyümeyi artıracak olan çalışmalar geciktirilebilmektedir (Başar ve Künü, 2012).

Bağımsız olamayan bir devletin ekonomik olarak güçlü olması veya kalkınması mümkün değildir. Kalkınması ne kadar pozitif eğimli olursa olsun sadece sömürge olarak egemenliği altındaki devlete hizmet edecektir.

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) askeri harcamalar için yaptığı küresel araştırmada 2020 yılında önceki yıla oranla

Türkiye'nin harcamalarının %4,4 arttığı ve miktarın 2,1 trilyon dolar olduğu açıklanmıştır.

Tablo 1.2. 2020 Küresel savunma harcamalarındaki yüzde (%) değişim

Ülkeler	2011-2020 Yılları Arası
Türkiye	%63
Rusya	%26
İngiltere	%-4.2
Hindistan	%34
S. Arabistan	%2.3
ABD	%-10
Çin	%76

Kaynak: (SIPRI, 2021)

2011-2020 yılları arasında Türkiye'nin savunma harcamalarına yatırımının artış gösterdiği tespit edilmiştir (SIPRI, 2021). Tabloda yer alan ülkeler hem askeri hem de ekonomik olarak güçlü oldukları için verilmiştir.

Dünya milletler topluluklarının verdikleri savunma harcamaları unsurları ve uluslararası araştırmalar incelendiğinde bu genel yaklaşımdan daha özel bakış açısı olan ülkelerin kendi içinde savunma harcamalarını belirlediği diğer faktörleri de mevcuttur.

1.5.1 Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi

Ekonomik büyüme olarak ifade ettiğimiz kavram, aslında bir ülkenin bir üretim döneminde gerçekleştirdiği üretim hacminin bir önceki döneme göre artış göstermesidir.

Ekonomik büyümeyi etkileyen birden fazla faktör vardır. Ekonomik büyümeyi etkileyen belli başlı faktörler olduğu gibi bu faktörler dışında ülkenin bulunmuş olduğu coğrafya, dünya ülkeleri ile olan ilişkisi, devleti yöneten hükümetlerin takındığı tavır ve yönetim politikaları da ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir. Temel olarak ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin başında öncelikle gelir dağılımı bulunmaktadır (Kayhan, 2017). Savunma harcamaları ile bu savunma harcamalarının ekonomiye yapmış olduğu olumlu veya olumsuz etki doğrultusunda birçok yaklaşım söz konusu olabilmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalarda birden fazla farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Benolit'in 1978 yılında gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapmış 1950-1965 yıl aralığını kapsayan araştırmasında kullanmış olduğu zaman dizisi metoduyla savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif yönde etkisi olduğunu elde

etmiştir (Benolit, 1978). Dunne ise 2001 yılında yapmış olduğu çalışmasında zaman dizini kullanarak Yunanistan ve Türkiye üzerinde değişkenler olarak savunma ihtiyacı ve gayri safi milli hasılayı kullanarak sonuç olarak ekonominin olumsuz yönde etkilendiğini tespit etmiştir. Dolayısıyla savunma harcamalarının ekonomiye etkisinin ülkelere göre hatta ülkelerin zaman aralığına göre bile değişebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. (Dunne, 2007)

Savunma harcamalarında gerçekleşen pozitif yönlü değişiklikler, savunma harcamaları için ayrılan bütçe ve bu bütçe doğrultusunda yapılan harcamaların artmasıyla beraber kamu ve kurum kuruluşlarından elde edilecek olan vergi oranlarında artış meydana gelecek ve elde edilen bu vergi geliriyle devlet tarafından yapılacak olan kamu yatırımlarının artması sağlanacaktır (Chan, 1988).

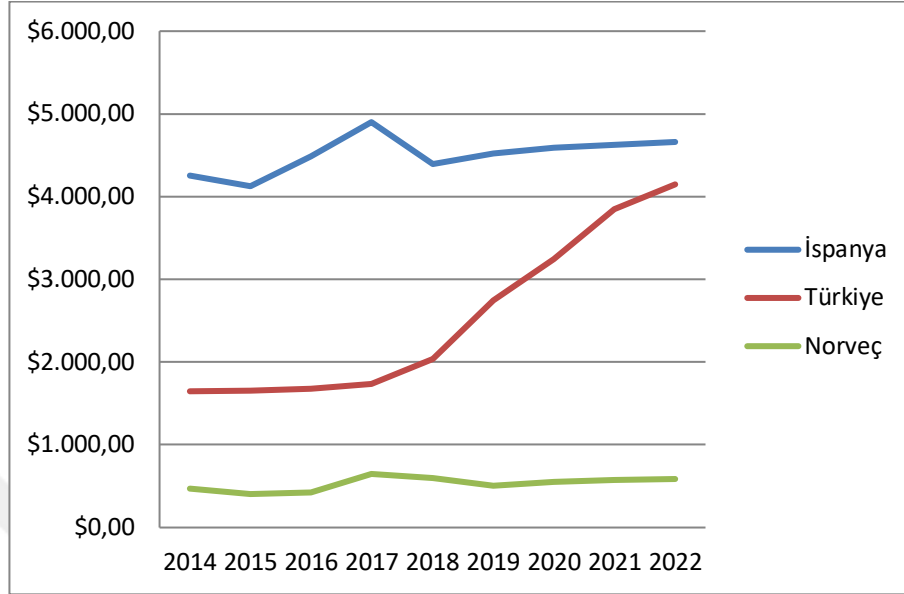
Bu model de ağırlıklı olarak büyümedeki çarpan etkisi üzerinde durulmuş olduğu ve bu sebepten dolayı büyümenin pozitif eğimli olacağı aynı zamanda diğer sektör ve unsurlara yapılacak olan yatırımlarda azalma meydana geleceği için de büyümeden olumsuz etkilenecek daralma yaşanabileceği de gözardı edilmemelidir (Özbilgili, 2020; Sezgin, 2018).

Savunma harcamalarına yönelik bir başka ekonomik yaklaşım da neoklasik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, savunma harcamalarının büyümeyi ne ölçüde etkilediğini anlamak için Fader tarafından 1982 yılında ihracat sektöründe faaliyet gösteren üretim sektörünü incelemek için oluşturulan sistematik bir modeldir ve bu model de ihracat firmaları ikiye ayrılır.

Gerçekleştirmiş olduğu araştırmalarda ihracat üretim dallarının ekonomik olarak diğer bağımlı veya bağımsız olan faktörlere karşı pozitif, doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi olduğu ve bu etkinin uzun dönemde artarak devam edebileceği kanısına varmıştır.

Devletlerin bütçelerinden savunma maksatlı olarak yaptığı harcamalar sadece gereksinim-istek doğrultusunda değil aynı zamanda arz tarafından da olabilir. Bu şekilde iki taraflı olabilen çalışmalara 'Değer tipi' çalışma denir. Özellikle ekonomik büyüme açısından savunma harcamalarının yaratacağı etki, ülkenin diğer unsurlarını etkilemekle beraber onlara da bağımlı olacaktır (Dunne ve Nikolaidou, 1996).

Devletin savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin, silah ihracatının mali değeri üzerinden değerlendirilmesi sonucu ekonomik olarak ne kadar etkili olduğu gerçekleştirilen ihracat rakamlarıyla ispatlanmıştır.

Şekil 1.3. Silah İhracat Mali Değeri (Milyon \$)

Kaynak: (Küresel Silah Ticaretinin Finansal Değeri, 2022)

Yukarıdaki grafikte silah ihracatı gerçekleştirerek belirli bir mali seviyeye ulaşan Norveç, İspanya ve Türkiye'ye ilişkin değerler yer almaktadır.

1.5.2 Savunma Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi

Bir ülkenin gelir dağılımını etkileyen birçok faktör vardır: İş gücü piyasası ve iş gücü dağılımı, eğitim düzeyi, sosyal kurallar ve düzenlemeler, dünya ekonomisinin küreselleşmesi ve teknolojik değişimi, ulusal ekonomik kriz, yüksek enflasyon oranı, bütçe açığı ve özelleştirme vb.

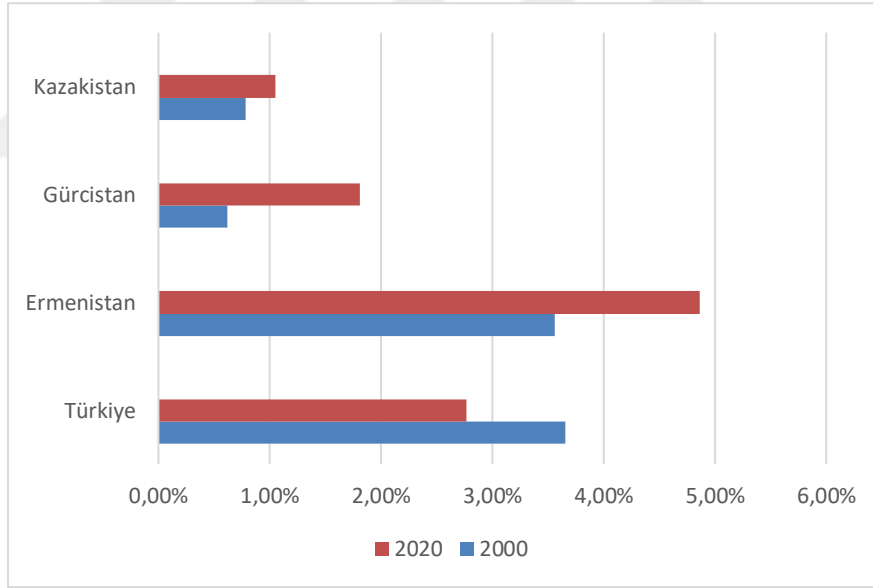
Günümüzde silahlanmaya ayrılan kaynakların artması, savunma harcamalarının bu anlamda gelir eşitsizliğine katkıda bulunup bulunmayacağı sorusunu hatırlatmaktadır. Savunma harcamaları; eğitim ve sağlık harcamaları, sosyal transfer harcamalarıyla aynı bütçeden gelir. Sonuç olarak ulusal ekonomiler, bu harcamaları yaparken seçim yapmak zorunda kalabilmektedir.

Bu, sadece gelişmemiş yahut gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş olan ülkelerde de var olan bir sorundur. Genel olarak her ne kadar gelir dağılımı adaletli bir şekilde paylaştırılmaya çalışılsa da bu pek mümkün olmamaktadır.

Bir ülkenin iç ve dış güvenlik hizmetlerini yerine getirmek için ödemesi gereken savunma harcamalarının tespit edilmesi zor bir husustur. Milli gelirden savunma harcamalarına ayrılan pay sosyoekonomik değişkenleri de etkiler. Savunma harcamalarının düzeyi net olarak belirlenemez ise çeşitli sonuçlar doğurur.

Örneğin, bütçe dengesinden kaynaklı olarak daha az kaynak tahsis edilirse, ulusal güvenlik tehlikeye girebilir. Bunu önlemek için optimum Savunma harcamalarını gerçekleştirmek, her ülkenin güvenlik alanındaki risk faktörlerini kontrol altında tutmasına yardımcı olacaktır. (Altun, 2017)

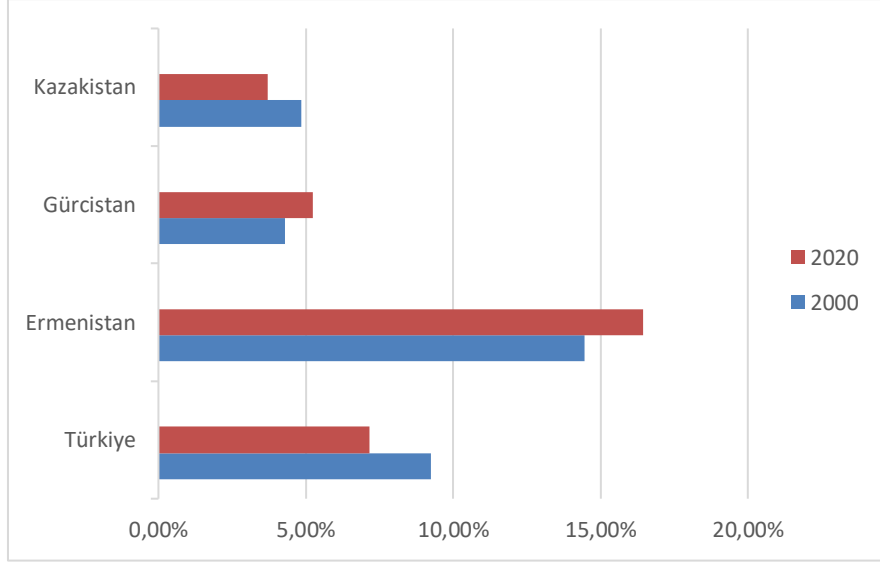
Savunma harcamalarının gelir dağılımına etkisini detaylı olarak incelemek maksadıyla Türkiye'nin de içerisinde bulunmuş olduğu Avrasya ülkelerinden örneklem olarak seçilen Ermenistan, Gürcistan ve Kazakistan ülkeleri tarafından gerçekleştirilen savunma harcamalarının, GSYH ile kamu harcamaları içerisindeki payları aşağıdaki şekil 1.4'de belirtilmiştir.

Şekil 1.4. Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı

Kaynak: (SIPRI, 2023)

Şekil 1.4'de belirtildiği üzere zaman içerisinde savunma harcamalarının GSYH içerisindeki paylarında artış gerçekleştirmiştir.

Şekil 1.5. Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçerisindeki Payı

Kaynak: (SIPRI, 2023)

Şekil 1.5 incelendiği zaman Türkiye ve Kazakistan'ın kamu harcamaları içerisindeki savunma harcama oranını azalmış olup, Ermenistan ve Gürcistan'da ise bu oran artmıştır.

Bu dört ülkenin savunma harcamalarının GSYH ve kamu harcamaları içerisindeki payları incelendiğinde, savunma harcamalarının özellikle Ermenistan ile Gürcistan ekonomisinde yaratmış olduğu baskısı açıkça görülmektedir. Bunun sonucunda bu iki ülke için gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediğini ifade edebiliriz. Türkiye ve Kazakistan'da ise özellikle savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki oranının azalması sebebiyle ekonomideki baskı azalacak ve gelir dağılımına etkisi pozitif yönlü olacaktır.

1.5.3 Savunma Harcamalarının Kaynak Dağılımına Etkileri

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin bağımsızlıklarını koruyabilmek için savunma sanayisine yaptıkları yatırımların giderek arttığı gözlemlenmiştir. Gelişen teknoloji sadece savunma amacı ile değil aynı zamanda ticari bir faaliyet olarak da gerçekleştirilmeye başlanarak ihracat faaliyetlerinde bulunulmuştur.

Savunma harcamaları kapsamında sadece ayrılan bütçenin değil aynı zamanda atıl olarak var olan kaynakların da etkin bir şekilde kullanılması sağlanarak ekonominin olumlu yönde ivme kazanmasının yolu açılmıştır.

1.5.4 Savunma Harcamalarının Bütçe Açığına Etkisi

Temelinde gelir ve giderler doğrultusunda devlet veya birey tarafından hazırlanan, belirlenen süreler içerisinde gerçekleşmesini planladığı gelir ve giderleri kapsayan unsurların hepsine bütçe denir.

Devletin yapacağı tüm harcamalar, belirli bir plan ve düzen dâhilinde gerçekleşir. Devletin bütçeden ayıracağı harcama giderleri doğrultusunda savunma içinde bir bütçe-limit yaratır. Bu ayırmış olduğu bütçe-limitlerin yetersiz kalması sonucunda savunma harcamalarındaki ihtiyaç giderilemeyerek savunma sanayisinde bütçe açığına neden olacaktır. Bu açıkları kapatmak için istikraz sonucunda desteklendiğinde ortaya çıkan faiz masrafları sebebiyle bütçede hesaplanan yahut planlanandan daha fazla gidere sebep olacaktır (Özbilgili, 2020).

Savunma harcamalarının devlet bütçeleri üzerinde baskı oluşturmaları yeterli gelişmişlik seviyesinde olmayan ülkelerde bu baskı sonucunda devletin sürekli olarak artan savunma maliyetleri ve ihtiyaçlarını dış kaynaklardan borçlanarak ikame etmesine neden olacaktır. Bunun sonucunda ödemeler dengesinde olumsuzluklara sebep olacaktır. Uzun dönemde bunu önlemenin yolu ise yerli ve milli savunma sanayisi yatırımları ile önlenebilir.

1.5.5 Savunma Harcamalarının Ödemeler Dengesine Etkisi

Savunma harcamaları, var olan devlet açısından ödemeler dengesi üzerinde etkin bir rol almaktadır. Savunma harcamalarının devlet ekonomisi üzerinde var olan etkisi kısa ve uzun dönem olmak üzere farklı sonuçlar doğurmaktadır. Kısa dönemde gerçekleşecek olan etki, var olan üretim süreci ve ödemeler dengesi üzerindeki dönemi ifade etmekle birlikte kısa dönem etkileri genel olarak negatif yönlüdür. Uzun dönemde ise savunma harcamaları açısından ödemeler dengesine olan etkisi pozitif yönlüdür (Şimşek, 1989).

1.5.6 Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkisi

Savunma harcamalarının enflasyona olan etkisi ile ilgili çok fazla araştırma olmadığı; bu araştırmaların da devletlerin savaş öncesi, sonrası ve savaş riski olan dönemlerde özellikle ortaya çıktığı; bu durumlar dışında çok fazla çalışma olmadığı tespit edilmiştir.

Savaş durumunun olmaması veya bu etkilerin azalmasıyla beraber bunun yaratabileceği enflasyon sadece harcama kaynaklı olmayıp birçok faktöre bağlıdır (Capra, 1981).

Var olan farklı görüşlerden Benoit'e göre, yapılan harcamaların devlet ekonomisi üzerinde küçük oranlı olarak enflasyona sebebiyet verdiği ve bu etkinin var olan istek artışına neden olduğu, bunun sonucunda bağımlı sürecin ülkelerin üretim yetenekleri üstünde kabiliyet sergilemelerine sebep olduğu görülmektedir (Kaya, 2006; N. Gözler, 2016).

Milletlerarası yapılan araştırmalar göz önüne alındığı zaman savunma harcamalarının enflasyona etkisinin ülkeler bazında değişiklik gösterdiği görülmüştür.

Özsoy ve İpek tarafından gerçekleştirilen araştırma doğrultusunda Türkiye, Mısır ve İsrail'in 1980-2006 yılları arasında savunma harcamalarının enflasyona etkilerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de nedensellik tespit edilemez iken İsrail ve Mısır'da enflasyona tek yönlü nedensellik ilişkisine neden olduğu saptanmıştır (Özsoy ve İpek, 2010).

Bütçe üzerinden savunma harcamaları için yapılacak olan giderlerin artması sonucunda enflasyon artışının olacağı, bu doğrultuda tasarruf oranlarının düşeceği ve ekonomik büyüme ile ilerleme açısından negatif bir etkinin olacağı ifade edilmektedir (Deger ve Smith, 1983).

1.5.7 Savunma Harcamalarının Sanayileşmeye Etkisi

Kalkınmanın ana faktörü sanayileşmedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ivme kazanan sanayileşme çabaları günümüzde de ivme kazanmaya devam etmektedir. Sanayileşme, sadece belirli bir sektör alanında daralmamış olup tüm sektörler için gerekli olan bir gelişmedir.

Savunma açısından ise sanayileşme tüm dünya ülkeleri için önemli bir alanı kapsamaktadır. Savunma harcamalarının artırılmasının savunma sanayisinde pozitif oranlı bir ivme oluşturduğunu, bu doğrultuda oluşturulan bu pozitif ivmenin atıl olarak bırakılmış olan diğer kaynakları da etkileyerek kaynak çemberi içerisine ittiğini görmekteyiz.

Savunma harcamaları için bütçeden ayrılan payın yükseltilmesi, savunma sanayisi alanında yapılan yatırımları doğrudan etkilemekte olup bu etkilerin özellikle var olmayan ama ihtiyaç hasıl olan birçok sanayi dalında üretim ve gelişimin hız kazanmasına sebep olmaktadır. Bu alanlarda oluşturulan yeni endüstri kollarının ortaya çıkaracağı işletmeler, ülkenin istihdam ve sanayileşme mevkinin artmasına neden olacaktır.

Özellik gerektiren işler olması nedeniyle bu sektörde görev alacak olan vatandaşların kalifiyesi, yüksek bir iş gücü oluşturması, bu doğrultuda oluşturulan kalifiyeli iş gruplarının katkılarının artmasıyla elde edilen pozitif gelişimin sektöre uğramasını engelleyici etkileri olacaktır.

Üretilen malların tüm bireylere değil de belirli kesimlere hitap etmesi, üretilen malların ve dolayısıyla bu üretilen malların ortaya çıkmasında sarf edilen kaynak ve zaman unsurlarının da boş yere kullanılmasına neden olabilir (Hima, 1997).

Ayrıca bu kapsamda savunma harcamalarının kullanıldığı savunma sanayisi sektörünün ilerleyen zaman içerisinde herhangi bir şekilde özelleştirilerek, sivil olarak tabir edilen üretim sanayisine dönüştürülebilmesi pek de mümkün olmamaktadır.

Sadece üretim açısından değil, bu sektörde görev alan vasıflı personelin de daha sonrasında başka bir alanda görevlendirilebilmesi yahut profesyonelleşmesi çok sınırlandırılmış olacaktır (Çınar, 2002).

1.6 Savunma Harcamalarının Etkinliği ve Denetimi

Savunma harcamaları için ayrılan bütçe her ülkenin siyasi otoriteleri tarafından belirlenir. Diğer harcamalar için belirlenen bütçelerde önemli olan minimum maliyet ile maksimum fayda sağlamaktır. Ancak savunma harcamaları için bu mümkün değildir. Ülke bütünlüğünün sağlanması için en önemli etken olan savunma harcamalarında kısıtlamaya gitmek, herhangi bir askeri teçhizatı ya da askeri hizmeti gereksiz görmek imkânsızdır.

Silahlanma yarışı, azalan kaynaklar, dünya genelinde rekabeti bu kadar artırmışken savunma harcamalarında tasarruf sağlamak en olmaz davranıştır. En mantıklı ve olası kriter, savunma harcamalarına ne kadar bütçe ayrılması gerektiğini belirlemek ve geçerli bir maliyet analizi ile harcamaları dengede tutmaktır. Yerli üretimi artırmak ve askeri teçhizat ithalatına odaklanmayı azaltmak, ekonomik olarak güçsüz kalmamak adına en büyük adımdır (Altun, 2017; Bulutoğlu, 1977).

Kamu kaynaklarını kullanan kuruluşlar, faaliyetlerini yasal düzene uygun olarak yürütüp yürütmediklerinin kontrolü, açıkladıkları bilgi ve kararların doğruluğunun ve güvenilirliğinin araştırılması ve yönetim kuruluşlarının halka, topluma ve devlete karşı yükümlölüklerini yerine getirmesi zorunludur (Gürkan, 2009).

Milli savunma giderleri gibi tüm kamu kaynaklarının kullanımı kamu güvenine dayandığından, denetimin varlığı ve tesis edilmesi kamu yönetiminin kaçınılmaz bir gereğidir. Aslında kontrol kendi başına bir amaç değildir. Bununla birlikte, kamu maliyesinin yönetiminde kabul görmüş standartlardan sapmaları, özellikle hukuka uygunluk, verimlilik, etkililik ve tutumluluk ilkelerinin ihlallerini mümkün olan en kısa sürede gün ışığına çıkarmak, sorumlu tutulanların hesap vermelerini ve gerektiğinde zararın tazmin edilmesini sağlamak için tasarlanmış bir sistem veya benzer kaynak kullanım ihlallerini önlemek önemlidir (Güneş, 2011).

Kamu kaynaklarına yapılan harcamaların denetimi genel olarak iki farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki, yürütme organı bünyesinde yürütme organı tarafından yetkilendirilen kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen iç kontrol veya iç mali kontroldür; diğeri ise dış kontrol yani yürütme organı dışındaki organlar ve bağımsız kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen teftişlerdir (Güneş, 2011).

İKİNCİ BÖLÜM

2. SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİYE ETKİLERİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

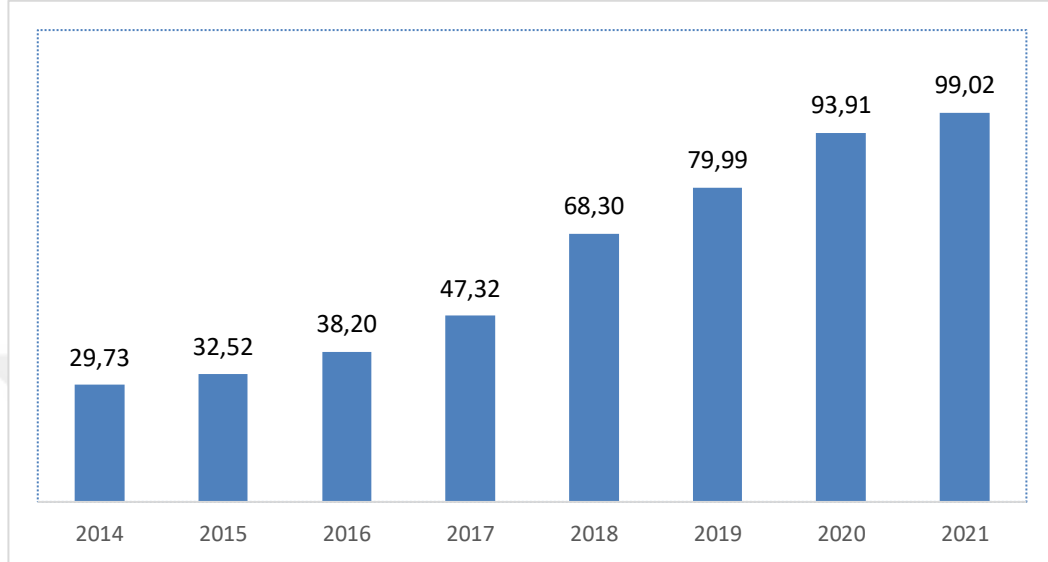
2.1 Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Kaynakları

Türkiye’de savunma harcamaları askeri harcamaların içerisinde yer almaktadır. Türkiye’nin askeri harcamaları özellikle 2015-2016 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. Bu yükselişin birçok sebebi olmakla beraber en önemli sebepleri şunlardır:

1. Ülke içerisindeki terör örgütlerinin temizlenmesi ve yapılması planlanan projelerle ilgili engellerin kaldırılması
2. Komşu ülkelerdeki istikrarın bozulması, terör örgütlerinin bu iç karışıklıkları kullanarak terör devleti oluşturma çabaları
3. Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu operasyonlarda ithal olarak askeri hizmet maksadıyla almış olduğu araç, silah ve teçhizatı kullanmasında yasaklar koyulması ve bu yasaklar dışında ihtiyacı olan malzemeleri almak amacıyla gerçekleştirdiği başvuruların reddedilmesi
4. İthal araçların parçalarına ambargo uygulanması
5. Terörle mücadelede teknolojinin etkin kullanılmasının daha caydırıcı olacağı ve masrafları azaltacağı yönünde yapılan araştırmalar
6. Teknolojisi üstün olan devletlerle yarışır seviyeye ulaşabilme
7. İleri teknoloji ürünleri üreterek küresel dünya pazarında etkin rol alma
8. Sadece savaş ya da kriz ortamı için değil aynı zamanda doğal afetler ve arama kurtarma çalışmalarında yardımcı kaynak olarak kullanmak
9. İnsansız sistemler oluşturarak insan kaynaklı hataları en aza indirmek ve personel kaybını önlemek.

Bir ülkenin savunma harcamasına yüksek gereksinim duymasıyla, diğer ülkeler ile siyasi ilişkisine ve fiilen bir savaş içinde olmasıyla doğru orantılıdır. İyi ilişkiler kuramamış ya da savaş hâlinde olan ülkelerde savunma harcaması mecburi olarak yüksek tutulmalıdır. Nitekim buna Türkiye’nin Cumhuriyet dönemlerini örnek gösterebiliriz. Cumhuriyetin kurulması, savaştan yeni çıkması ve olası bir savaş durumunun olması, ülke içinde yeni ve eski fikirlerin çatışmasıyla gelen

düzensizlik ve savaşa sebebiyet verebilecek diğer birçok faktörle beraber savunma harcamalarında artış kaçınılmaz olmuştur. Ardından 1929 Büyük Buhran'la beraber savunma harcamalarında ekonomik nedenlere bağlı düşüşler gerçekleşmiştir (Sezgin, 2000).

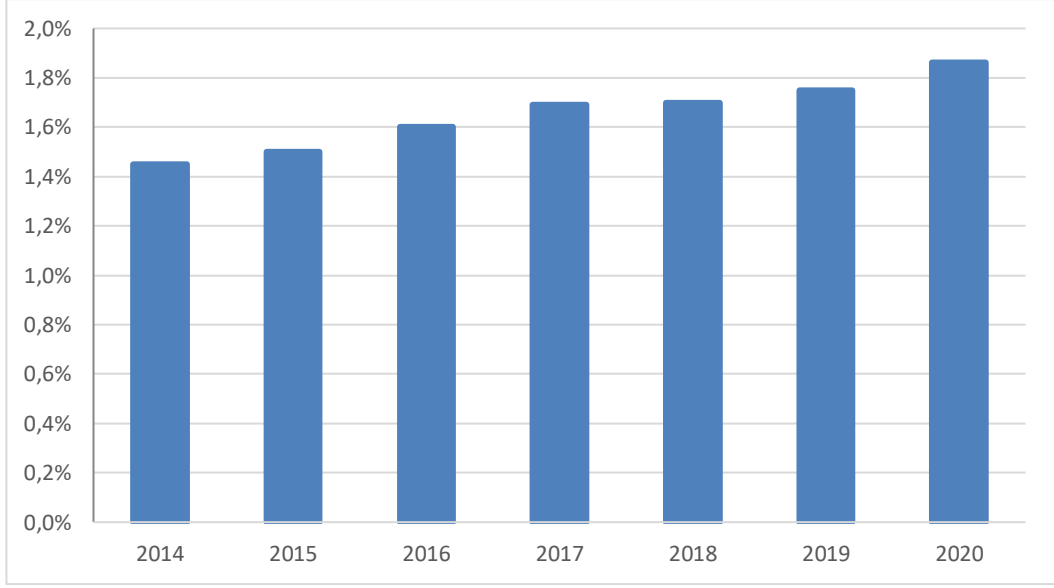

Şekil 2.1. 2014-2020 Türkiye Savunma Harcamaları

Kaynak: (DefenceTurk, 2022) Veriler milyon (TL) cinsindedir.

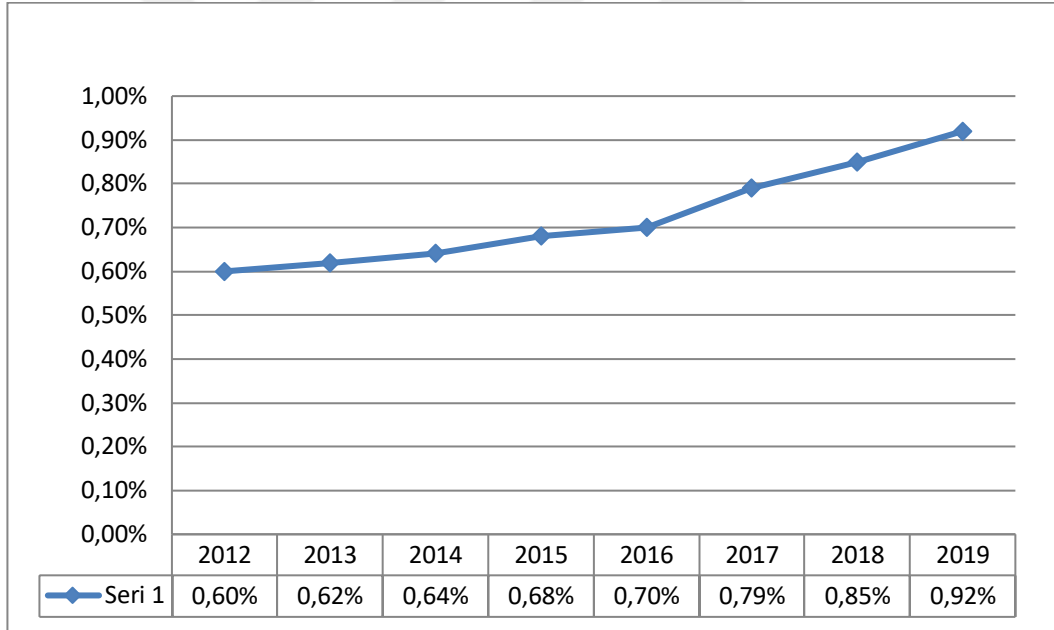
Şekil 2.1’de Türkiye’nin savunma harcamaları için 2014-2020 yılları baz alınmıştır.

1952’de NATO’ya üye olmamızla birlikte askeri yardımlardan yararlanılmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı döneminde askeri yardımların artması, savunma sanayinin yavaşlamasına ve savunma harcamalarının düşüşüne sebep olmuştur. Akabinde gelişen dış yardımların azalması, ABD’nin ülkemize uyguladığı silah ambargosu ve yine aynı dönemde hız kazanan terörle mücadele faaliyetleri sebebiyle TSK modernizasyona yönelmiş, yerli silah sanayi üretimine başlamıştır. Böylece yerli üretimin değeri fark edilir duruma gelmiştir (Sezgin, 2018).

Şekil 2.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarının GSYİH İçinde Oranı

Kaynak: (DefenceTurk, 2022)

Şekil 2.3. Havacılık Savunma Sanayi Alanlarının Reel GSYİH İçerisinde Yüzde Oranı

Kaynak: (Yılmaz ve Atik, 2022)

2.2 Türkiye’de Savunma Harcamalarına Etki Eden Unsurlar

Türkiye’nin Asya ve Avrupa’yı bağlayan jeopolitik konumu, önemli ticaret boğazlarına sahip olması, geniş tarım skalası, dört mevsimin belirgin olarak yaşanması, turizm için gözde konuma sahip olması ek olarak petrol zengini ülkelere yakın olması ile ezelden gelen kendini savunma gereksiniminin artmasına sebep

olmuştur. Dünya için cazip konumda olunması her daim güçlü olmayı gerektirmiştir.

Milletlerarası birlikteliklere ortak olan ülkelerin yapılan anlaşmalar neticesinde fiziki bir savaş yaratması tepki toplayacağı için Türkiye'ye karşı olan savaş politikası her zaman ticari yaptırımlar ve iç karışıklar şeklinde gerçekleşmiştir (Erbaykal, 2007).

Netice olarak Türkiye kendini korumak, bilinen ama gizlenen düşmanlarına karşı her zaman savunma halinde olmak zorundadır. Bu durum savunma sanayisi, savunma harcamaları ve bunlar için ayrılan ekonomik bütçeyi daha elzem kılmaktadır.

Komşu ve rakip ülkelerin içinde bulunduğu savaş ortamı ve silahlanma yarışında olmasının da savunma harcamalarında etkili olduğu ifade edilmiştir.

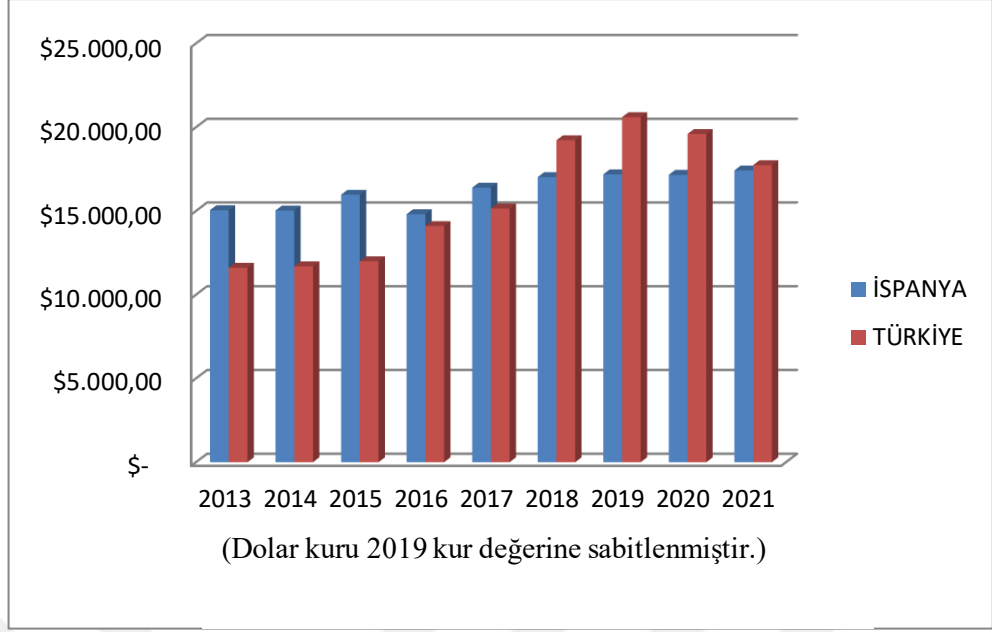
Buna istinaden Türkiye'nin ve komşu ülkelerinin savunma harcamaları incelenebilir.

Tablo 2.1. 2010-2021 Türkiye ve komşu ülkelerinin savunma harcamaları

2010-2021 Yılları Arasında Türkiye ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları (Milyon \$)								
Yıllar	Bulgaristan	Irak	İran	Ermenistan	Yunanistan	Gürcistan	Rusya	Türkiye
2010	806	4407	18200	397	7035	384	49834	10943
2011	670	4749	15708	364	5664	345	53185	11036
2012	671	4318	16354	372	5010	358	61622	11307
2013	724	7962	13170	419	4678	326	64626	11612
2014	676	6931	13131	426	4640	316	69261	11697
2015	686	9493	13962	461	4921	281	74649	12036
2016	734	5942	16025	453	5126	302	80027	14112
2017	761	7380	18034	464	5122	307	64848	15147
2018	940	6270	15257	523	5475	315	62404	19147
2019	2159	7599	12528	652	5472	311	65201	20603
2020	1210	6994	12151	635	5237	304	66838	19567
2021	1247	7016	15825	634	5301	292	61713	17725

Kaynak: (SIPRI, 2022)

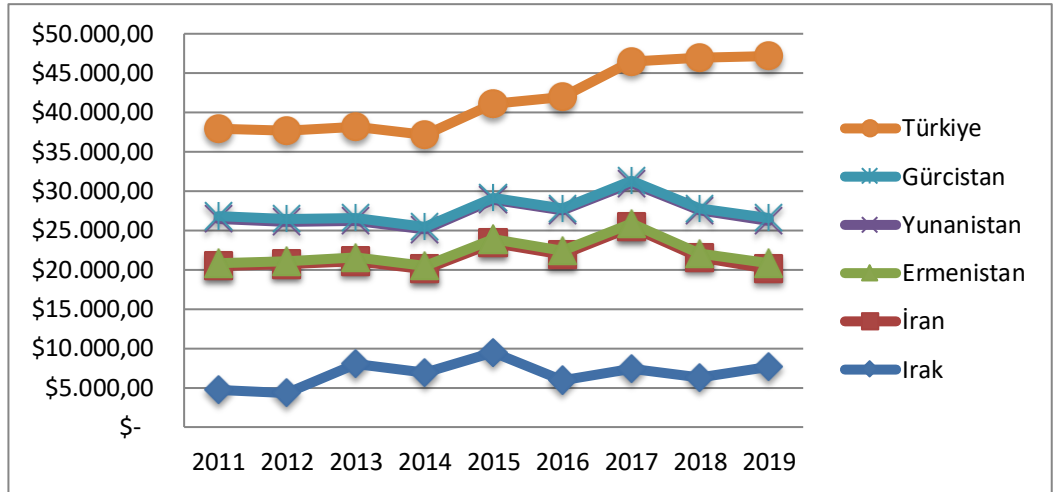
Aşağıdaki grafikte İspanya ve Türkiye'nin 2013 ve 2021 yılları arasında yapmış oldukları askeri harcamalar karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Şekil 2.4. İspanya Ve Türkiye Arasında Askeri Harcamaların Karşılaştırması

Kaynak: (SIPRI, 2021)

Grafik incelendiği zaman İspanya'nın 2013-2017 yılları arasında Türkiye'den daha çok askeri harcamalar yaptığı, Türkiye'nin ise özellikle aradaki açığı 2016 ve sonraki yıllarda kapatarak 2018 yılı itibarıyla askeri harcamalar bakımından İspanya'nın önüne geçtiği ve Türkiye'nin ekonomik olarak ayırmış olduğu bütçenin arttığı sonucuna ulaşılabilir.

Şekil 2.5. 2010-2020 Türkiye Ve Komşu Ülkelerinin Savunma Harcamaları

Kaynak: (SIPRI, 2022)

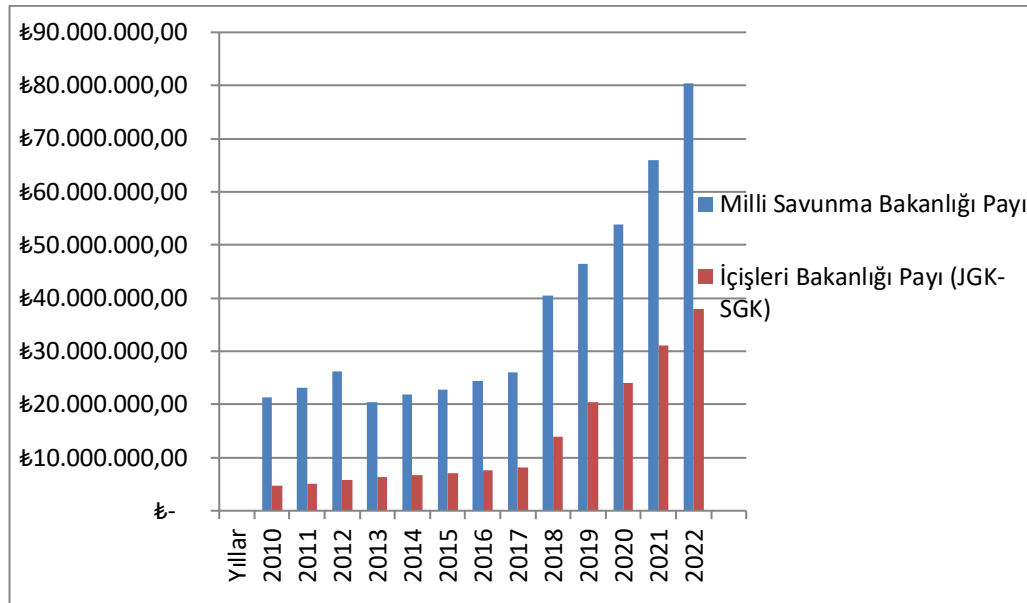
2.3 Türkiye’de Savunma Kaynakları

Türkiye’nin savunma kaynakları için ayırdığı en kapsamlı tutar Milli Savunma Bakanlığı payıdır. Her yıl bütçe ödeneği ile ihtiyaca göre finansman belirlenir. Yıl bazında Milli Savunma Bakanlığı için genel bütçe içindeki payı tablo 2.2’de verilmiştir. Her yıl Milli Savunma Bakanlığının bütçe tutarının artan ivme ile ilerlediği görülmektedir. Dönem koşullarında bütçe payları da şekillenmektedir (TC. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022).

Tablo 2.2. Yıllık genel bütçe içinde MSB payı

Yıllar	Milli Savunma Bakanlığı Payı (₺)	İçişleri Bakanlığı Payı (JGK-SGK) (₺)
2010	21.387.877	4.636.358
2011	23.131.205	5.145.834
2012	26.131.205	5.885.229
2013	20.359.914	6.275.488
2014	21.815.196	6.609.179
2015	22.764.255	6.995.756
2016	24.382.958	7.528.945
2017	26.007.319	8.066.605
2018	40.402.239	13.993.908
2019	46.462.303	20.473.446
2020	53.859.342	24.096.941
2021	65.893.847	31.096.130
2022	80.439.536	37.914.102

Kaynak: (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022)

Şekil 2.6. Yıllık Genel Bütçe İçinde MSB Payı

Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi içinde Kara Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Genel Kurmay Başkanlığı direk olarak yer almıştır.

Devletlerin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı uzun yıllardır süregelen bir konudur. Savunma harcamaları, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken ekonomik büyümenin de savunma harcamalarından pozitif yönde etkilendiği gözlemlenmiştir.

Bakanlık bütçesi, savunma harcamaları ödeneğinin neredeyse %80'ine tekabül etmektedir. Önceki yıllara nazaran daha kapsamlı hazırlanmaya başlanmıştır. Bakanlık bütçesi ile en büyük harcamaların olduğu personel ödemeleri, SGK primi ödemeleri, askeri mal ve hizmet alımı, cari transfer giderleri, sermaye gideri, sermaye transfer giderlerinden oluşan altı kalem mevcuttur (Doğan, 2019).

Tablo 2.3. MSB 2020-2021 yılları bazında gider karşılaştırması

2020-2021 Yılları Bazında Bütçe Giderleri Karşılaştırması							
	2020			2021			2020/2021
	Bütçe (₺)	Şubat	%	Bütçe (₺)	Şubat	%	% Değişim
Bütçe Giderleri	1.095.461	93.499	8,5	1.346.139	96.409	7,2	3,1
Faiz Hariç Giderleri	956.521	79.336	8,3	1.166.596	83.652	7,2	5,4
Personel Giderleri	282.488	22.920	8,1	326.633	27.627	8,5	20,5
SGK Devlet Prim Giderleri	48.120	3.891	8,1	54.527	4.667	8,6	19,9
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	75.550	7.532	10	89.067	5.210	5,8	-30,8
Cari Transferler	451.122	37.193	8,2	536.014	42.612	7,9	14,6
Sermaye Giderleri	56.607	3.094	5,5	103.734	1.425	1,4	-53,9
Sermaye Transferleri	6.784	336	5,0	8.782	406	4,6	20,8
Faiz Giderleri	138.940	14.162	10,2	179.542	12.757	7,1	-9,9

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021)

Tablo 2.3’de 2020-2021 yıllarının şubat ayları baz alınarak gerçekleşen giderlerin bütçeleri ve yüzdeleri karşılaştırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SAVUNMA SANAYİSİ, ÖZELLİKLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

Savunma sanayisi, yapısı itibarıyla özellikle savunma amaçları doğrultusunda endüstrilerin uzmanlaştığı bir sektördür. Bu sektör, devletlerin etkileri doğrultusunda şekillenerek bütçeden ayırmış oldukları kaynaklar ve bu kaynakların doğru bir şekilde kullanılmasıyla gelişmektedir.

Genel olarak iki farklı yaklaşım söz konusudur. Birinci olarak savunma sanayisinin, bir ülkenin askeri gelişim standartları ve ihtiyaçları doğrultusunda yoğunlaşarak askeri gelişimi destekleyen bir sektör olduğu ve savunma hizmetlerinin tamamlayıcı unsuru olarak görev aldığı yaklaşımıdır. İkinci yaklaşımda ise bu sektör, ülkeler arasında rekabetin bireysel olarak tüketimi söz konusu olmayan malların üretimi ve müteakiben bu mallar arasında ülkeler arasında bir ticaret hacmi oluşturan sanayi sektörü olarak görülmektedir. Bu iki yaklaşım da kısmen doğru olup, bir bütün olarak kullanılmaları en etkin ekonomik ve askeri gelişim sonuçlarını doğuracaktır.

3.1 Savunma Sanayisi, Önemi ve Özellikleri

Savunma sanayisi kendisini oluşturan unsurları, üretim amacı, hizmet ettiği savunma alanı, bireysel arz-talep yönlü faaliyet içermemesi gibi özellikleri nedeniyle öteki sektörlerden farklı bir sektör oluşturmaktadır (Sevinç, 2020).

Sanayi sektörünün özelliklerinin temelinde sivil sanayi piyasasından farklı olan yanları aşağıda belirtilmiştir:

- Bireysel olarak arz-talep piyasasına kapalı olması
- Yüksek teknoloji özelliği
- Gizlilik ve emniyet
- Niteliği yüksek iş gücü
- Ar-Ge çalışmalarına devamlılık zorunluluğu
- Caydırıcılık özelliğinin aktif olarak artırılması
- Devletler arası özel ikmal maddeleri kapsamında ürün ortaya çıkarılması

3.1.1 Savunma Sanayinin Sivil Sanayiden Farkı

Savunma sanayisini diğer sivil sanayi piyasasından ayıran beş temel faktör vardır. İlki, bireysel kullanıma ağırlıklı olarak kapalı olan bir sanayi olmasıdır.

Nedeni ise temelinde askeri ve savunma amaçlı malzeme, teçhizat ve benzeri ürünler üretmesidir.

İkinci faktör ise mürtefi olan bir teknoloji özelliği gösteren sanayi sektörü olmasıdır. Sadece üretmek değil, aynı zamanda kontrollerinin sağlanması ve geliştirmelere sürekli olarak devam edilmesi sebebiyle yüksek maliyet barındırmakta ve bu finansal yükü ise devlet karşılamak mecburiyetindedir.

Üçüncü faktör olarak gizlilik ve emniyet gelmektedir. Askeri açıdan önemli ile ilgili olan hususta belirtmiş olduğumuz üzere caydırıcılığın sağlanabilmesi için güvenliğin ve gizliliğin en üst seviyede tutulması gerekmektedir. Bu, her firmanın bu üretim süreçlerine dâhil olamaması, kısıtlı üretim ve özel güvenlik önlemleri alınması gerekliliğine neden olmaktadır.

Dördüncü faktör olarak ise kalifiyeli iş gücü gelmektedir. Bu sektörde kısa sürede personel yetiştirilememesi, yetiştirilen personelin uzmanlaşmış olduğu alanda bir fiil uzun süre değiştirilmeden çalışmaya devam edebilmesi ve gizlilik koşullarına uyum sağlaması zorunluluğu bulunmaktadır (Şimşek, 1989).

Beşinci faktör olarak ise sadece teknoloji değil, dış ülkelerin gelişimine bağlı olarak geri kalmışlığın olmaması maksadıyla sürekli olarak Ar-Ge çalışmaları, yenileştirme çalışmaları ve savunma hizmetlerini bir fiil sahada yürüten Türk Silahlı Kuvvetleri ve diğer emniyet güçlerinin teklif ve öneriyle de ortaya çıkan ürünler üzerinde oynama diye tabir edilebilecek düzeltmeleri sürekli olarak yapmak zorunda olmasıdır. Bu bahsedilen temel beş faktörden dolayı sivil sanayi piyasasından keskin bir şekilde ayrılan ayrı bir sanayi sektörü kolunu oluşturmaktadır.

3.1.2 Savunma Sanayisinin Üretim Özellikleri

Üretim özelliklerinden ilki yüksek maliyettir. Savunma sanayisi tarafından üretilmek istenen yüksek teknoloji ve spesifik olan ürünlerin üretim maliyeti nedeniyle devlet desteği olmadan üretilmesi pek mümkün olmamaktadır. İkinci olarak ise üretimde kullanılan sistemlerin karmaşıklığıdır. Sadece yüksek maliyet değil aynı zamanda üretimde kullanılan sistemlerin tek bir düzende veya değişmez düzende olmaması nedeniyle sürekli olarak karmaşa ve değişken yapıda üretimin esas alınması da üretim özelliklerindendir. Üretim özelliği itibarıyla üçüncü olarak ise karmaşık sistemler doğrultusunda üretilen ürünlerin, kontrol maksadıyla büyük alanlarda ve risk teşkil eden şekillerde denemelerinin Silahlı Kuvvetler ile beraber yapılarak tamamlanmasıdır.

Birçok farklı sanayi sektöründe bu büyük kapsamda, tatbikat düzeyinde ve risk içeren deneme ve çalışmalar yapılması mümkün değildir. Özellikle savunma sanayisi tarafından üretilen ağır montanlı silahların deneme ve çalıştırılması esnasında yüksek seviyede güvenlik önlemleri alınmakta, atış yapabilmek için çok uygun güzergâh ve bölgeler seçilmesi gibi durumlar söz konusu olmaktadır. Belirtildiği gibi savunma sanayisi açısından üretim özellikleri kritik öneme sahiptir.

3.1.3 Savunma Sanayinin Piyasa Özellikleri

Savunma sanayisi tarafından üretilen ürünler, bu ürünlerin ortaya çıkmasında çalışmaya yardımcı olarak yapmış olduğu sistemler ile bileşenlerinin tümünü savunma sanayisinin piyasası olarak ifade etmek doğru olacaktır. Üretmiş olduğu ürünler doğrultusunda serbest piyasaya hitap edememesi nedeniyle belli başlı kurumlar üzerinden piyasasını oluşturmak durumunda kalmıştır.

Rekabet açısından bir çekişme söz konusu olamamakla beraber daha öncelikli olarak üretilen ürünlerin kaliteli olması ve kullanılabilirlik açısından harekât sahası içerisinde etkili bir performans göstermesi gerekir (Sezgin, 2018).

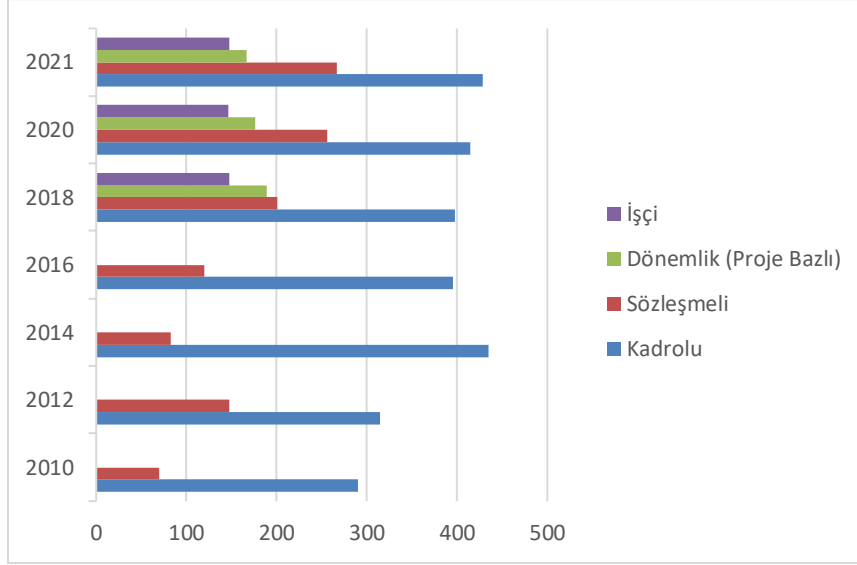
3.1.4 Savunma Sanayisinin Personel Açısından Özellikleri

Savunma sanayisinde istihdam edilen personelin kendini geliştiren ve gelişime açık olması mecburidir. Sürekli değişen sistemlere uyum sağlayarak bu sistemleri etkin bir şekilde kullanmak zorundadır. Sadece kalifiyeli bir personel olması yeterli değildir; aynı zamanda güvenlik ve gizlilik kurallarına riayet etmesi, çalışmış olduğu kısım ve bölümlerle ilgili olarak sivil hayata bilgi aktarmaması gerekmektedir.

Çalışılması kolay olmayan bir sektör dalı olan savunma sanayisinin personelinin sürekli geliştirmesi nedeniyle personel, ilerleyen dönemlerde görev almış olduğu sektörden ayrılması hâlinde yüksek kalifiyeli bir personel olarak öne çıkması diğer sektörler tarafından işe alımda tercih sebebi olmaktadır.

Yapılan savunma harcamalarının zaman içerisinde artması, personelinin gelişimine yönelik çeşitli olarak gerçekleştirmiş olduğu eğitim ve konferanslar nedeniyle iş tercihlerinde savunma sanayisi ve savunma sanayi başkanlığı tercih edilmektedir.

Zaman içerisinde var olan gelişmelerin ve artan talebi aşağıda belirtilen şekilde görmek mümkündür.

Şekil 3.1. SSB Personel Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: (T.C.Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı, 2022)

3.1.5 Savunma Sanayisi ve Askeri Açidan Önemi

Savunma sanayisi, devletin savunmasını gerçekleştiren unsurlarının her alanında kullanmış olduğu malzeme ve teçhizatlar üzerinde araştırma ve geliştirme çalışmaları yapan, ihtiyaç hasıl olan teçhizatların üretimini gerçekleştiren, genel olarak yatırım mallarına yönelik olarak faaliyet gösteren kamu ve kamu izni doğrultusunda özel sermayeli kuruluşların oluşturmuş olduğu sanayi sektörüdür (Doğan, 2019).

Dünyada teknoloji durmaksızın gelişmektedir. Gelişen teknoloji devletlere saldırı ve savunma kapsamında yeni sorumluluklar yüklemektedir. Savunma sanayisinin gelişen teknolojiye uyum sağlaması zorunlu bir hâl almıştır. Çünkü teknoloji, savunma hizmetinin temellerini oluşturan bir sektördür. Savunma sanayisi, bir ülkenin bağımsızlığında rol alan en önemli faktörlerden biri olması nedeniyle önemini giderek artırmaktadır.

Özellikle Türkiye, bulunmuş olduğu coğrafya nedeniyle savunma ve savunma sanayisi bakımından sürekli değişim ve gelişime mecbur olan devletlerden bir tanesidir. Sadece savunma açısından değil, aynı zamanda ekonomiye yapmış olduğu katkılar açısından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkeler arasında savunma sanayisi sektörü tarafından üretilen ürünler üzerinden gerçekleşen ticaretin yüzdesel oranı da giderek artmaktadır. Ekonomiye katkı sağlamasının temelinde üretim ve bu üretimi sağlayabilmek için istihdam

gereklidir. Dolayısıyla savunma sanayisinin önemi savunma, ekonomi, istihdam ve teknolojik gelişme açısından çok önemlidir.

Gelişmiş devletlerin yapmış oldukları teknolojik yatırımlar incelendiği zaman özellikle son on yıl içerisinde savunma sanayisine yapmış oldukları yatırımları artırmaya yönelik olarak sanayileşme seviyelerini artırmaya çalıştıkları görülmektedir. Yapılan yatırımlar gelişmekte olan ülkeler açısından ise dışa olan bağımlılığı azaltmaktadır. Çünkü diğer ülkeler ile savunma ve savunma ihtiyacı hasıl olan malzemelerin üretimini sağlayarak diğer ülkelere ihracat gerçekleştirebilmesine ve kendi ülkesine gerçekleştirebilecek saldırılara karşı caydırıcılık sağlayabilmesine imkân verecektir.

Devletler için caydırıcılık, bağımsızlığın temelini sağlayan bağımlı unsurlardan bir tanesidir. Caydırıcılık özellikle devletlerin askeri açıdan gücüne ve bu gücün gelişimi de doğrudan teknoloji ve sanayi açısından gelişmişlik düzeyine bağlıdır.

Küreselleşen dünya üzerinde caydırıcılık için etkin olan unsurlar içerisinde gizlilik en önemli hususlardandır. Gizliliğin sağlanabilmesi için savunma sanayisinde, üretim alanında etkin rol alan kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörlerde gerekli her türlü güvenlik ve emniyet önlemleri alınarak çalışmalar yapılmaktadır.

Caydırıcılık dışında fiili olarak gerçekleşen veya gerçekleştirebilmesi muhtemel olan savaş durumlarında ihtiyaç hasıl olan askeri teçhizat ve malzemelerin doğru zamanda, doğru miktarda, doğru yerde ve doğru nitelikte bulunması gerekmektedir. Bu malzemelerin aksama olmadan çalışabilmesi mecburidir.

Savaş veya kriz ortamında oluşturulan tüm sistemlerin, karşı saldırıda bulunan veya bu krize neden olan ülkenin teknolojik olarak gelişmişlik seviyesinden üstün olması, durumun lehine olması için büyük bir etkidir. Lakin şu açıdan da bakılması gerekir ki teknolojinin ilerlemesi, tüm sistemlerin elektronik teknolojiye bağımlı hâle gelmesi bu doğrultuda muhabere olarak ifade edilen iletişim, haberleşme ve elektronik harp sistemleri açısından risk doğurması ve güvenliği de tehlikeye atması söz konusu olabilmektedir (Canbay, 2010).

3.2 Dünyada Savunma Sanayisi

Son konjonktüre bakıldığında zaman, ülkelerin silah ticaretinde pay sahibi olmaya ve ithal etmiş oldukları ürünlerin üretimini gerçekleştirerek dış bağımlılığı

azaltmaya yönelik olarak çalışmalar yaptığı gözlemlenmektedir. Herhangi bir savaş durumunda ihtiyacı olan malzeme ve teçhizatı tedarik edeceği müttefikleri olsa bile ambargo uygulanması söz konusu olabileceğinden kendi idamesini gerçekleştirebilmek için her türlü önlemi almak maksadıyla savunma sanayi teknolojisine yapmış olduğu yatırımları artırdığı aşikârdır. Yapılan yatırımların maliyetinin yüksek olması nedeniyle ülkeler ayrılan bütçelere kazanım elde edebilmek amacıyla oluşturulan piyasaya dâhil olarak ihracata dayalı gelir elde etmeyi amaçlamaktadır (Akkaya, 2007).

Ülkelere göre savunma sanayisi için yapılan savunma harcamaları aşağıda belirtilmiştir:

Tablo 3.1. 2022 yılı için ülkelerin askeri harcamaları

2022 ÜLKELERİN ASKERİ HARCAMALARI	
ÜLKE	HARCAMA
Amerika Birleşik Devletleri	750,00 Milyar \$
Çin	237,00 Milyar \$
Birleşik Krallık	55,10 Milyar \$
Almanya	50,00 Milyar \$
Rusya	48,00 Milyar \$
Fransa	41,50 Milyar \$
Avustralya	26,30 Milyar \$
Birleşik Arap Emirlikleri	22,75 Milyar \$
Kanada	22,50 Milyar \$
İsrail	20,00 Milyar \$
İran	19,60 Milyar \$
Türkiye	19,00 Milyar \$
İspanya	15,10 Milyar \$
Cezayir	13,00 Milyar \$
Polonya	12,00 Milyar \$
Afganistan	11,40 Milyar \$

Kaynak: (SIPRI Askeri Harcama Veritabanı, 2022)

3.2.1 Savunma Sanayisinin Ülke Açısından Fayda ile Maliyeti

Bir ülke açısından savunma sanayisinin maliyeti yüksek olabilir. Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin, bu maliyetleri karşılamada yaşanan zorluklar nedeniyle yavaş bir gelişim seyri göstermesi olağandır. Lakin özellikle bu ülkelerin savunma sanayisi pazarında yer almak istemeleri durumunda savunma sanayisi açısından bütçelerinden ayıracakları oranları artırması gerekecektir. Bir ülke yapmış olduğu yatırımlar doğrultusunda küresel olarak pazar hâline dönüşmüş olan bu sektöre girecek ve kendisine karşı uygulanabilecek olan katı fiyat politikalarını kırabilecektir.

Üretimin hiçbir aşamasında yer almayan ülkeler, diğer ülkelere bağımlı olarak kalacağından ikamesini sağlayacak bir ürün olmaması durumunda tekelin

himayesi altına girecektir. İşte burada bir ülkenin savunma maliyetine değil savunma maliyetinden elde etmiş olduğu ekonomik, siyasi ve bağımsızlık faydalarına bakmak gereklidir. Herhangi bir savaş ortamında savunma ihtiyacı sonucu oluşan malzeme ve teçhizat eksikliğini başka ülkeler ne oranda karşılayabilir? Karşılama dışında uygulayacağı ambargo ve fiyat politikası ne olacaktır? İşte bu sorularla belirtilen baskıları yaşamamak için kendi sanayisinin gücünü artırması elzemdir (Sezgin ve Sezgin, 2018).

Ülke tarafından oluşturulan savunma sanayisinin faydasına karşılık, bu faydalarından yararlanmaya olanak sağlayan kaynaklarının nasıl kullanıldığı çok önemlidir. Burada kullanılan kaynakların etkinliği maliyet ve fayda karşılaştırması bakımından temel bir rol oynamaktadır. Savunma sanayisi için oluşturulan kaynakların nerelerden elde edildiği, savunma sanayisi haricinde başka yerde kullanılarak nasıl bir fayda elde edilebileceği karşılaştırmasının yapılarak ekstradan oluşabilecek olan maliyetlerin de bu hesaplama eklenmesi gerekecektir. Ama tercihen yapılacak olan yatırımların her ne kadar diğer sektörlerde de kullanılması söz konusu olsa da bir ülkenin bağımsızlığının temelinde güçlü bir ekonomi ve güçlü bir ordu yatmaktadır.

Ordunun güçlü olabilmesinde teknolojik olarak savunma sanayisine yapılan yatırımların etkisi çok büyüktür. Savunma sanayisi açısından yapılacak olan araştırma ve geliştirmeler doğrultusunda ülkeler arasında kısıtlı olarak yapılacak silah ticaretine dâhil olmak, birçok ülke açısından insiyatif sahibi olunmasını sağlayacaktır.

3.3 Savunma Sanayisinin Türkiye Örneğinde İncelenmesi

Türkiye Cumhuriyeti, geçmişinden devralmış olduğu savunma sanayisi bakımından ithalat bağımlısı durumundaydı. Özellikle yüksek teknolojik özellik gösteren ürünler bazında başta Almanya, Fransa gibi ülkelere silah, uçak ve gemi satın almak zorunda kalmıştır.

İlerleyen zamanda dış ülkelere bağımlı olmamak amacıyla Türkiye, kendi savunma sanayisini geliştirmek maksatlı olarak dış ülkelerde bulunan özel firmaların ortaklığıyla bazı fabrikalar kurmuştur. Bunlardan biri Kayseri’de kurulan havacılık fabrikasıdır (1925).

Yaşanan Kıbrıs Savaşı’nda ülkelerin Türkiye’ye uygulamış oldukları malzeme ve teçhizat ambargoları gelecekte yaşanabilecek bu tür sorunlara örnek olmuştur. Türkiye’nin savunma sanayisinin başlangıcıyla ilgili verdiğimiz bu

örnekler, yaşanan krizlerde bu fabrikaların ve kurumların ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sadece geçmişte kalan bir husus değildir. Ülkeler çıkarları doğrultusunda hareket etmeyen tüm ülkeler için bu kozlarını kullanmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti, jeopolitik olarak bulunmuş olduğu coğrafi konumdan dolayı sürekli olarak savaşların ve krizlerin odak noktasında kalmıştır. Ülkemiz açısından güçlü bir savunma sanayisinin olması istek değil mecburiyettir. Günümüzde ülkemizin destekleyerek kurulmasını sağladığı kurumlar dünya sıralamasında üst sıralara doğru tırmanmaktadır. İstanbul Sanayi Odası tarafından yapılan 2017-2018 tarihli karşılaştırmalarda ilk 500 şirket arasında Türkiye’den 12 savunma firması bulunmaktadır.

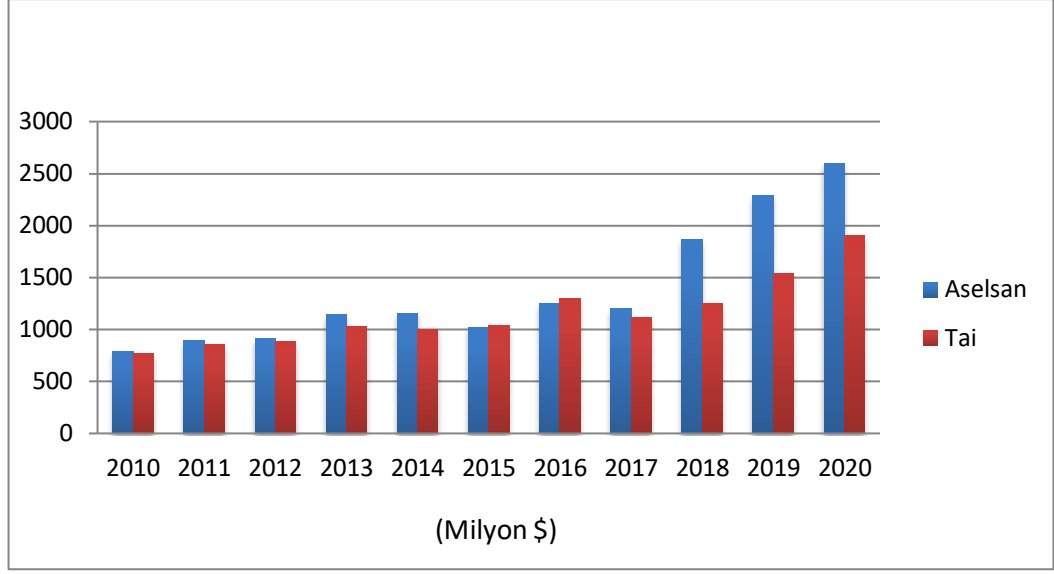
3.4 Türkiye’de Savunma Sanayisi ve Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde savunma sanayisi gelişiminin değerlendirmesi üç dönem şeklinde tetkik edilecektir: Birinci dönem 1923-1974, ikinci dönem 1974-2004, üçüncü dönem ise 2004 ve sonrasıdır.

Birinci dönemde devlet, savunma sanayisinin geliştirilmesini desteklemiş ve ulusallık politikası uygulamıştır. Savunma sanayi kuruluşlarının çoğunluğu devlet kuruluşudur, daha sonra bunlar en büyük ulusal savunma sanayi kuruluşu olarak Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nu oluşturmuştur. Harcanan para, o günkü devlet bütçesinin üçte biri kadardır.

İkinci dönemde Kıbrıs Barış Harekatı sonrası ülkemize uygulanan silah ambargosu üzerine savunma sanayisinin geliştirilmesi için yeni bir girişim başlatılmıştır. Önce “askeri vakıflar” daha sonra da “devlet” değişik uygulamalarla yeni şirketlerin kurulmasını desteklemiştir.

Türkiye için özellikle savunma sanayisi bakımından 2010 ve 2016 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalarla beraber dünya çapında bilinen ve aktif olan kuruluşları, raporlamalara da yansımakla beraber 2010 yılından 2021 yılına kadar dünyada ilk 100 savunma sanayisi şirketi olarak SIPRI raporunda yer almıştır.

Şekil 3.2. Aselsan ve Tai'nin Savunma Sanayi Sektöründe Gelişimi

Kaynak: (SIPRI, 2022)

3.4.1 Türkiye’de Savunma Sanayisi Birinci Dönem (1923-1974)

Osmanlı Devleti’nin yıkılması sonucunda yeniden doğan Türkiye Cumhuriyeti’nin, kuruluşunun gerçekleşmesi sonrasında savaştan yeni çıkmış olması, ekonomik olarak savunma sanayi açısından yatırım yapabilecek müteşebbislerinin olmaması gibi nedenlerle gelişimi dar bir çerçeve içerisinde kalmıştır. Planlı olarak ifade edilen kalkınmaya yönelik hazırlık yapılan dönemlerde savunma sanayisinin gelişimi başlamıştır. Bu yapılan çalışma ve yatırımlar savunma sanayisinin temel yapı taşlarını oluşturmuştur (Özgen, 2016).

Oluşturulan politikalar doğrultusunda 1950-1951 yıllarına kadar yerli ve milli ürünler ile siyasi hareket tarzı uygulanmıştır. Bu süreç içerisinde Nuri Demirağ (Uçak) fabrikası kurulmuştur. Müteakiben ise THK tarafından Ankara’da 1941 yılında uçak fabrikası kurulmuştur. Müteakip yıllarda dış ülkelere askeri bağlamda ihtiyacın azalacağının ön görülmesi sonucu Türkiye’nin dâhil olmadığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye’nin NATO’ya üye olmasıyla yapmış olduğu yardımlar artmıştır. Yapılan yardımların artması sebebiyle ülkede yapılan askeri yatırımlar azalmıştır. Türkiye’nin NATO’ya üye olması, diğer ülkelerin ihtiyaç duymadığı yahut kendileri açısından yeni teknoloji ile ürün üretmeleri sonucunda eski ve atıl kalan ürünlerin Türkiye Cumhuriyeti’ne hibe-bağış yoluyla verilmesi yurt içi üretimi sektöre uğratmıştır. Var olan bağışların artması sonucunda ordunun bu hibe edilen

malzeme ve teçhizatlar ile modernizasyonunun yapılması, ülke içerisinde üretim yapan fabrikalardan ürün alınmamasına neden olmuş; bunun sonucunda kurulan fabrikalar işlevlerini zaman içerisinde kaybetmiştir. Devam eden süreç içerisinde işlevsiz hâle gelen fabrikalar MKEK tarafından bir çatı altında toplanmıştır. Uçak üreten, ürettiği uçağı ihraç bile edebilen Türkiye yapılan bağışlar nedeniyle bu işlerliğini kaybetmiş ve ilerleyen yıllarda uçak fabrikaları maalesef tekstil fabrikalarına dönüştürülmüştür (Uslu, 2007).

Üçüncü bölümün başında belirtilen Kıbrıs Savaşı'nın etkisi burada devreye girmektedir. Sürekli ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan şartlı yardımlar (Truman Doktrini) Kıbrıs Krizi'nde Türkiye açısından yüksek seviyede bir engel olmuştur. Kalkınma planlarından ikincisi olan politikalar içerisinde milli savunma harcamaları ve sanayisine yönelik sorunlar göz önünde tutulmuştur. Üçüncü kalkınma planı döneminde ise milli ve yerli sanayi ve savunmanın çok önemli bir etken olduğu ilk kez belirtilmiştir (Uslu, 2007).

Kıbrıs Harekâtı esnasında diğer ülkelerin hibe kapsamında vermiş oldukları veya ithal edilerek alınan teçhizat ve malzemelerin ülkemizin istediği doğrultuda kullanmasına sürekli olarak engel olunmaya çalışıldığı, üstelik kullanma durumu söz konusu olduğunda ambargo ve yaptırımlar uygulayarak caydırmaya yönelik siyasi hareket tarzlarına başvurulduğu açıkça görülmüştür.

3.4.2 Türkiye'de Savunma Sanayisi İkinci Dönem (1974-2004)

Kıbrıs meselesinde yapılan baskılar sonucu görülmüştür ki yine ülke olarak milli savunma açısından savunma sanayisinin milli ve yerli olması şarttır. MKEK tarafından G-3 piyade tüfeği ile MG-3 piyade makineli tüfeği üretiminin Almanya'dan alınan lisanslarla gerçekleştirilmesi bunun ilk somut örnekleridir (Karakuş, 2006).

Uygulanan bu ambargoların sonucunda ileride daha büyük sorunların ve bağımlılığın oluşmaması maksadıyla kuvvet komutanlıkları kapsamında güçlendirme vakıfları oluşturulmuştur. Bu vakıflar tarafından devlet destekli anapara ile yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar yapılan yatırımlar artmış olsa da TSK için yeterli olmamıştır. 1983 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin malzeme ve teçhizat temini için SDİGM kurulmuştur (Barlas, 2007).

İlerleyen dönemler içerisinde Türkiye'nin yerli ve milli savunma sanayisinin güçlendirilebilmesi maksadıyla kanun çalışmaları yapılmıştır.

Özellikle 3238 sayılı Kanun sonucunda oluşturulan hususlarda yerli olarak ifade edilen sanayinin kullanımını artırmak, bununla sınırlı kalmayarak bu sistemin yapı taşları üzerinden yüksek teknoloji ürünlerin üretimini gerçekleştirebilmek ve devlet destekli müteşebbislerin bu sektör içerisinde faaliyet göstermeye özendirilmesi amaçlanmıştır. Amaç genel olarak Türkiye'nin diğer ülkelere karşı istikrarlı ve muvazeneli bir şekilde yürüteceği teşrik-i mesaidir (Saraçöz, 2018).

Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu bu hareket tarzları ile 1985'te uygulamaya koyulan 3238 sayılı Kanun'un çıkarılmasından yaklaşık olarak 5 yıl sonra yapılan bu çalışmalar doğrultusunda hibe, bağış yahut ithal olarak malzeme tedarikinin yerine üretim yapmak maksadıyla değişimler başlamıştır.

1974-2004 yılları arasında gerçekleşen bu değişimler sayesinde birçok yerli ve milli üretim tesisleri kurulmuş olup savunma sanayisi açısından üretime başlanmıştır: HAVELSAN, Roketsan, Man Kamyon-Otobüs AŞ vb. (Lekesizgöz, 2015).

3.4.3 Türkiye'de Savunma Sanayisi Üçüncü Dönem (2004-2023)

Türkiye'de 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler sebebiyle ülkede doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli anapara deviminde azalmalar meydana gelmiştir. Krizlerden etkilenme oranı en yüksek olan kurumlar ise bankalar olmuştur. Bu sebeplerden dolayı bu krizlerin genel adı ise bankacılık krizidir. Yaşanan bu krizleri savunma sanayisi ve savunma harcamalarında yüksek düşüşlere sebep olmuştur.

İlerleyen yıllar içerisinde savunma sanayisi açısından tedarik ve üretim sürecinde sadece devlet olarak değil devlet destekli firmalarla beraber üstleniciler aracılığıyla oluşan ihtiyacı gidermek maksadıyla devlet tarafından oluşturulacak bütçe tarafından tamamlanmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır (Uslu, 2007).

Ekonomik olarak yaşanan krizlerden çıkmak ve durma noktasına gelen kalkınma seviyesini yeniden planlamalarla canlandırmak için yapılan kalkınma planlarından dokuzuncusunda ithalata ihtiyaç duymadan üretimini yerli kaynaklar doğrultusunda gerçekleştirebilen bir ülke olmak amaçlanmıştır ve mahiyet olarak belirlenen amaç ise teknolojik olarak bu yetilerin kazanılması olmuştur (Soyyigit, 2013).

Gerçekleştirilmeye çalışılan kalkınma planlarında ve stratejik planlarda TSK'nin ve diğer güvenlik kuruluşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilen, dünya ülkeleri ile ticaret pazarına adapte olmuş, sürekli olarak TSK'nin yeteneklerini ve

gelişimini artıran, yerli ve milli olma yönünde durmadan gelişen sanayileşmeye yönelik SSM'nin planında bu vazife görev olarak alınmıştır. Devam eden kalkınma planlarından 10'uncusunda ise ürünlerin sadece yerli ve milli olması değil, aynı zamanda dünya ticaretine girerek diğer ülke teknolojileri ve sanayi seviyesi ile yarışır bir düzeye ulaştırılmasına, bunun yanı sıra devamlılık içinde destekleyici bir sistem oluşturulmasına önem verilmektedir.

Onbirinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023) savunma sanayisinin daha büyük önem arz etmesinden dolayı yine hedeflere ve stratejilere önem verilmiştir. Sadece ihracatın yerli ve milli imkânlar dâhilinde yapılması değil, aynı zamanda bu sektörün daha güçlü ve etkin bir şekilde sistemsel olarak yükselmesini sağlayabilecek mülki unsurların da sisteme daha fazla dâhil edilmesi ve böylece beceri ve teknoloji kuvvetinin artırılması esas hedef olmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı, 2022).

3.5 Türkiye'de Savunma Sanayisine Etki Eden Unsurlar

Türkiye'de savunma sanayisine etki eden unsurları bir çok açıdan ortak noktası olmayan İsviçre ile karşılaştırarak ele almamız savunma sanayisine etki eden unsurları daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Savunma sanayisine etki eden unsurların temelinde jeopolitik konum ve izlenen siyasi politikalar öncelik arz etmektedir.

Öncelikle coğrafi açıdan incelendiğinde İsviçre'nin denize kıyısı olmaması nedeniyle deniz kuvvetleri bulunmamaktadır. Türkiye'nin ise üç tarafının denizlerle çevrili olması, denizlerde hâkimiyetini sağlayabilmek için deniz kuvvetlerinin olmasını zorunlu kılmakla beraber savunma sanayisinin kendi içerisinde ayrı bir bölüm olarak deniz kuvvetlerine yönelik olarak yapacağı yatırımlar ve dizinler savunma sanayisinin hacmini büyütecektir.

Ayrıca örnek olarak Türkiye'nin yüz ölçümü 783.562 km², İsviçre'nin ise 41.285 km²'dir. Yüz ölçümü açısından Türkiye, İsviçre'nin yaklaşık olarak 19 (on dokuz) katı kadar bir alana sahiptir. Ülkeler sadece devlet merkezlerini değil, devletini ve milletini oluşturan tüm alanları korumak zorundadır. Bu kapsamda ülkelerin alanlarının büyüklükleri savunma alanlarını artırmakta, bu da savunma sanayisine ek yük getirmektedir.

Türkiye, jeopolitik olarak özellikle Avrupa ve Asya arasında köprü görevi görmesi nedeniyle sürekli olarak yaşanan gerilim ve savaşların ortasında kalmaktadır. İsviçre ise Avrupa'nın ortasında olması ve küçük bir alanı kapsamaması

nedeniyle buna benzer herhangi bir baskı veya ikilem arasında kalmamaktadır. Ülkemizin kritik bir geçiş noktasında bulunması, her ne kadar tarafsız olmaya çalışsa da, bir gün bir taraf olması gerektiğinde savunma açısından gerekli donanımına sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. İsviçre, ordusu bakımından tarafsız bir ülke olduğu için silahlı kuvvetleri herhangi bir Birleşik Milletler ve NATO gücünde görev almamaktadır. Lakin Türkiye, hem Birleşik Milletler hem de NATO'da aktif bir şekilde görev almakla beraber NATO'da en güçlü ilk 3 ülke arasında yer almaktadır.

Sürekli olarak birçok faaliyette görev alan orduyu güncel teknoloji seviyesine ulaştırmak maksadıyla savunma sanayisinin ar-ge çalışmalarını sürdürmesi ve bunların gerçekleştirilebilmesi içinse yatırım oranlarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca savunma sanayisi açısından siyasi politika çok önemlidir. Devlet, oluşturduğu plan ve belirlediği politikalar sonucunda bütçesini oluşturur. Türkiye'de, bütçeden savunma sanayisine ayrılan tutar 2021 yılında yaklaşık olarak 139,7 milyar lira iken 2022 yılında yaklaşık olarak %29,6 oranında bir artışla 181 milyar liraya çıkarılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin savunma sanayisine etki eden unsurlar:

- Uyguladığı politika
- Jeopolitik konum
- Askeri güç olarak aktif görev aldığı kurum ve kuruluşlar
- Dış ülkelerin yapmış olduğu teknolojik baskı
- Savunma sanayisinde küresel güçlerle eş değer savunma teknolojisi seviyesine ulaşmak
- Toprak bütünlüğünü sağlamakla sorumlu olduğu alanın büyüklüğü

3.6 Savunma Sanayi Başkanlığı Bütçesi ve Destekleme Fonu

Savunma Sanayi Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığına bağlıdır. Tüzel kişilikli ve özel bütçeli bir kuruluştur. Merkezi yönetim bütçesinde yer alır. Giderler savunma harcamaları kapsamına girmektedir ve bütçede izlenebilir (Yentürk, 2011).

Tablo 3.2. Savunma sanayi başkanlığı ekonomik sınıflandırma bütçesi

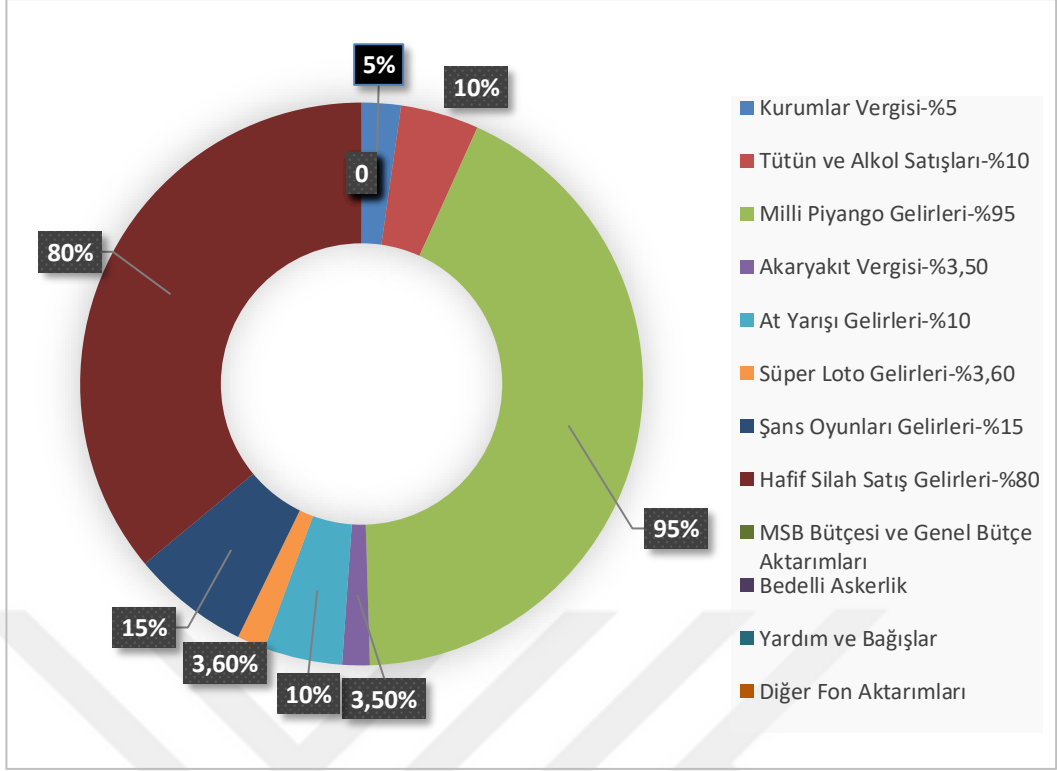
Savunma Sanayi Başkanlığı 2021 Bütçesi						
Yıl	Personel Giderleri	Sos.Güv.D ev.Prim Giderleri	Mal Ve Hiz.Alım Giderleri	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Toplam (TL)
2021	90.553.000	11.032.000	13.616.000	2.876.000	1.986.000	120.063.000
2022	97.263.000	11.850.000	14.491.000	3.061.000	1.866.000	128.531.000
2023	103.233.000	12.573.000	15.350.000	3.243.000	2.284.000	136.683.000

Kaynak: (TC. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023)

Terörle mücadelede harcadığımız zaman ve kayıplar ne denli büyük olsa da ülkemiz bu mücadelede müttefiklerinden hiçbir destek almadan çeşitli terör gruplarına ve ülkemize yönelik saldırılara karşı en iyi şekilde mücadele etmiştir. Dolayısıyla yerli ve milli üretim bizim için daha önemli hâle gelmiştir.

3238 sayılı Kanun ile Savunma Sanayi Destekleme Fonu, T.C. Merkez Bankası gözetiminde müsteşarlık emriyle kurulmuştur. Savunma sanayisi gelişiminin teknolojik yeniliklerde dünya standartlarını yakalaması, yerli ve milli olması amaçlanmıştır. ar-ge çalışmaları yürütmek, yeni fikir ve projeleri değerlendirmek, güncel yeniliklerin takibini yapmak ve faaliyetler hakkında kamuoyunu bilgilendirmek görevleri arasında yer alır. Ülke adına askeri çalışmalar olduğu için gizlilik ve ivedilik esastır. Bu sebeple birçok kuruluşa nazaran denetimlerden muaftır (Yentürk, 2011).

Bedelli askerlik ücretleri de dönemin ihtiyaçları doğrultusunda belirli alanlara yönlendirilmiş olup, savunma sanayisinin gelişimi için bu fonda toplanıp kullanıldığı yıllar da mevcuttur (Özgün, 2017).

Şekil 3.3. Savunma Sanayi Destekleme Fonu dağılımı

Kaynak: (Bektaş, 2017)

Grafikte, Savunma Sanayi Destekleme Fonu için dönemsel sebeplere dayalı olarak değişkenlik gösteren kalemlerin yer aldığı görülmektedir. Giderlerin fazla olduğu dönemlerde dış kredi kullanımına, diğer gelirlerden aktarıma gidilmektedir.

3.7 Türkiye’de Savunma Sanayi Kuruluşları

Türkiye’de savunma sanayisi devlet, özel ve kamu-özel iştiraki doğrultusunda var olan bir oluşumdur. Özellikle kamunun tek başına oluşturmuş olduğu savunma sanayisinin temelinde Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin görev aldığı (asker-memur) fabrikalar, tersaneler, bakım ve onarımla yetkilendirilmiş ana bakım komutanlıkları ile MKEK yer almaktadır. Kamu ve özel iştiraki doğrultusunda oluşan kuruluşlar ise Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı çatısı altında birleşmiş olan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar HAVELSAN, ROKETSAN, ASELSAN, TAİ vb. kuruluşlardır. Özel sektör kuruluşları olarak ise özellikle OTOKAR, FNSS, KATMERCİLER, BMC ve METEKSAN gibi kuruluşlar yer almaktadır.

3.7.1 Havelsan (Hava Elektronik Sanayi)

1982 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı tarafından kurulan HAVELSAN, ülkemizin özellikle yüksek teknoloji sistemlerine yönelik ihtiyacı

karşlamak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin eğitim ve simülasyon teknolojilerinde oluşan ihtiyacı gidermek, yazılım sistemleri üzerinde geliştirmeler yaparak komuta ve kontrol sistemlerinde ileri teknoloji ürünlerin kullanımını sağlayarak sahada bir fiil görev alan personelin yaşayabileceği sorunların önüne geçmek maksatlı olarak faaliyet göstermektedir.

Sadece Türk Silahlı Kuvvetlerine yönelik değil aynı zamanda küresel dünya ülkelerine de üretmiş olduğu ürünlerin ihracatıyla ülke ekonomisine yüksek düzeyde katkısı bulunmaktadır (Hava Elektronik Sanayi, 2022).

3.7.2 Roketsan (Roket Sanayi ve Ticaret AŞ)

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı doğrultusunda özellikle füze, roket, güdümlü füze ve çeşitli füze tasarımları gerçekleştirilmesi maksadıyla 1988 yılında kurulmuştur. Dünya üzerinde artan kriz ve savaş riskleri göz önüne alındığı zaman özellikle ülkeler arasında milli savunmanın sağlanabilmesinde ve caydırıcılıkta ön safhalarda yer alan roket ile füze sistemleri savunma sisteminin içerisinde bulunması zorunlu olan unsurlardandır. Her ne kadar dünyada barışı sağlamak maksatlı olarak ülkelere çeşitli antlaşmalar yapılmaya çalışılsa da birçok ülke bu anlaşmalara taraf olmak istememektedir.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin tüm unsurlarına hizmet veren Roketsan özellikle üretmiş olduğu ileri teknolojiye sahip ürünleri sayesinde caydırıcılıkta önemli bir rol oynamaktadır. En son 2020 yılı itibarıyla üretmiş olduğu ürünlere HİSAR-A+ Hava Savunma Füze Sistemi, SUNGUR Portatif Hava Savunma Sistemi, TRLG-230 Lazer Güdümlü Topçu Füze Sistemleri vb. örnek gösterilebilir.

3.7.3 Aselsan (Askeri Elektronik Sanayi)

Askeri Elektronik Sanayi (ASELSAN), elektronik harp diye adlandırabileceğimiz tüm telli ve telsiz irtibat-iletişim ve haberleşme gibi hem savaş hem de barış ortamında kesintisiz olarak devam etmesi gereken bilgi akışının Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından sağlanabilmesi için 1975 yılında TSKGV tarafından kurulmuştur. 2022 yılı itibarıyla ASELSAN'ın %74,20 hissesi TSKGV'nin %25,80'lik hissesi ise BİST'te (Borsa İstanbul) bulunmaktadır. Dünya üzerinde yer alan ilk 100 savunma sanayisi kuruluşu içerisinde yer alan ASELSAN, özellikle üretmiş olduğu orijinal ürünleri sayesinde küresel pazarda söz sahibi olmuştur (Canbay ve Mercan, 2017).

3.7.4 Tai (Türk Havacılık ve Uzay Sanayi)

28 Haziran 1973 tarihinde Türkiye'nin savunma sanayisinde dışa bağımlılığı azaltmak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin havacılık alanında ihtiyaçlarını karşılamak, var olan sistemlerin güncel yazılımlarla desteklenerek geliştirilmesi, Türk Hava Kuvvetlerinin uçak ihtiyacını karşılamak maksadıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde kuruluşu gerçekleşmiştir. 1984 yılında Türkiye-ABD ortak yatırımı olmuş ve anlaşma doğrultusunda 25 yıl sürecek iş birliği 2005 yılında Türk ortaklar tarafından yabancı hisseleri satın alınarak yeniden şekillendirilmiştir. 2010 yılından beri özellikle geliştirdikleri İHA (insansız hava araçları) sayesinde Türk Silahlı Kuvvetleri açısından gerçekleştirilen operasyonların başarısında büyük rol oynamıştır (Tusas, 2022).

3.7.5 Bmc (British Motor Company)

1964 yılında İzmir ilinde kurulmuştur. Sivil araç üretiminin yanında askeri taktik tekerlekli araçların üretimini de gerçekleştirmektedir. Kuruluşunu gerçekleştirdiği yıllarda yabancı hissedar oranı yaklaşık olarak %65 iken 2021 yılında bu oran %10'a düşmüştür. Bu da yerli yatırımcının yabancıların elinde olan hisseleri alarak savunma sanayisini millileştirme çabası olarak açıklanabilir. Savunma sanayisi için ürettiği ürünler özellikle zırhlı taktik tekerlekli araç olarak ifade edilen personel ve nakliye işlemlerinde herhangi bir saldırıya karşı içerisinde yer alan personel ve malzemenin zarar görmesini önleyecek şekilde geliştirilen zırh sistemleridir.

Zırh sistemleri, kendi içerisinde çeşitlilik göstermekle beraber silahlı kuvvetlerin talebi doğrultusunda üretim gerçekleştirebilmektedir. Sadece zırh sistemleri değil, araçların üretimini ve elektronik sistemlerin yenileştirme faaliyetlerini de gerçekleştirebilen bir kuruluştur (BMC, 2022).

3.7.6 Otokar (Otomotiv ve Savunma Sanayi AŞ)

Otomotiv ve Savunma Sanayi AŞ 1963'te Koç topluluğu tarafından kurulmuştur. Toplu taşımaya yönelik olarak araç üretimlerinin yanı sıra savunma sanayisi için paletli ve tekerlekli zırhlı araçlar üretmektedir. Birçok özgün ürününün bulunmasının yanı sıra özellikle ülkemizin savunma ve taarruzda kullanmak üzere üretilen ALTAY tankı üretiminde üstlenici olarak vazife almıştır (Otokar, 2022).

3.7.7 Fnss (FMC-NUROL Savunma Sanayi)

Fnss ve Nurol Savunma Sanayisi (FNSS) 1985 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşunun temeli 3238 sayılı Kanun'a dayanmaktadır. İlk projesi zırhlı muharebe aracı (ZMA) olmuştur. Kurulduğu günden itibaren yaratıcı ve silahlı

kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretimlerini devam ettirmiştir. Özellikle retim çeşitliliği 2014 yılında artmıştır. 2014 ve 2022 yılları arasında ise üretimini gerçekleştirdiği ürün çeşitliliği 2014 yılından önce üretmiş olduğu tüm ürün çeşitliliğinden fazladır (FSNN, 2022).

3.7.8 Katmerciler

1985 yılında kurulmuştur. Savunma rnleri kapsamında özellikle beş katgeride üretim alanları toplanmaktadır.

- 4x4 Taktik Tekerlekli Zırhlı Araç
- Zırhlı İş Makineleri (Kepçe, Dozer vb)
- Görev Odaklı Araçlar
- Zırhlı Lojistik Araçlar
- Özel rnler talep doğrultusunda üretilen ürünlerdir. Uçak yakıt ikmal hidrant dispenseri, kurtarma aracı, kayar platformlar, zırhlı ambulans, kar küreme araçları vb.

Sivil rnler kapsamında ise

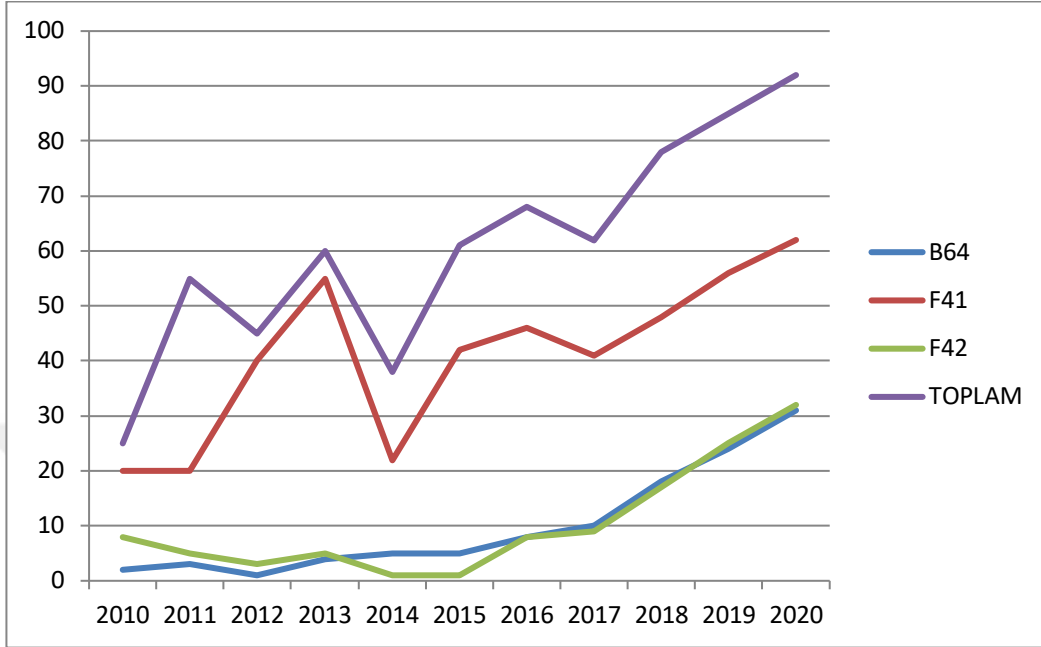
- İtfaiye Araçları
- evre-Temizlik Araçları
- İnşaat Sektörü Araçları (İnşaat sektörü araçları içerisinde nin, sliobas ve transmikser ürünleri yer almaktadır.)

Katmerciler Savunma Sanayi şirketi sadece Türk Silahlı Kuvvetlerine değil diğer güvenlik gleri için de talep ve istekleri doğrultusunda üretim gerçekleştirmektedir. Ayrıca Türkiye’de savunma sanayisinin gelişmesini; yeni, üstün niteliklere sahip ürünlerin ortaya çıkmasını ve bunların da patentlerinin alınarak dünya ticaretinde markalaşmayı sağlamıştır. Ülkemizde 2000 ve 2018 yılları aralığında kendi sınıf alanlarında en fazla patent başvurusu yapan firmalar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

Tablo 3.3. Patent başvurusu gerçekleştiren firma sıralaması

Sıra	Patent Başvurusu Gerçekleştiren Firma
1	ASELSAN
2	OTOKAR
3	TUSAş-TÜRK HAVACILIK VE UZAY SANAYİİ A.ř
4	ROKETSAN
5	ATA SİLAH SANAYİ
6	ÖZTEK TEKSTİL
7	ATAK SİLAH SANAYİ

8	HAVELSAN
9	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
10	NUROL MAKİNA VE SANAYİ A.Ş.

Şekil 3.4. Patent Branş Dağılımı

Tablo 3.4. Patent kısaltma açıklamaları

B64	Uçak-Havacılık-Uzay
F41	Askeri Malzemeler (Silah-Araç)
F42	Mühimmat

Kaynak: (Asan, 2020; SAVTÜRK, 2019)

3.8 Türkiye’de Savunma Sanayisi ve Etkisi

Türk savunma sanayisi, özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra, Yurt içi alımların ciddi daralması nedeniyle dış pazarlara yönelmiştir ancak kamudan beklenen desteği alamamıştır. 2006 yılından itibaren sorunun boyutu anlaşılmış ve dış satışlar için kamu desteği sağlamak adına önemli adımlar atılmıştır. 2006 yılından sonra milli savunma sistemi tedarikinde yerli müteahhitler kullanılarak projenin performans, zaman ve kaynak açısından fizibilitesinin belirlenmesi, böylece zaman ve kaynak israfının önlenmesi ve tedarikten kaynaklanan risklerin ortadan kaldırılması sağlanmıştır. İhtiyaçlar karşılanmaya ve uygulanabilir bütçeler oluşturulmaya başlanmıştır (Sevinç, 2020)

Türkiye’nin savunma harcamaları; altyapı, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Türkiye’de savunma sanayisinin

çok yönlü etkilerini dikkate alarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme sürecini çeşitli yollarla olumlu etkilediği söylenmektedir. Arz etkisi açısından bakıldığında savunma sanayisi, çeşitli kamu altyapı hizmetleri sağlamakta; eğitim, sağlık ve iş yerinde eğitim yoluyla beşeri sermayeyi geliştirmektedir. Ayrıca, savunma sanayisi ar-ge yatırımları, silah teknolojisindeki yeniliklerin ve silah ithalatlarının oluşturduğu kopyalama faaliyetlerinin özel sektör üretiminde oluşturduğu pozitif etkiler üzerinde durmaktadır. Talep yönünden bakıldığında ise savunma harcamalarının, işsizliği azaltarak ve toplam talebi artırarak ekonomik büyümeyi arttırabileceği iddia edilmektedir. Ayrıca, yüksek dereceli savunma harcamaları genellikle kamu harcamalarını genişleterek ekonomik çöküntüyü engelleyebilmektedir. Türkiye’de savunma harcamaları hem iç hem de dış güvenliği geliştirerek ülkedeki yatırım ortamını iyileştirmekte ve dolayısıyla uluslararası sermaye akışını hızlandırarak, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratabilmektedir (Saraçöz, 2018).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TERÖRİZMİN SAVUNMA HARCAMALARINA VE SAVUNMA SANAYİSİNE ETKİSİ

4.1 Terör, Terör Riski ve Terörizm

Ülkemiz için olduğu gibi tüm dünya için de terör sorunu ekonomiyi ve güvenliği etkileyen en önemli problemlerden biri olmuştur. Ülkeler artık gerek çıkarları doğrultusunda dâhil oldukları savaşlarda gerekse diğer ülkelerin iç işlerine karışarak yıpratmak amacı ile sadece düzenli orduları kullanmayıp, maşa olarak adlandırabileceğimiz finansmanlarıyla oluşturmuş oldukları terör gruplarını kullanmaktadırlar.

Ülkeler, diğer ülkeleri kısa ve uzun vadede planlamaları dâhilinde yönlendirebilmek için özellikle resmi savaş sıfatı kazandırmadan terör gruplarını vasıta olarak kullanarak baskı altına almaya çalışmakta; bu doğrultuda oluşturdukları baskı ile çıkarlarına uyumlu politikalar planlamaktadır.

Türkiye geçmişten günümüze birçok farklı terör grupları ile mücadele etmiştir ve hâlâ mücadele etmeye devam etmektedir. Gerek ülke sınırları içerisinde gerekse de sınır dışında gerçekleştirmiş olduğu operasyonlardaki başarısı ile de bu grupları etkisiz hâle getirmiştir. Türkiye gibi sürekli olarak terör örgütleri ile mücadele eden, dünya üzerinde aktif olarak silahlı kuvvetleriyle görev alan ülkeler yıllık ihtiyaçları doğrultusunda bütçe planlamalarını gerçekleştirirken savunma harcamalarını göz önüne almak zorundadır. Planlanacak olan bütçeler, ülkelerin savunma kapsamında hareket kabiliyetini onarıcı ve artırıcı seviyede olmalıdır. Bir ülkede istikrarın sağlanabilmesi için güvenlik ve disiplin temel esaslardır.

Terör, devletlerin birlik ve bütünlüğünü, insanların mal ve can güvenliğini tehdit eden, dünya barışının tehlike altına girmesine neden olan, belirli bir siyasi amaç veya olgusu olan, silahlı ya da silahsız olarak sistematik hareketlerde bulunan düzeneklerdir. Ortaya çıktığı ilk zamanlarda devlet ve vatandaşlar açısından yüksek bir risk teşkil etmeyen terör kavramı ve temeli, ilerleyen zaman içerisinde devletleri temelinden sarsma riski ile karşı karşıya getirmiştir.

Devletler, terör ve bunun sistematığına karşı kendi iç işlerinde öncelikle oluşturmuş oldukları kural ve kanunlar çerçevesinde önlemler almaya

çalışmışlardır. Lakin terör sorunu ülkelerin iç işlerinde kalmamış dünyada siyasal bir sorun hâlini almıştır. Her ne kadar yukarıda belirttiğimiz terör tanımı geçerli olsa da kabul gören genel görüşe göre terör, oluşturulan sistem ve bireyler doğrultusunda dini, siyasi ve düşünce gayelerini gerçekleştirmek maksadıyla şiddet kullanımını barındıran faaliyetler bütünüdür (Then ve Loosemore, 2006). Ülkemizde terörle mücadele kapsamında 3713 sayılı TMK ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sında belirtilen kanunlar doğrultusunda ülkemizin güvenliği ve devamı için önlemler alınmıştır.

Terörün çevresel olarak yaratabileceği her türlü saldırı ve tehlikelerin gerçekleşme ihtimaline terör riski denir. Kişilerin kendi eylem yahut eylemsizlikleri doğrultusunda gerçekleşme ihtimali olan terör eylemlerinden görebilecekleri risk seviyesi de değişiklik gösterebilir. Ülkelere göre terör riski, ilgili terör grubunun aktif olarak var olmaya çalıştığı bölgelerdeki faaliyetlerinin daha fazla olma durumuna göre artış gösterbilmektedir. Terör riski sadece kişiler için değil devlet için de var olan bir risktir. Devletin bölünmez bütünlüğü, milletin huzuru ve güvenliği, uluslararası konumunu dahi etkileyebilir.

Belirli bir grup üzerinde yapılan araştırmalar doğrultusunda %37'si kadın, %63'ü erkek toplamda 400 kişinin, terör riskinin yaratabileceği endişe ve tedirginliği kendisinin yaşama ihtimalini öngörenlerin oranının %60 olduğu, yakınının zarar görme ihtimalini öngörenlerin ise %70 düzeyinde olduğu ile ilgili bir alturistik risk algısı çalışması gerçekleştirilmiştir (Çingi, 2020).

Terörizmin, terör kavramı ile ayrımı konusunda her ne kadar karışıklık yaşansa da terör, terörizmin alt unsurudur. Çünkü terörizm, terör ve unsurlarının kendi amaçları doğrultusunda kullanılmasının sonucunda oluşmaktadır. Siyasi, dini, politik ve ideolojik amaçlarını stratejileri doğrultusunda gerçekleştirebilmek için terörü oluşturan grupların (örgütlerin) eylemleri doğrultusunda sürekli olan yöntemdir. Terörizm, kasıtlı veya kasıtsız olarak yapılabilir. Kasıtlı olarak yapılan terörizm, belirli bir amacı ve yöntemi olan kendilerince oluşturmuş oldukları itaat sistemine dayanmaktadır. İstikametsiz olarak kastedilen kasıtsız terörizm ise belirli bir amacı ve hedefi olmayan bireysel ya da bağımsız olarak hareket etme kapasitesine sahip terör olarak ifade edilebilir (Zafer, 1999).

4.2 Terörizm ve Unsurları

Terörizmin unsurlarından kastedilen terör örgütlerinin temel ilke ve öğeleridir. Her terör örgütünün kurulumu ve bu kurulumda var olan ilkeler farklılık gösterir. Genel olarak bir suçun terör örgütlerinin işlediği suç olarak sayılabilmesi için o suçun içerisinde barındırması gereken hususlar şunlardır:

1. Şiddet Unsuru
2. Örgüt Unsuru
3. İdeoloji Unsuru
4. Devlet Unsuru

4.2.1 Şiddet Unsuru

Şiddet, temelinde canlı varlığı ya da canlı varlıklar tarafından oluşturulan sistematığı hedef alan, bu hedefini gerçekleştirebilmek için güç ve baskı etkenlerinin bedensel ve ruhsal olarak üzerinde uygulandığı hareketlerin tümünün toplamına şiddet denir. Terör örgütleri tarafından da amaçlarına ulaşma doğrultusunda kullanılan öncelikli ve en önemli araçlardan biri olan şiddet, insanlar üzerinde yaratmış olduğu endişe, panik ve korku sayesinde terör örgütünün varlığını devam ettirebilmesi, kişilerin örgüte yaklaşması amacıyla kullanılmaktadır. Şiddeti sadece örgüt dışı değil, örgüt içerisinde de çözümlerin önüne geçebilmek, örgüt içerisinde yer alan kast sistemini güçlendirebilmek amaçlarıyla kandırarak kendi saflarına çektikleri kişiler üzerinde de uygulamaktadırlar.

Terörizmin asıl kaynaklarından biri olan şiddet kendi içerisinde eylemleri barındırmaktadır. Bu eylemler, yukarıda belirttiğimiz gibi bedensel ve ruhsal olarak uygulanan baskı ve saldırıların yanı sıra topluma ve devlete yönelik olarak yapılan şiddeti içermektedir. Kendi yaptıkları propagandanın ses getirmesi ve bu propagandanın etkisinin büyüklüğüyle doğru orantılı olarak alacaklarına inandıkları tepkiyi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemeleri doğru bir tespit olacaktır. Eylem olarak ifade ettiğimiz şiddete yönelik faaliyet gerçekleştirmeden örgütün var olabilmemesinin mümkün olmayacağı düşüncesini taşımaktadırlar. Bu kapsamda ek olarak terörün amacı, adını duyurmak yahut duyurabilmek için kaos olarak ifade edilen ortamı yaratmaktır.

Terör örgütleri, kendi iç hiyerarşik yapılanmalarında oluşturmuş oldukları sistemde alt tabaka olarak ifade edilen ve feda edilebilir anlamında fedai olarak

nitelendirilen kişiler aracılığıyla bu kaos oluşumlarını sağlamaya çalışmaktadırlar. Terörizmin şiddet unsurları ise temelde üç esasa dayanmaktadır (Wilkinson, 2002):

1. Yapılan şiddet sonucu bu şiddetten zarar gören kişiler rastgeledir. Bu rastlantı nedeniyle herkes bu şiddetten etkilenen olabilir.
2. Gerçekleştirilen eylemin toplumda ve bireydeki etkilerinin önceden tahmin edilmesine olanak yoktur.
3. Belirli bir savaş stratejisi yoktur. Herhangi bir hukuk, kural ya da vicdani boyut tanımayarak hedefleri doğrultusunda yaşlı, kadın ve çocuk demeden saldırı gerçekleştirebilir.

4.2.2 Örgüt Unsuru

Örgüt, belirli bir anlaşma doğrultusunda belirlenen hedefler ve amaçlara yönelik bir araya gelen insanlar tarafından yetki ile kast sistemi uygulanarak belirli bir planlama ve iş bölümü doğrultusunda ilgili kişilerin bir arada bulunduğu sistemin bütünüdür. Bir terör faaliyetinin gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulan illegal yapılanmalar da örgüt tanımı içerisinde yer almaktadır. Bir birlikteliğin sayısal olarak örgüt sayılabilmesi için TCK'nin 220'nci md. belirttiği üzere sayı kapsamında minimum üç kişi olması gerekir. Örgütsel olarak belirtilen bu hususların yanında şiddet ve baskı içeren terör olarak ifade ettiğimiz yapının oluşabilmesi için yapılması düşünülen bir eylem ya da provokasyonun yönetimi, gerçekleştireni, bu kişilerin de hedeflerini bilerek bir araya gelmesi gerekir.

Örgütler farklı biçimlerde bir araya gelebilmektedir. Temelde terör örgütleri özellikle iki biçimde bir araya gelmektedir. İlki legal olarak ifade edilen, görünürde yasal olan; bir diğeri ise illegal olan yani gizli ve yasal olmayan (Alkan, 2002).

Legal olarak oluşan terör örgütleri devlet nezdinde kendilerine yasal olarak bir kılıf oluşturarak örgüt faaliyetlerini bu oluşturmuş oldukları kılıf içerisinde gerçekleştirmeye çalışmakta olan örgütlerdir. Bu örgütlerin kullanmış olduğu bu kılıflar genel olarak dernek, vakıf, yayınevi ve benzeri yerlerdir. Amaçları bu yasal kılıf içerisinde daha fazla alana yayılarak hedefleri doğrultusunda tüm kişi ve işlevleri kullanmaktır (Alkan, 2002).

İllegal olarak ifade edilen örgütlenme ise özellikle dünya genelinde hedeflerine ulaşmak isteyen terör örgütleri tarafından tercih edilen, gizli olarak faaliyet göstererek karmaşık bir yapılanma ile örgüt bağlarını güçlü hâle getiren, çözülme olarak ifade edilen terk edişlerde en az zarar görmeyi hedefleyerek gerçekleştirilmiş bir örgütlenme çeşididir. Bu sistem, genel olarak dünyada ve

Ülkemizde hücresel örgütlenme olarak ifade edilmektedir. Bu sistemin amacı, devletin kendisinin ilelebet devamı için oluşturduğu güvenlik güçlerinin yapmış olduğu araştırmalarda deşifre olmamak ve örgüt içerisinde gerçekleşebilecek olan istihbarat sızıntılarını engellemektir.

4.2.3 İdeoloji Unsuru

İdeoloji, belirli bir düşüncenin bilimsel ya da toplumsal olarak belirlenen sınırlar içerisinde belirli bir grup ya da topluluk tarafından hedef ve amaç olarak belirlenen tüm davranış ve bu davranışa sevk eden düşüncelerin tamamına ideoloji denir. Oluşan bu ideoloji bunu oluşturan grup ya da topluluk tarafından, bunu mümkün kılan yaşama biçimi tarafından teorize olmasını temsil eder. İdeoloji kavramının farklı anlamlara gelebilecek tanımları olmakla beraber en temel ifadesi budur.

İdeolojiler, toplumlar tarafından üstlendiği anlamlar bakımından gerçekleştireceği faaliyetleri ve özellikleri icra etmeye çalışır. Yönetici konumunda olan liderler, toplum ya da grupların her ne kadar zorluk içerisinde olsalar da yaratacakları veya yönlendirecekleri topluluğu belirli bir ideoloji doğrultusunda örgütleyerek koordinasyonu sağlamak zorunda kalmışlardır.

İdeolojinin terörizm açısından en temel işlevi, terör olarak adlandırılan ve bunların içerisinde yer alan teröristlerin feyiz alabilecekleri bir hedef yaratmak, bu yaratılan sahte hedefler doğrultusunda yeri geldiğinde her türlü eylemi yapmaya yönelik olarak davranışlara sevk edebilecek öz güveni sağlamaktır. Davranış tarzlarını yönlendiren bu ideoloji kullanımı sadece harekete geçirmek için değil, aynı zamanda ilgili terör örgütlerinin personel kazanması yönünde kullanmış oldukları üstü kapalı bir insan kaçırma durumudur. Terörizm açısından kullanılan ideoloji yok ise sadece baskı ve şiddet içeren, nedensiz ve hedefsiz olan hareket ve davranışlar terörizmin içine dâhil olamaz. Bu tür suçlar genel olarak organize suç kapsamına girmektedir.

İdeolojinin terörizmin unsuru sayılması için kurulan örgütün devamlılığını sağlamaya yönelik olarak çalışmaları, propaganda yapmaları, insanların duygularını kullanarak topluluk içerisine dâhil etmeye çalışmaları, oluşturulan örgütsel birliğin devamını sağlayabilmeleri aranmaktadır. Ülkemizde teröre ideoloji bakımından kaynak olarak gösterilen ya da gösterilmeye çalışılan genel ideoloji yaklaşımları; din, etnik kimlik, Marksist ve Leninst ideoloji olarak ifade edilebilir.

4.2.4 Devlet Unsuru

Bir ülkede devleti yöneten hükümetin elde etmiş olduğu güç ve ayrıcalık olarak ifade edilen haklarını kaybetme riskine karşı bu riskin oluşmasına sebep olan grup, kişi ya da zümrelerin yok edilmesi veya kendisini destekleyen grupların kullanılması sonucunda karşı tarafın baskı altına alınarak sindirilmesi olarak ifade edilen baskılandırma gerçekleştirebilir. Bu sistem daha çok gelişmemiş devletlerde söz konusudur. Devletlerin silahlı çeteler tarafından koruma ordusu oluşturduğu gözlemlenir ki bunlara özellikle Afrika kıtasındaki bazı ülkeler örnek verilebilir. Sadece kendi ülke sınırları içerisinde değil, dışında da desteklemiş olduğu örgütler aracılığıyla kendi ülkesi adına propaganda yapılması adına kaynakların finanse edilmesini sağlamaktadır.

4.3 Terörün Tarihteki Yeri ve Amaçları

Terör kelimesi kavram olarak ifade edilmese dahi insanların var oluşundan bu tarihe kadar yer alan gizli bir kavramdır. Günümüzdeki anlamıyla ilk defa Fransız İhtilali'nde kullanılmış olup 'Terör-Terrere' kelimesinden gelmektedir. Terör-Terrere kelimesi korku hükümdarlığı anlamına gelmektedir. Fransız İhtilali'nde devlet tarafından cezalandırılan halkın, bu cezaları haksız yere alması ve uygulanması sebebiyle Fransız Devleti'nin belirli bir sistem içerisinde oluşturmuş olduğu bu baskı ve şiddet terör hükümdarlığı olarak ifade edilmiştir. 19. yy.da Rusya'da ortaya çıkan ve kendisini 'Halkın İdaresi' olarak ifade eden bir grubun oluşması sonucunda başladığı ifade edilmektedir (Volkan, 1999). 20. yy.da ağırlıklı olarak Soğuk Savaş nedeniyle oluşan bir terör söylemi oluşmuştur. Bu süreç içerisinde devletler terör örgütlerini maşa olarak görmüş, kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda karşı tarafla mücadelede kullanmışlardır (Caşın, 2008).

Terör gruplarının amaçları oluşumlarına göre farklılık göstermektedir. Ama bazı temel konular vardır ki bunlar tüm terör örgütlerinin temelinde var olan amaçlar olarak sayılabilir.

Bunlar:

1. Oluşum içerisinde olduğu devlet ve hükümeti dengesizleştirerek var olan istikrarın bozulmasını sağlamak
2. Kendi oluşumlarını güçlü kılmak amacıyla eylemleriyle ses getirerek halk üzerinde korku ve baskı yaratmak. Bunun aracılığıyla etkisini artırmak

3. Ekonomik olarak devlet ve halkı fakirleştirerek maddi açıdan baskı altına almak
4. Halk tarafından benimsenen kutsal değerleri değersizleştirerek toplumdaki birlik ve bütünlüğü bozmak

Terörün nedenini bir veya birkaç sebep ile açıklamak mümkün değildir. Çünkü aslında tüm nedenler birbirine bağlı hususlar içermektedir. Genel olarak var olan bir devletin, toplumun her kesiminin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması, toplumdaki eğitim ve bilinç seviyesi, otorite baskısı, adalet sistemine duyulan güven, devletin kolluk kuvvetlerinin caydırıcı gücü ve ekonomik istikrar terörün nedenlerini oluşturmaktadır. Bunların hepsi ayrı ayrı değerlendirilebilse de ülke içerisinde var olan terörün nedeni bahsettiğimiz gibi tüm bu hususların ortak etkilerine bağlıdır. Örneğin ekonomisi kötü ama kolluk kuvveti güçlü bir devlet olduğunu varsayalım. Kolluk kuvveti ne kadar güçlü olursa olsun ekonomisi kötü olan, insanları açlık sınırının altında yaşayan toplumlarda devlete karşı var olan güvensizlik ve terör örgütlerinin ekonomik refahla kandırma propagandalarından da etkilenerek oluşum içerisine giren teröre katkı sağlayacaktır. Genel olarak tüm hususları bu örnekte olduğu gibi bağdaştırabiliriz.

4.4 Terör Türleri

Terör türleri; mantık, yapı yahut amaçları doğrultusunda bir arada faaliyet gösteren gruplaşmalara terör türleri denir. Gerek yapısı gerek amaçları ya da kuruluşları yönünden terör türleri kendi arasında çeşitlilik göstermektedir. Bu türler şu şekilde sıralanabilir:

1. Politik Terör
2. Uluslararası Terör
3. Uluslarüstü Terör
4. Devlet Terörü
5. Adli Terör
6. Dinsel Terör
7. Siber Terör

4.4.1 Politik Terör

Siyasal terör olarak ifade edeceğimiz bu politik terör, ülke içerisinde terör örgütünü destekleyen kişilerin belirli bir amaç doğrultusunda politikada yer almak ve örgütün eylemlerini destekleyerek onu meşru bir hareketmiş gibi göstermek amacıyla ülke içerisinde siyaset temelli oluşturulan terördür. Bu terör türü daha çok

propaganda ve siyaset temelli olup terör örgütlerine baskı yapılmasını engellemeye çalışmaktadır.

4.4.2 Uluslararası Terör

Birleşmiş Milletler Terörizm Komitesi tarafından uluslararası terör, uluslararası bir anlaşmazlığın istenilen yönde gelişmesini sağlamak için üçüncü olarak ifade edilen devletin sınırları içerisinde bir başkasına uygulanan şiddet ile baskı olarak ifade edilmektedir.

Terörün uluslararası terör niteliğini kazanabilmesi için;

1. Uluslararası örgütlerin faaliyetlerine etki etmek maksadı ve faaliyeti olması
2. Dünya vatandaşlarına yönelik olarak hedef belirlemesi
3. Devlet veya müttefik oluşturmuş devletler tarafından desteklenerek başka bir devlete karşı faaliyet göstermesi
4. Açık bir şekilde savaş ilanı yapamayan devletler tarafından hibrit savaşta kullanılmak maksadıyla eğitilmesi ve lojistik yönünden desteklenmesi

Bu hususlar söz konusu olduğu zaman uluslararası bir terör sıfatı kazanmış olacaktır. Günümüz savaşları ve krizleri incelendiği zaman çoğunlukla ortaya çıkan birçok terör grubunun mevcut olduğu, bu terör gruplarını gizli bir şekilde destekleyen devletler olduğu, bu devletlerin kendi terör gruplarını oluşturarak çıkarları doğrultusunda kullandığı da aşikârdır.

Terör açısından artık belirli sınırları olan örgüt veya yapılanmalardan bahsetmek çok mümkün değildir. Giderek değişen ve gelişen global dünyada terör örgütleri de bu değişime ayak uydurmaya çalışmakta ve kendilerini destekleyecek devlet arayışı içerisine girerek maşası konumunda hareket etmek için çaba sarf etmektedirler.

4.4.3 Uluslarüstü Terör

Uluslarüstü terör, herhangi bir devletin dışında, küresel veya bölgesel olarak, belirli amaçları hedefleyerek var ettikleri kendi sistemleri içerisinde oluşan yapılardır. Uluslarüstü terörden kastedilen de belirli devletin sınırları dışında, bölgesel olarak ya da küresel olarak yapılanmış ve devletleri etkileme gücüne sahip olan terör örgütleridir.

4.4.4 Devlet Terörü

Devlet terörü, devletin kendisine karşı gerçekleştirilen isyan, eylem, eleştiri, yıkma ve rejime yönelik değişim gerçekleştirmek amaçları doğrultusunda hedefleri olan gruplara ya da kişilere karşı uygulamış olduğu toplu tutuklamalar, öldürme, baskı ve yıldırma gibi sistematik olarak devlet tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak ifade edilebilir. Her türlü alanda güç ve zor kullanma yetkisi olan devletin, bu yetkilerini de kullanarak uygulayacağı politika ile güçlendirmiş olduğu sistem sonucu tek el tarafından oluşturulan bu terör ortaya çıkmaktadır (Uyar, 2008). Devlet terörü kendi içerisinde üç kısım olarak incelenilebilir: devlet desteği, girişi ve zaafı.

Devlet desteği: Çıkarları doğrultusunda resmi olarak desteklemesi mümkün olmayan terör örgütlerine ihtiyaç duydukları teçhizat, malzeme ve her türlü ihtiyacın gizlice sağlanması maksadıyla ikmalinin gerçekleştirilmesidir.

Devlet girişi: Bilinen ve kalıplaşmış olan savaş yöntemlerinin sonuç vermeyeceği durumlarda uluslararası terör olarak nitelendirilen grupları kullanarak istediğini elde etmeye çalışmasıdır.

Devlet zaafı: Güvenlik güçlerinin yetersiz olması sebebiyle faaliyet gösteren terör örgütlerine karşı kayıtsız kalmak zorunda olmasıdır. Bu devletlerin bu örgütlerle savaşma gücü olmaması devletin zaafını göstermektedir. Bunun sunucunda dolaylı yoldan o terör örgütüne karşı destek olmuş sayılabilir.

4.4.5 Adli Terör

Adli kelimesi kökeni Arapça olan ve adalet sistemi içerisinde yer alan bir tanımdır. Adli terör, devlet açısından terörü kontrol altında tutmak için var olan caydırıcı unsurlardan bir tanesidir. Amacı, suç işleyen örgüt üyelerinin suçları karşılığında yargılanarak cezai işlem uygulanacağını bilmesi ve bu bilincin tüm ülke vatandaşları arasında artması, böylece terör örgütlerine katılımın azalması ve işlenen suçlar açısından engel teşkil edecek bir unsur olmasını sağlamaktır. İşlenen eylem ve suçların aydınlatılması ve suçluların gerekli cezai işlemlerle ıslah edilmesi sonucunda önemli bir rol oynayacaktır. Adalet sisteminin tarafsız olmaması ise adli terörün oluşmasına sebebiyet verecektir.

4.4.6 Dinsel Terör

Dinsel terör; temelinde ilgilisi olduğu dini temel alarak kendini meşru bir kuruluş, yaptıklarının ise sağlam bir temeli olduğuna inanan, mensup oldukları ya da araçlaştırdıkları dinin imgelerini kullanarak gücü eline almaya çalışan dinsel

terördür. Bu terör gruplarında amaç, etkisi altına almaya çalıştıkları kişilere bir şeyleri zorla, diğer bir deyişle kaba kuvvet uygulayarak yaptırmaktır.

Dini amaçları doğrultusundaki faaliyetleri bir kamuflaj olarak kullanan örgütler, dogmatik olan dinler sebebiyle sorgulama yapmayan örgüt üyeleri inanmaktadır. Dinlerin temelinde insanların iyiliği ve güvenliği olmasına rağmen örgütlerin bu yaklaşımları farklı ifadelerle değiştirerek yapmış oldukları eylemleri ilgili örgüt üyelerine karşı meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar (Onat, 2008).

4.4.7 Siber Terör

Teknolojinin ilerlemesiyle beraber terörün eylemlerini gerçekleştirebilmek için etkin olmaya çalıştığı alanlar da artmıştır. Bu alanlardan bir tanesi olan teknoloji, siber dediğimiz teknoloji ürünlerinin -ki bunlara bilgisayar, telefon, tablet vb. ürünleri örnek verebiliriz- ağlarına ait olan ve sanal gerçeklik olarak ifade edilen bir tanımdır. Sadece fiziki ortamda değil, siber ortamda da eylem ve saldırı gerçekleştirmeyi hedefleyen terör örgütleri belirledikleri amaçlara ulaşabilmek için baskı alanlarını artırmaya çalışmışlardır.

Siber terörizm özellikle devletlerin altyapılarına, bankalarına ve güvenlik güçlerine yönelik olarak gerçekleştirilmeye çalışılmakta; bu saldırılarla beraber devletin gerek 'çok gizli' gizlilik dereceli bilgilerine ulaşmayı, gerekse de halkı isyana teşvik ederek var olan rejimi yıkmaya yönelik amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir (Şimşek, 2016). Siber saldırılar dört ana başlık altında sınıflandırılabilir:

1. Etkinliğini kaybettirme (Sistemlerin hizmet vermesini engellemek)
2. Saldırı (Yok etme, bilgi çalma)
3. Tahrip etme
4. Propaganda

4.5 Terörün Ekonomik Kaynakları

Terör örgütlerinin varlıklarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaçları olan malzeme ve teçhizatları alabilecekleri ekonomik kaynaklarının olması mecburidir. Ekonomik kaynağı olmayan yahut kendine yetemeyen örgütler sürekliliğini sağlayamaz, ya diğer örgütler tarafından sindirilerek kendi içlerine dâhil edilirler ya da ilgili devlet tarafından yok edilirler. Bunun bilincinde olan terör örgütleri ve kuruluşları var olan ihtiyaçlarını giderebilmek için yasal olmayan ve yasal olan tüm yöntemlere başvurumaktadırlar. Bu yöntemler ikiye ayrılmakla beraber kendi içerisinde de çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik içerisinde terör örgütlerinin

amaçları, sonucu ne olursa olsun her zaman ekonomik olarak var olan güçlerini korumak olmuştur.

4.6 Terörün Yasal Olmayan Kaynakları

Terör, amaçları doğrultusunda gelirinin yaklaşık olarak %70'ini yasal olmayan kaynaklar ile karşılamaktadır. Yasal olmayan ile kastedilen kanunsuz olarak, yasalara aykırı olarak yapılan tüm işlerdir. Diğer bir ifade ile illegal olarak gerçekleşen faaliyet ve eylemlerdir.

4.6.1 Kaçakçılık (Silah, Alkol, Sigara, Uyuşturucu vb.)

Kaçakçılık bir başlık altında toplanmış olsa da kendi içinde birçok çeşitten oluşmaktadır. Bunların başında silah kaçakçılığı gelmektedir. Silah kaçakçılığı, terörün doğrudan etkilendiği ve etkili olduğu bir alandır. Bu alanda faaliyet göstererek hem kendi malzeme ihtiyacını gidermekte hem de gerek diğer yasa dışı örgütlere gerekse de silah talep eden bireylere teminde bulunarak finansal olarak gelir elde etmektedir. Bu ticareti sadece yatık mermi yollu silahlar için düşünmemeliyiz. Aynı zamanda giderek dünyada artış gösteren nükleer silahların parça ve malzemelerinin de temin ve satışını gerçekleştirerek yüksek montanlı gelirler elde etmektedir. Devamlı olarak sadece bu şekilde terör kaynağı tabi ki finanse edilemez lakin yüksek oranda etkisi vardır. Özellikle sıcak çatışma, savaş ve kriz zamanlarında bu alandan elde edeceği gelir de doğru orantılı olarak artmaktadır.

Genel olarak süreklilik sağlayan ve talep-arz açısından durmayan bir sektör olarak sigara ve alkol ürünlerinin kaçakçılığı terör örgütlerini temel ekonomik kaynaklarından. Bu kaynaklarından sadece kendileri finanse edilmesi dışında aynı zamanda kendi içlerinde kurmuş oldukları verilendirme sisteminden de gelir elde etmektedirler (Utsam, 2010).

4.6.2 Gasp, Tehdit ve Alıkoyma

Hem propagandalarını gerçekleştirebilmek hem finansal gelirlerine katkı sağlayabilmek amacıyla genellikle tanınan iş adamlarını, siyasette aktif kişileri, devlet memurlarını ve benzeri tanındık ve bilinen kişileri kaçırmak suretiyle bu kişiler üzerinden tehditle fidye talep etmeleri söz konusudur. Bu eylemleri ile aynı zamanda halkın devlete karşı olan inanç ve güvenini sarsarak istikrarsız bir ortam yaratmaya çalışmaktadırlar.

4.6.3 Dolandırıcılık ve Kalpazanlık

Sahte evraklar ve belgeler hazırlayarak, ülke vatandaşlarını kandırarak elde ettikleri gelir ve birikimleri alarak hem kişilerin fakirleşmesine hem de hazırlamış

oldukları sahte belge ve evraklar ile devlet kurumlarını yanıltıcı bilgilerle halkın devlete karşı var olan sistem inancını kırmayı hedeflemişlerdir. Sadece belge ve evrak değil aynı zamanda sahte para basarak kendi içlerinde alışveriş düzeni kurmaya çalışmışlardır.

4.6.4 Hırsızlık ve Yağmacılık

Şehirlerde kurmuş oldukları gruplar aracılığıyla yapmış oldukları hırsızlık ve yağmacılıklarla elde etmiş oldukları nakit gelirlerin ve malların terör örgütü çıkarları doğrultusunda bir yerde toplayarak ilgili yerlere sevk etmektedirler. Sadece şehirlerde değil kırsal alanlarda da bu faaliyetlerine devam etmektedirler.

4.6.5 Göçmen Kaçırma ve Kaçakçılığı

Ülkelerinden çeşitli sebeplerle yasal olmayarak ayrılmak isteyen ve ayrıldıktan sonra yine aynı şekilde istedikleri ülkeye kaçak olarak tabir edilen usulsüz ve izinsiz olarak girmeye çalışan kişilere belirli bir para ya da emtia karşılığında yardım ve yataklık ederek göç etmelerini sağlayan terör örgütleri sadece bu yolla göçmen kaçırma değil terör örgüt üyelerini de bu yollarla ülke içerisine sokarak eylem gerçekleştirme yöntemini de izlemektedirler.

4.7. Terörün Yasal Olduğu İddia Edilen Kaynaklar

Resmiyette yasal olarak var olan lakin bu yasallığı bir kılıf amacı ile oluşturan terör örgütü, bu doğrultuda personel ve gelir temini sağlamak için özellikle dernek, şirket, siyasi ideolojik parti ve vakıflar aracılığıyla kaynaklarının bir kısmını oluşturmaktadır.

4.7.1 Hibe ve Ödentiler

Resmi kayıtlarda yasal olarak görünen dernek ve vakıf gibi kuruluşlar aracılığıyla terör örgütünü destekleyen kişiler üzerinden hibe ve bağış yöntemiyle ekonomik olarak kaynak oluşturulmasıdır. Bu sistem daha çok kâr amacı gütmeyen şirket, kurum ya da kuruluşlar üzerinden gerçekleşmektedir.

4.7.2 Vakıf ve Dernekler

Hibe ve bağışların resmi olarak toplanabilmesi için terör örgütü ve sempazitanları tarafında resmi olarak kurulmuş ve nihai amaçları gizli olan kuruluşlardır. Bu kuruluşlarda özellikle gençlerin beyinleri yıkanarak, terör örgütlerine katılımın artması amaçlanmakta olup ayrıca bu kuruluşlar üzerinden de terörün ekonomik kaynakları artırılmaktadır.

4.7.3 Yayınlar ve Yayınlar

Terör sempatzanları tarafından yazılarak yayımlanan ya da gerek sosyal medya üzerinde gerekse de diğler yayım yöntemleri kullanılarak elde edilen finansal gelir kastedilmektedir

4.8 Dünyada Bilinen Terör Örgütleri

Terör bölgesel ve küresel olabilir. Dünyada bilinenle kastedilen, küresel anlamda aktif olan ve bilinen terör örgütleridir. Bu terör örgütleri genel olarak dünya üzerinde propagandalarını ve eylemlerini gerçekleştirmiştir.

Tablo 4.1. Dünyada en çok bilinen terör örgütleri

1-El-Kaide	6-Işid/Deaş/Daeş
2-El-Nusra	7-Hizbullah
3-Feto/PYD	8-Hamas
4-Pkk	9-Boko-Haram
5-Taliban	10-Dhkp-c

4.9 Türkiye’de Terör Örgütleri

Ülkemizin jeopolitik konumu, etrafındaki krizlerin odak noktası olması dolayısıyla geçmişten bugüne kadar ülke bütünlüğünü bölmeye yönelik olarak gerek küresel güç olarak kabul edilen devletler gerekse de komşu devletler tarafından sürekli olarak gizliden yahut açıktan desteklenen terör örgütleri aracılığıyla ülkemize yönelik baskı ve ekonomik yıkım hedeflenmiştir. Ayrıca Anadolu’dan Avrupa’ya geçiş köprüsü olması nedeniyle Avrupa’da eylem ve propaganda yapmak amacındaki örgütlerin geçiş yapılanması için sistematik olarak örgütlenme gerçekleştirmeleri de mevcuttur.

Tablo 4.2. Türkiye’de terör örgütleri

1- PKK	7-TAK
2-FETÖ/PYD	8-IŞİD/DAEŞ
3-DHKP/C	9-EL-KAİDE
4-PDK	10-MKP
5-HD	11-PŞK
6-TEVDİH-SELAM	12-MLKP

Kaynak: (EGM, 2023)

4.10 Türkiye’de Terör ile Mücadele

Türkiye, terör ile mücadelede profesyonel seviyeye ulaşmış bir ülkedir. Yıllardan beri süregelen birçok farklı terör örgütü ile aktif bir şekilde mücadele

etmiştir. Sadece ülke sınırları içerisinde değil ülke sınırları ötesinde yapmış olduğu anlaşmalar doğrultusunda küresel olarak da mücadelede ön plandadır.

4.10.1 Hukuk Kapsamında Mücadele

Türkiye, terörle mücadele kapsamında hukuki olarak 1991 yılında oluşturmuş olduğu 3713 sayılı TMK ile terör örgütlerinin ve terörün bir suç olarak ifade edilmesi sağlanmıştır. Kanun'da belirtilen 'Madde 2'de terör suçlusu kişinin kim olduğu ve 'Madde 3'de terör suçları belirtilmiştir. Kanun genelinde terör ile ilgili olan unsurlar belirtilmiştir. Bu unsurlar:

1. T.C. Anayasası'nda belirtilmiş olan düzeni değiştirmek,
2. Devletin mevcudiyetini sarsarak tehlikeye düşürebilmek
3. İnsanların temel haklarının ve özgürlüklerinin ortadan kaldırılması
4. Birlik ve bütünlüğü bozmak/bozmaya çalışmak
5. Kamunun sağlamış olduğu düzeni, devletin sınırları içinde ve dışında güvenliğini sarsmak amacıyla gerçekleştirilebilecek propaganda ve eylemlerdir (Temel, 2010).

Türkiye Cumhuriyeti olarak kanunlaştırılan kurallar bütünü terör örgütlerini caydırıcı olarak büyük bir etkiye sahiptir. Terörle mücadelede amaç, sadece var olan terörü yok etmek değil aynı zamanda bu terör örgütü ile oluşmadan ya da yeni unsurlar kazanmadan caydırıcılıkla engel teşkil etmek ve aktif bir mücadele vermektir. Bir eylem gerçekleştiren ya da gerçekleştirmeyi planlayan terörist, yaptığının bir sonucu olacağını bilerek bu davranışından cayması ya da üstünde baskı unsuru oluşturmayı sağlauacaktır. Sadece terör örgütlerine karşı yapılacak işlemler değil aynı zamanda devlet kurumları tarafından uygulanacak olan işlemler bütünü de ifade etmesi nedeniyle işleyen sistemde aksaklık olmaması sağlanacaktır. Mücadelede görev alan personel açısından da (kolluk kuvvetleri) yaptıkları mücadelenin yasallaştırmasını ve personelin hukuki açıdan korunmasını da sağlayacaktır.

4.10.2 Güvenlik Güçleri ile Sınır İçi ve Sınır Ötesinde Mücadele

Terör örgütlerini yok etmek maksadıyla Türkiye, sınırları içerisinde ve sınırları ötesinde aktif olarak terör ile mücadeleye devam etmektedir. Mücadele; TSK, EGM, MİT, JANDARMA ve SG birimleriyle koordineli olarak yürütülmektedir. Bu mücadele esnasında savunma sanayisinin ne kadar önemli bir rol aldığı anlaşılmıştır. Savunma sanayisine yapılan ve personelin gerek teknoloji gerekse de teçhizat ve malzeme bakımından üstün olmasının ne kadar önemli

olduğu değişen çatışma-savaş durumlarında tüm güvenlik unsurlarının gözleri önüne serilmiştir. Aktif olarak, bir fil terörle mücadelede kullanılan İHA ve SİHA'lar sayesinde personel artık herhangi bir hayati tehlikesi olmadan terör örgüt üyelerini etkisiz hâle getirmekte, harcanan emek ve sermayenin çıktısı azalmaktadır. Bu sadece ülkenin terör ile mücadelesinde değil aynı zamanda herhangi bir ülke ile yaşanabilecek savaş ya da kriz durumunda da baskı ve saldırı-savunma unsuru olabileceğini kanıtlamıştır.

Türkiye terör sorununu sınır içerisinde bitme noktasına getirse de önemli olan terör örgütlerinin sınır dışı olarak tabir edilen özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan illerimizin sınır komşusu olduğu Suriye, Irak ve İran ülke bölgelerinden ülke içerisine sızmaların önlenmesi, ülke içerisinde minimal seviyede kalan terör örgütlerinin desteklenmesinin engellenmesi maksadıyla sınır ötesi harekâtlar düzenlenmesidir. Bu operasyonlar ile birlikte o ülkelerde yaşanabilecek olan istikrarsızlığın da önüne geçilebilmesi söz konusu olmaktadır.

4.10.3 Eğitim ve Bilinçlendirme ile Mücadele

Eğitimi olmayan yahut herhangi bir şekilde kendini geliştirmeyen, bilinç seviyesi düşük olan kişileri yönlendirmek ve inandırmak daha kolaydır. Terör örgütleri özellikle kalkınma seviyesi ile eğitim seviyesi düşük olan bölgelerde kendi örgütlerine sempatzan kazandırmak maksadı ile yeterli bilince sahip olmayan kişiler üzerinde daha fazla yoğunlaşmaktadır. Türkiye bu bölgelerde ekonomik olarak çocuklarını okula gönderemeyen aileler için yatılı bölgesel okullar açmış olup bu bölgelerdeki eğitim ve bilinç farkındalığını artırmaya çalışmaktadır. Terör örgütünün yıllarca açılan okulları ve gönderilen öğretmenleri hedef almasının sebebi eğitim alan ve bilinçlenen bireylerin terör örgütüne katılmayacak olmasıdır.

4.10.4 Yayın ve Yayın Araçları ile Mücadele

Kamu spotu olarak adlandırabileceğimiz bu çalışmalar ile Türkiye, hem yayın hem de yayım araçlarının hepsini kullanarak terör örgütlerinin verebileceğı zararları anlatmakta hem de bu örgütlerin kurmuş oldukları tuzaklara halkının inanmaması maksadıyla düzenli aralıklarla ilanlar yayınlanmaktadır. Ayrıca terör örgütleri tarafından yayım ve yayın araçları kapatılarak halkın devlete karşı güven ve inancının kırılması engellenmektedir. Lakin Avrupa ülkelerinde özellikle televizyon yayınları yapmaya çalıştıkları tespit edilmiş, bu ülkelere uyarı ve

isteklerde bulunulsa bile ilgili ülkeler tarafından Türkiye'nin bu isteği reddedilmiştir.

4.10.5 Ekonomik Kalkınma ile Mücadele

Dünyada tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de tüm bölgeleri ve bu bölgeler içerisinde illeri aynı gelişmişlik ve ekonomik refah seviyesine sahip değildir. Terör örgütlerinin, ekonomik kalkınması ve refah seviyesi yeterli derecede gelişmemiş olan illerdeki vatandaşlar üzerinden propaganda ve eylem gerçekleştirmesini önlemek maksadıyla devlet bu bölgelerde ekonomik refahı artırarak işsizliği azaltmaya yönelik yatırımlar yapmaktadır. Bu bölgeler içerisinde yer alan Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için devlet tarafından kalkınma planları ve projeleri hazırlanmıştır. Bu projelerden bir tanesi de GAP'tır. Amaç, GAP bölgesindeki toprakların kaynak olarak kullanılabilmesi için su ikmalinin sağlanabilmesi; sonrasında ise bölgenin tamamen kalkınabilmesi maksadıyla altyapı, sağlık ve diğer tüm hususları da içerisine alan tam entegre bir kalkınma projesi gerçekleştirmektir.

Kalkınma projelerinde ve yapılan yatırımlarda temel amaç, gelişmişlik seviyesindeki farklı ülke içerisinde en aza indirerek bölgesel ve iller arasındaki ekonomik ve refah seviyesindeki farkı minimum düzeye getirebilmektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA SANAYİSİNE TERÖRİZMİN ETKİLERİ

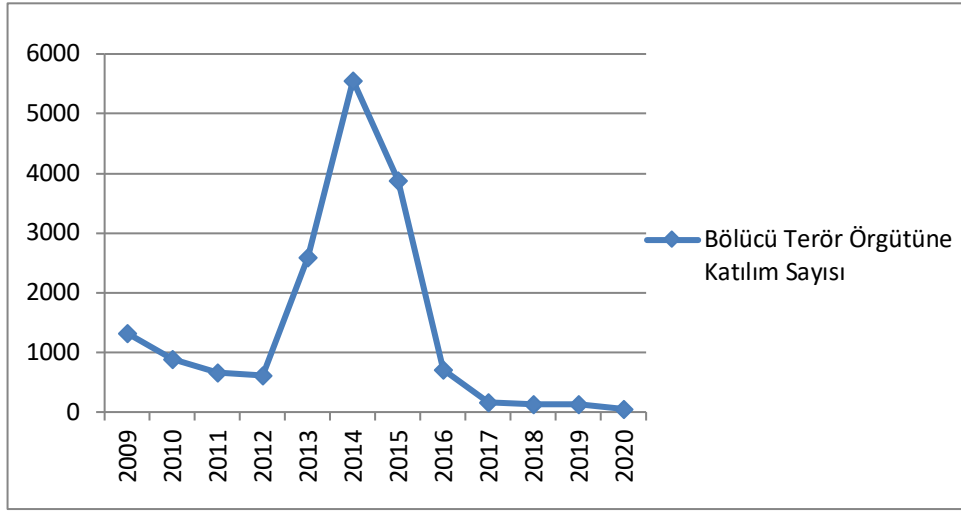
5.1 Türkiye’de 2010-2020 Yılları Arasında Terörizm

Türkiye’de yapılan incelemeler doğrultusunda 2011-2012 yılından itibaren terör örgütlerine katılım oranlarının artmış olduğu tespit edilmiştir. Bu artışın sebebi incelendiği zaman terörün nedenlerinin yanı sıra Türkiye açısından temelde üç sebep öne çıkmaktadır.

Birinci sebep sınır komşusu olan Suriye’de iç savaş çıkması ve devlet bütünlüğünün bozulması sebebiyle küçük terör gruplarının oluşmasıdır. Oluşan terör gruplarının toprak bütünlüğü bozulan Suriye bölgesinde özgürce hareket etmesi ve ekonomik kaynak olarak ifade edilebilecek olan petrol kuyularını ele geçirmesi ve yüksek bütçeler elde etmesidir. Sınır ötesinden destek alan terör örgütleri ve bunu gören Türkiye’deki sempatizan ve taraftarları terör örgütünün bir fiil personeli olmak maksadıyla katılarak terörist sıfatına dâhil olmalarıdır.

İkinci sebep ise demokratik açılım olarak ifade edilen projenin (Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi) 2010 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti tarafından uygulanması ya da uygulanmaya çalışılması sonucunda, bölücü terör örgütlerinin daha önce işledikleri suçların cezasız kalacağı ve sınırlardan sorunsuz olarak geçebileceklerine dair düşünceleri, projeyi çıkarları doğrultusunda kullanmaya yönelik olarak davranış göstermelerine neden olmuştur. Bu projenin başarısız olduğu, zaman içerisinde anlaşılmış; en son 2015 Ceylanpınar saldırısıyla sona erdirilme süreci başlamıştır. 2015-2016 yılları arasında çözüm süreci sonlandırılmış ve terörün yerleşmiş olduğu şehir ve ilçelerden çıkartılması maksatlı operasyonlar başlamıştır. 10 Mart 2016 yılında bu operasyonlar ile terör örgütü üyelerinin bulundukları bölgelerden temizlenmeleriyle sonuçlanmıştır.

Üçüncü temel sebep ise bulunmuş olduğu jeopolitik konum nedeniyle yabancı devletlerin Türkiye’ye karşı direkt olarak savaş açamayarak, Türkiye’nin bölünmez bütünlüğüne karşı eylemler gerçekleştiren terör örgütlerinin propagandasına kendi ülkelerinde müsaade ederek, sempatizan kazanmasına yol açmalarıdır. Tüm bu sebepler doğrultusunda BTÖ katılım sayısı 2011-2015 yılları arasında yüksek derecede artış göstermiştir.

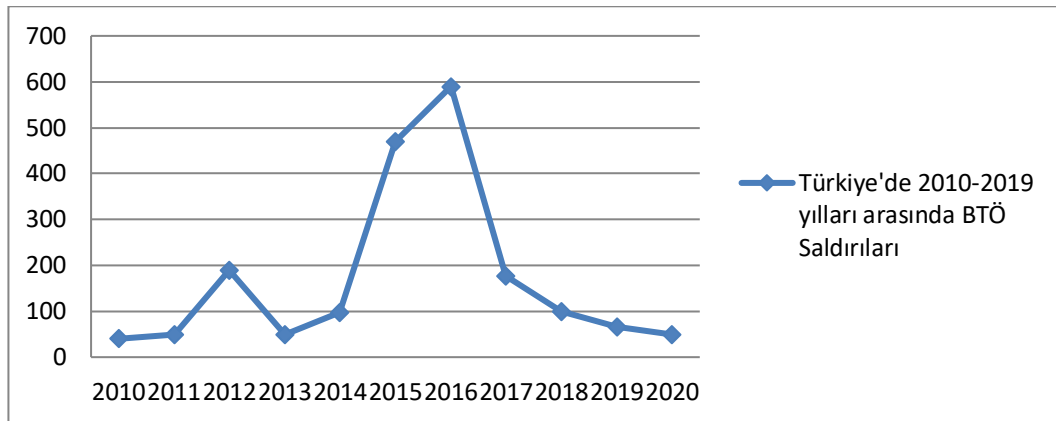

Şekil 5.1. Bölücü Terör Örgütüne Katılım Sayısı

Kaynak: (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022)

5.2 Türkiye’de 2010-2020 Yılları Arasında Terör Örgütü Faaliyetleri

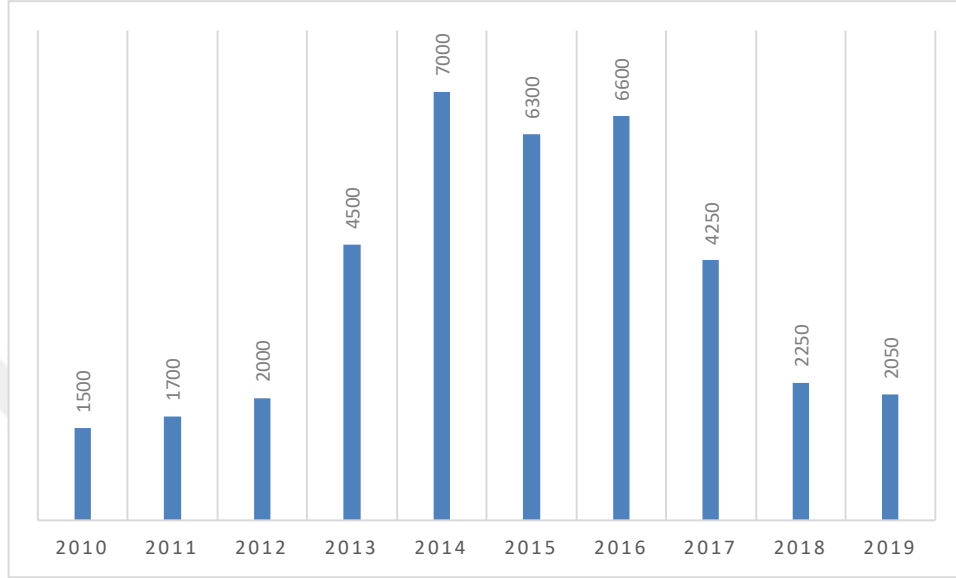
Terörün 2010 ve 2015 yılları arasında üyelerinin sayısının artış göstermesi bu süreç sonucunda ülke içerisinde gerçekleştirdikleri eylemlerin de artmasına sebep olmuştur. İçişleri Bakanlığının ve Global Terrorism database grafikleri incelendiği zaman bölücü terör örgütüne katılım ile bu yıllar arasında gerçekleştirilen terör saldırıları kendi aralarında tutarlıdır. Bu durumda bölücü terör örgütüne her ne sebeple olursa olsun katılım arttığı zaman bunun sonucunda gerçekleşen eylemlerinde artmış olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

Şekil 5.2. Türkiye’de 2010-2019 Yılları Arasında BTÖ Saldırıları

Kaynak: (Global Terrorism Database, 2022)

Ayrıca farklı bir bakış açısıyla ifade edecek olursak Türkiye, içinde bulunduğu coğrafyadan kaynaklı olarak da burada faaliyet gösteren terör örgütlerinin daha fazla örgüt personeli ve saldırılarına neden olabilmektedir. Bunu aşağıda bulunan grafikte görmek de mümkündür:

Şekil 5.3. Orta Doğu ve Afrika’da Gerçekleşen Terör Saldırılarının Yıl Bazında Sayısı

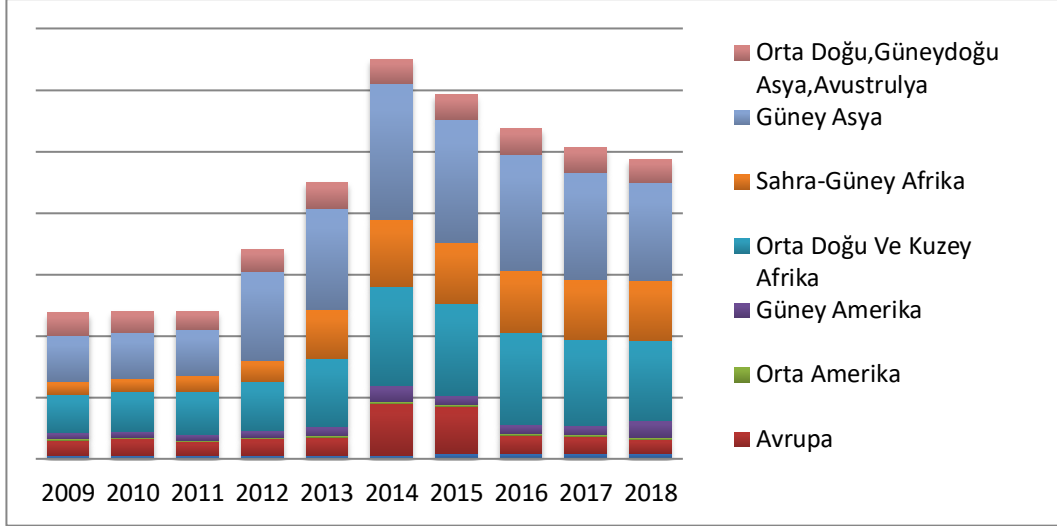
Kaynak: (Global Terrorism Database, 2022)

Türkiye’nin bulunmuş olduğu jeopolitik konumda, terör örgütlerinin ve sempatisan sayısının belirli süreler içerisinde arttığı ve bu bölgede gerçekleştirilen saldırıların da artışla doğru orantılı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Türkiye bulunmuş olduğu konumdan dolayı aktif olarak terör örgütlerinde gerçekleşen değişikliklerden etkilenmektedir.

5.3 Terörizm Olaylarının Dünya’ya Etkisi

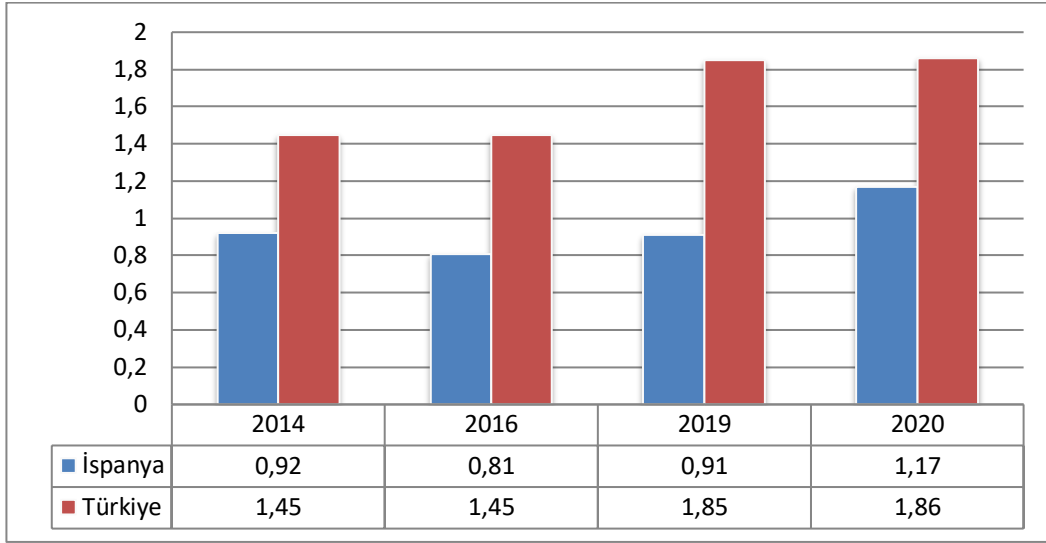
Belirli bir bölge içerisinde gerçekleşen terör faaliyetlerinin artması dünyada nasıl bir etkiye sahip olabileceği düşünülmelidir. Aşağıdaki grafikte dünya genelinde bölgeleri belirtecek şekilde yıllar içinde gerçekleşen terör faaliyetlerinin oranı bulunmaktadır.

Şekil 5.4. Dünyada Terörizm

Grafik incelendiği zaman Türkiye’de 2012-2016 yılları içerisinde artış gösteren terör faaliyetlerinin dünya genelinde de aynı tarihler aralığında artış gösterdiği görülmektedir. Bu doğrultuda terörün ve ülke içindeki krizlerin devletlerin de müdahil olması sonucunda dünya genelinde etki gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Terör örgütleri her ne kadar kendi içlerinde farklı yapılanmalar ve amaçlar oluşturmuş olsalar dahi savaş, karışıklık ve kriz gibi durumları kendi lehlerine kullanarak yayılım göstermişlerdir. Bu etkinin analiz edilebilmesi için dünyada ve Türkiye’de gerçekleşen terör olayları ve terörizmin gerçekleştirilmiş olduğu tarihler ve eylemler ile ülkenin o süreç içerisinde gerçekleştirmiş olduğu savunma harcamaları ile savunma sanayisi harcamalarının karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırmaya Türkiye ile İspanya karşılaştırması ile başlayabiliriz. İspanya ile karşılaştırmamızın nedeni, bulunmuş olduğu bölge bakımından Türkiye’ye kıyasla kriz ve savaşlar yaşanan bir bölgede olmaması ama bulunmuş olduğu jeopolitik konumdan dolayı Akdeniz’i Kuzey Atlantik Okyanusu’na bağlaması, Türkiye’ye yakın bir oranda çevresinin denizlerle kaplı olması ve istenilen bilgi kaynaklarına rahat erişilebilmesidir.

Türkiye ve İspanya verileri incelendiği zaman 2012 ve 2019 yılları arasında iki ülkenin de savunma harcama oranları artmıştır. Bu savunma harcamaları için ayırmış oldukları bütçe doğrultusunda kişi başına düşen GSYİH oranı aşağıdaki grafikte belirtilmiştir. İki ülkenin de savunma harcamalarının farklı etkenlere maruz kalmasına rağmen artırması, dünyada etkinliğini artıran terör, kriz ve savaşlarla açıklanabilir.

Şekil 5.5. Türkiye-İspanya Savunma Harcamaları GSYİH Oranı

Kaynak: (Von Defence Turk, 2022)

Türkiye’de savunma harcamaları ve savunma sanayisine terörizmin etkisini tespit edebilmek için belirli temel etkenleri incelemek gereklidir. Terörizmin savunma harcamaları ve savunma sanayisine etkisinin oranını yıllar içerisinde terör örgütlerinin gerçekleştirdiği eylemler ve katılımlar olarak adlandırabiliriz. Türkiye’de özellikle 2010 yılından itibaren terör eylemleri ve katılımları artmıştır. Ayrıca bu tarihten itibaren dünya genelinde de terör örgütlerinin faaliyetleri, Orta Doğu ülkelerinde iç karışıklıklar artmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’nin 2010 yılından itibaren savunma harcamaları ve savunma sanayisine vermiş olduğu önem artmış, özellikle son 20 yıl içerisinde gerek krizlerin ortasında kalması gerekse de terör nedeniyle birçok üstün teknoloji ürün ihtiyacı hasıl olmuştur.

Tablo 2.2’de yıllık genel bütçe içerisinde MSB, SGK ve JGK’nin payları incelendiği zaman 2010-2011 yılından itibaren askeri kurumlar için ayrılan bütçenin artmış olduğu görülmektedir. Tablo 2.1’de Türkiye ile komşu ülkelerin savunma harcamaları incelendiğinde ise 2012 yılından itibaren Türkiye’de düzenli olarak savunma harcamalarının arttığı, 2014 yılından itibaren ise artışın daha sert bir şekilde yukarı ivme şeklinde olduğu çok açıktır.

Türkiye’de en büyük iki şirketin savunma sanayisi açısından gelişimi incelendiği zaman 2012 yılından itibaren gelişimin arttığı lakin özellikle 2014 yılından itibaren yükselişin ivme kazandığı görülmektedir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti varoluşundan itibaren sürekli olarak birçok terör örgütü ile mücadele etmiştir. Bu mücadele esnasında teknoloji seviyesi yüksek olan gelişmiş devletlerden sadece temsili olarak destek görmüş olup yaşanan birçok kriz ve çatışmalarda ihtiyaç olan malzemelerin tedarikinde kimi zaman ambargo kimi zaman ise kısıtlı miktarda alımlar yapmasına müsaade edilmiştir. Bulunmuş olduğu jeopolitik konum itibarıyla Orta Doğu'nun kilit bir bölgesinde yer alması, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan köprü görevi görmesi, sıcak olarak adlandırılan Ege ve Akdeniz gibi önemli iki denize büyük oranda sınırının bulunması gibi birçok konum avantajını kendi ellerinde bulundurmak isteyen yabancı devletler, terör örgütlerini maşa olarak kullanarak Türkiye açısından ekonomik, siyasi ve askeri alanda baskı unsuru yaratmaya çalışmıştır.

Daha önceleri özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail devletinden teknolojik özelliği yüksek olan ürünler alan Türkiye, askeri anlamda gerçekleştirdiği bazı operasyonlarda bu ürünleri kullanılamadığını ya da kullanılırken bu ürünlerin eksik bilgiler verdiğini tespit etmiştir. Tüm bu durumlar Türkiye'nin askeri harcamalarını yerli ürünler yaratarak kullanması yönünde teşvik etmiştir. Ekonomik olarak tamamen gelişmiş ülkeler seviyesine henüz ulaşamamış olması; harcamalarının yerli ürünler için yapılması, ekonomik olarak yüksek bütçeler ayrılması gerektiği gerçeğini değiştirmemiştir. Askeri harcamalarla kastedilen savunma harcamaları ve bağlı olan savunma sanayisidir.

Türkiye gibi jeopolitik konumda olan ülkelerin her zaman özellikle askeri anlamda kendi kendine yetebilen, ithalatta minimum düzeyde harcama yapan ülke konumuna erişmesi mecburidir. Çünkü teknolojisinin yetersiz kalması durumunda sadece terör örgütlerine karşı değil global ve gelişmiş devletlere karşı da kendini savunmada sorunlar yaşayacağı aşîkârdır. Her ne kadar ülkeler soğuk savaş yöntemlerinden olan ekonomik ve siyasi baskıyı kullanmış olsa da özellikle son on beş yılda görölmektedir ki maşa olarak ifade edilen tüm terör örgütleri yapılan yardımlarla güçlü hâle getirilmeye çalışılarak Suriye'de olduğu gibi diğer tüm ülkelerde de iktidarsızlaştırmak ve karışıklık yaratmak için kullanabilecekleri gözler önüne serilmiştir.

Bir ülkenin sadece ekonomik gücü ilelebet devamı için yeterli bir unsur değildir. Özellikle caydırıcı güç olarak ifade edilen askeri gücü desteklenmediği sürece diğer ülkeler tarafından işgal edilme riski sürekli olarak söz konusu olacaktır. Gerekli askeri gücün sağlanabilmesi için sürekli olarak teçhizat, malzeme ve diğer tüm unsurlarının dünya çapında askeri ve teknolojik olarak güçlü kabul edilen ülkeler seviyesine eş değer yahut daha da ileri bir seviyede olması gerekmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki askeri açıdan teknoloji seviyesi yüksek olan ülkelerin sadece savunma anlamında değil bu malzemelerin ihracatını gerçekleştirerek ekonomik anlamda da katkıları fazladır.

Ülkelerin yapmış oldukları askeri harcamaları (savunma harcamaları ve savunma sanayisi yatırımları) temelde o devletin kamusal mal statüsüne giren ülkesinin bölünmez bütünlüğü ve milletin güvenliği için zaruri bir ihtiyaçtır. Güvenliği sağlamanın yanı sıra yeni istihdam alanları yaratarak işsizliğin azalmasında pozitif etki oluşturmuştur. Tabi ki bu ilişkinin yönü ülkenin yapacağı yatırım ve harcamalarla doğru orantılı olmaktadır.

Örnekleme yöntemiyle yapmış olduğumuz araştırmalarda dünya genelinde var olan terör faaliyetlerinin ve ülkeler arasındaki krizlerin artmış olduğu zamanlarda ülkelerin; askeri harcamalarını artırarak kendilerini güvende tutmanın yollarını aradıkları, jeopolitik konumu fark etmeksizin yapmış oldukları askeri harcamaların içeriğinin büyük bir kısmını ise özellikle savunma sanayisine yönelttikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Terör ile mücadele sürekli bir faaliyettir. Belirli bir sonuç alabilmek için terör ile mücadele ederken buna sebep olan unsurlar ile de mücadele etmek gereklidir. Terörü yok etmenin temel esası var olan tüm unsurlar üzerinde etkin bir kontrol sağlamaktır. Terör, toplumdaki istikrarı ve düzeni bozmaya yönelik gerçekleştirmeyi amaçladığı eylemlerle sadece siyasi istikrarsızlığı amaçlamaz, ekonomik olarak da ülkeleri yıpratmak ister. Çünkü terör ile mücadele için gereken kaynakların maliyeti fazladır. Etkin kullanarak kesin sonuç elde etmek tüm ülkelerin her zaman hedefi olmuştur.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren geçmişten almış olduğu ve geleceğe aktarmaya gayret ettiği tüm güçleriyle dünya üzerinde geniş tesir sahasına sahiptir. Bunun etkisiyle beraber devamlı mücadele hâlinde olmak zorunda kalmıştır. Komşu ülkelerde var olan devlet, hükümet ve siyasi istikrarsızlıklar, savaşlar ve iç

karışıklıklar nedeniyle yaşadığı göç, terör, mülteci gruplarının toplu olarak hücumlarından dolayı sürekli olarak uygulamış olduğu askeri ve siyasi taktik ve politikaların durumlara göre değiştirilerek var olan zaman ve mekâna göre güncellenmesi sonucunda sürekli bir harp içerisindeymişçesine her alanda aktüel olmasına sebep olmaktadır.

Türkiye'nin savunma sanayisi geçmişe dayanan bir süreci olmasına rağmen Osmanlı'nın yıkılış sürecinden itibaren kendini var olan güncel gelişmelere kısmen kapatması ve tam olarak var olan gelişmelere uyum sağlayamamış olması sebebiyle dünyada bu alanda geride kalmıştır. İthalat gerçekleştirerek bu açıklarını kapatmaya çalışsa da pek mümkün olmamıştır. Görülmektedir ki 1918 tarihinde güçsüz duruma düşmesine sebep olarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Buradan şu sonuç çıkartılmalıdır ki askeri alan başta olmak üzere var olan tüm alanlarda eğer güncel olan gelişmeleri takip etmez, bu gelişmeler neticesinde yerli ve milli ürün üretmezseniz başka ülkelerin boyunduruğu altına girmeniz ve istemediğiniz sonuçlara imza atmanızın söz konusu olabilecektir.

Sadece takip etmek yetmez, kendi kendinize yetebilmelisiniz de. Bunu bir örnek ile açıklayacak olursak 1974 yılında Kıbrıs Harekâtı'na başlayan Türkiye, ithalatını gerçekleştirmiş olduğu birçok malzeme ve teçhizat açısından ambargo listelerine alınmıştır. Sadece geçmişte değil, güncel olarak yakın dönemden verebileceğimiz iki örneğimiz bulunmaktadır. Türkiye'nin 2016 yılında başlamış olduğu Fırat Kalkanı Harekâtı'nda kullanmış olduğu tankların parçalarının Almanya'dan ithal ediliyor olması ve Türkiye operasyona başladıktan sonra Almanya tarafından üstü örülü olarak bu malzemeler için ambargo uygulanması buna iyi bir örnektir. Bunu yanı sıra 12 Temmuz 2019 tarihinden itibaren Rusya'dan S-400 alımı sonucunda ülke sınırları içerisine giriş yapan bu malzemeler doğrultusunda ABD tarafından F-35 üretimi ve alımı içerisinde yer alan Türkiye program dışına çıkartılmıştır.

Türkiye açısından savunma sanayisinin gelişmesi, terör ile mücadele kalıpları arasında kalmayıp Türkiye'nin bölgesel güç olarak aktif birçok alanda rol almasına sebep olmaktadır. Müttefiki olan ülkelere güven dostlarına ise korku vermektedir. Aynı Azerbaycan-Ermenistan savaşında olduğu gibi. 2020 yılında gerçekleşen Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın müttefik ve kardeş ülke olan Türkiye'den satın almış olduğu SİHA'lar savaşın seyrini değiştirmiş ve hızlı bir şekilde net sonuç alınmasını sağlamıştır.

Türkiye kendi iç sınırlarında olduğu kadar kendi sınırlarının ötesinde de terör ile aktif olarak mücadele etmekte, istikrarsızlaşan komşu devletlerinin var olan bütünlüklerini korumaya yönelik olarak mücadelesini sürdürmektedir. Bu mücadelesini daha aktif ve net sonuçlar elde edebilecek seviyeye ulaştırmak içinse özellikle yaptığımız karşılaştırma ve araştırmalarda 2013 ve 2014 yıllarından itibaren savunma harcamalarına ve savunma sanayisine vermiş olduğu önemi daha da artırdığı görülmüştür. Yapılan karşılaştırmalarda özellikle terörün artmış olduğu zamanlarda Türkiye'nin askeri harcamalar kapsamında savunma sanayisine yapmış olduğu yatırımların arttığı, bunun yanında sanayi dışında savunma harcamalarına ayırmış olduğu bütçenin de artırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

İspanya ile yapılan karşılaştırmada İspanya'nın da Türkiye gibi dünya genelinde terör olaylarının arttığı ve ülkelerin istikrarsızlaşmaya başladığı zamanda askeri harcamalara yapmış oldukları yatırımların arttığı lakin Türkiye'nin 2015 yılından itibaren İspanya'ya oranla bütçesinden ayırmış olduğu savunma harcamaları oranının İspanya'dan fazla olduğu görülmektedir.

Genel olarak araştırmalar doğrultusunda savunma harcamaları ve sanayisinde belirli dönemlerde gerçekleşen artışların temel sebebinin terörizm olduğu saptanmıştır. Özellikle 2010 ve 2015 yılları arasında terör olaylarının artması ile aynı dönemde yahut sonraki kısa dönemlerde savunma harcamalarına yapılan yatırımların artış gösterdiği elde edilen verilerde açıkça görülmektedir. Terörizm ile savunma sanayi harcamaları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. Burada ayırıcı husus ise savunma harcamalarındaki artış hızının sabit olmamasıdır. Terör ve terörizmin yoğunlaştığı dönemde savunma sanayi ve bu alandaki yatırım ve harcamaların büyüme hızı artmış, azaldığı dönemlerde ise söz konusu yatırım ve harcamaların büyüme hızı da nispi olarak gerilemiştir. Ancak ülkenin jeopolitik konumu nedeniyle GSMH'den savunma sanayine ayrılan pay artmaya devam ediyor.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atf sistemi kullanılmıştır.)

- Akkaya, İ. (2007). *Teknolojinin Türk savunma sanayine ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna olan etkilerinin ekonomik açıdan incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aksoy, Ş. (2011). *Kamu maliyesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Alkan, N. (2002). *Gençlik ve terörizm*. Ankara: TEMUH Dairesi Başkanlığı.
- Altun, N. (2017). Savunma harcamaları düzeyinin belirlenmesi: Teorik bir tartışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi*, 278-279.
- Asan, H. (2020). *Türk savunma sanayinde patent alanında yaşanan gelişmeler*. SAVTÜRK.
- Aslan, M. H. (1998). *Hizmet ekonomisi*. İstanbul: Alfa yayınevi.
- Aygün, S. (2021). *Türkiye savunma harcamalarının büyüme etkisi ve G7 ülkeleri ile karşılaştırmalı analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Barlas, M. (2007). *Savunma sanayinde yenilik politikalarının bir aracı olarak offset uygulamaları*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Barro, R. J. (2003). Determinants of economic growth in a panel of countries. *Annals of Economics and Finance*.
- Başar, S. ve Künü, S. (2012). Savunma harcamalarının iktisadi büyüme etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-30.
- Bekmez, S. ve Evkuran, S. (2011). Türkiye’de savunma ve kamu düzeni, güvenlik hizmetlerinin geleneksellik endekslerinin hesaplanması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48.
- Bektaş, G. (2017). *Savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisi: Türkiye örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Bilici, N. ve Bilici, A. (2013). *Kamu maliyesi*. Ankara: Seçkin.
- BMC (2022, 18 Mart). Abgerufen. 10 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.bmc.com.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Brzoska, M. (1995). *World military expenditures, handbook of defense economics*. Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- Bulutoğlu, K. (1977). *Kamu ekonomisine giriş*. İstanbul: Temat Yayınları.
- Bulutoğlu, K. (2002). *Kamu ekonomisine giriş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bulutoğlu, K. (2008). *Kamu ekonomisine giriş*. Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Canbay, Ş. (2010). *Savunma harcamalarının ve savunma sanayinin makro ekonomik etkileri ve Türkiye örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2017). *Journal of Emerging Economies and Policy*, 86-105.
- Capra, R. (1981). *The national defense budget and its economic effects*. New York: Federal Reserve Bank of New York Quarter Review.

- Caşın, H. (2008). *Uluslararası terörizm*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Chan, S. (1988). *Defense burden and economic growth: Unraveling the Taiwanese*. The American Political Science Review.
- Çıkınlar. (2006). *Savunma harcamaları ve Türkiye'nin durumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çınar, Ş. (2002). *Savunma harcamalarında iktisadi etkinlik* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çingi, T. G. (2020). Terör korkusu ve algılanan terör riskinin alturistik boyutları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 358-371.
- Darrat, A. F. ve Al-Yousif, Y. K. (1999). On the long-run relationship between population and economic growth. *Eastren Economic Journal*, 301-312.
- Defence Turk (2020). *NATO ülkelerinin savunma harcamaları*. <https://www.defenceturk.net/nato-ulkelerinin-savunma-harcamaları-2013-2020-ve-degerlendirmeler> (ErişimTarihi: 17.12.2022).
- Deger, S. ve Smith, R. (1983). Military expenditure and growth in less developed countries. *Journal of Conflict Resolution*, 27(2), 335-353.
- Deniz, G. (2021). *Savunma harcamaları ve Türkiye ekonomisi üzerinden etkileri: 2000 sonrası dönemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Doğan, S. (2019). *Türkiye'de 2000 sonrası dönemde savunma harcamalarının ekonomik analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Dunne, J. P. ve Nikolaidou, E. (1996). *Military expenditure and economic growth*. United Kingdom: Middlesex University Business School.
- Erbaykal, E. (2007). *Türkiye'de Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- FSNN (2022). Abgerufen. <https://www.fnss.com.tr/tr> (ErişimTarihi: 12.12.2022).
- Galgano Francis, E. J. (2017). *Modern askeri coğrafya*. Philadelphia: Routledge.
- Giray (2004). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 180-199.
- Global Terrorism Database (2022). https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?chart=overtime&casualties_type=b&casualties_max=&start_yearonly=2010&end_yearonly=2019&dtp2=all&country=209&count=100 (ErişimTarihi: 17.04.2022).
- Gökbunar, R. ve Yanıkkaya, H. (2004). Savunma harcamalarını belirleyen faktörler ve ekonomik büyümeye etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 160-180.
- Gözler, K. (2017). Devlet kelimesi üzerine bir deneme. *Türkiye Günlüğü*, 5-9.
- Gözler, N. (2016). *Finansal serbestleşme sonrası dönem savunma harcamalarının ekonomik analizi*. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gözübüyük, Ş. ve Tan, T. (2001). *İdare hukuku genel esaslar*. Ankara: Turhan.
- Gümüşdaş, E. (2010). *Türkiye'de savunma sanayi ve savunma harcamalarının ekonomideki yeri*. Niğde: Niğde Üniversitesi.

- Güneş, M. (2011). Etkin bir kamu yönetimi için artan savunma harcamalarının denetimi ve hesap verebilirliğin rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 139-166.
- Hava Elektronik Sanayi (2022). <https://havelsan.com.tr/> (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021). *Merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri raporu*. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2021/03/2021-Yili-Subat-Ayi-Aylik-Butce-Gerceklestirmeleri-Raporu.pdf> abgerufen (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Hima, R. (1997). *Türkiye'nin savunma ve savunma harcamalarının komşusu olan ülkelerle karşılaştırmalı analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi (2021). *Kamu maliyesi güz dönemi 2020-2021*. https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Guz/kamu_maliyesi/1/index.html#konu-1 abgerufen (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Jandarma Genel Komutanlığı (2019). *Faaliyet raporları*. <https://www.jandarma.gov.tr/kurumlar/jandarma.gov.tr/Jandarma/indirilebilir-icerikler/JGNKLIGI-2019-YILI-FAALIYET-RAPORU.pdf> (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Jandarma Genel Komutanlığı (t.y.). *Faaliyet raporları*. <https://www.jandarma.gov.tr/indirilebilir-icerikler> (ErişimTarihi: 10.12.2022).
- Karakuş, A. (2006). *Türk savunma sanayinin gelişimi, Türkiye'nin savunma harcamalarının boyutları ve bazı nato ülkeleri ile karşılaştırmalı ekonometrik analizi*. Ankara: Kara Harp Okulu.
- Kaya, E. (2006). *Dışa açılma döneminde savunma harcamalarının ekonomik etkileri:1980-2004 Türkiye örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kayhan, A. (2017). *Savunma sanayinin gelişimi ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Korkmaz, Ö. ve Bilgin T. (2017). Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki; Türkiye ve ABD karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*.
- Kubar, Y. (2011). Bir iktisat politikası amacı olarak gelir dağılımı: Türkiye örneği (1994–2007) analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 227-246.
- Küresel silah ticaretinin finansal değeri (2022). Von Sipri.
- Lekesizgöz, A. (2015). *Savunma sanayi tedariklerinde güncel yaklaşımlar ve ülkemizin savunma tedarikleri açısından değerlendirilmesi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Marx, K. (2013). *Devlet ve hukuk üzerine*. İstanbul: Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları.
- Mat, A. (2020). *Keynesçi iktisat politikaları ve küresel mali krizler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Mevzuat Bilgi Sistemi (2021). *Bütçe hazırlama rehberi*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14359&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Miller, B. (2001). The concept of security: Should it be redefined? *The Journal of Strategic Studies*, 16-17.
- Nadaroğlu, H. (1985). *Kamu maliyesi teorisi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Onat, H. (2008). Dinsel terörle baş etmede dinler arası iş birliğinin önemi. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (s. 411-420), Ankara.

- Otokar (2022). <https://www.otokar.com.tr/> (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Özbilen, Ş. (1999). *Maliye politikası*. Ezgi Kitapevi.
- Özbilgili, F. (2020). *Türkiye’de savunma harcamalarının dış borçlanma üzerindeki etkisinin ardl modeli ile analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Özer, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63-72.
- Özer, M. A. (2001). *Savunma harcamaları ve ekonomiye etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özerdem, A. (2015). *Savunma harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin analizi türkiye örneğinde uygulamalı bir çalışma*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Özgen, C. (2016). Türkiye’nin savunma sanayi politikasının analizi: Türk savunma sanayi politikası ve stratejisi esasları dokümanı örneği. *Karadeniz Sosyal*, 191-203.
- Özgün, C. (2017). Türkiye’nin askerlik sisteminin tarihsel süreç bağlamında incelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51-90.
- Özgüner, M. ve Özgüner, Z. (2014). Sosyal sermaye ile beşeri sermaye ilişkisi ve etkileşimi. *Route Educational and Social Science Journal*, 367-369.
- Özkaya, D. Ö. (2020). Devlet olgusu üzerine bir değerlendirme. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 317-352.
- Parlak, Y. R. (2016). *Savunma harcamaları, terörizm ve ekonomik büyüklük arası ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sadegül Durgun, A. H. (2019). Jandarma Genel Komutanlığının İçişleri Bakanlığına hızlı uyumu. *ASSAM Uluslararası Hakemliği Dergi*, 78.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı (2021). *GYMY mali tablolar*. https://www.sg.gov.tr/kurumlar/sg.gov.tr/mali-tablolar/TemelMaliTablolar/SahilGuvenlik_TEMELMALITABLOLAR_2020.pdf (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Sahil Güvenlik Komutanlığı (2022). Tarihçe. <https://www.sg.gov.tr/tarihce> (ErişimTarihi: 12.03.2022).
- Saraçöz, Y. (2018). *Savunma sanayinin önemi ve savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkisi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
- SAVTÜRK (2019). *Türk patent alanında yaşanan gelişmeler*. <https://www.savturk.com/tr/turk-savunma-sanayinde-patent-alaninda-yasanan-gelismeler> (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- Serin, N. (1981). *Dış ticaret ve kalkınma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sevinç, S. (2020). *Dünya’da ve Türkiye’de savunma sanayi ve savunma harcamalarının makroekonomik etkilerinin ampirik analizi: Türkiye örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat biliminin temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezgin, S. (2000). *Türkiye’de savunma harcamaları: Türk savunma sanayinin dünü, bugünü, yarını*. MSB Savunma Sanayi Müsteşarlığı Yayınları.
- Sezgin, S. (2018). *Dünya’da ve Türkiye’de savunma sanayi*. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Antalya.

- Sezgin, S. (2018). *Savunma ekonomisi*. Eskişehir: Nisan Kitapevi.
- Sezgin, S. ve Sezgin, Ş. (2018). Dünya’da ve Türkiye’de savunma sanayi: Genel bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*.
- Şimşek, M. (1989). *Üçüncü dünya ülkelerinde ve Türkiye’de savunma*. Ankara: SAGEB.
- Şimşek, M. (2016). Terörizm: Kavramsal bir çalışma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 319-335.
- SIPRI (2021). Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün küresel askeri harcamalar raporu. *Anadolu Ajans*. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-askeri-harcamalar-2020de-yaklasik-2-trilyon-dolara-cikti/2222077> (ErişimTarihi: 10.10.2022).
- SIPRI (2022). *SIPRI askeri harcama veri tabanı*. Von Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü. <https://www.sipri.org/databases/milex> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- SIPRI Askeri Harcama Veri tabanı (2022). *Ülkelere göre askeri harcamalar*. tarihinde <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/military-spending-by-country> (ErişimTarihi: 17.12.2022).
- Soyyigit, S. K. (2013). Türkiye’de savunma harcamalarının iktisadi etkileri üzerine nedensellik analizi (1970 – 2010). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 17-38.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı (2022). <https://www.ssb.gov.tr/> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). Merkezi yönetim bütçe kanunları. <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550670582580-13ca54f7-3788> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2022). <https://www.icisleri.gov.tr/> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- Tekeoğlu, E. (2008). *Defense expenditure and economic growth* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Empirical Study.
- Telater, O. M. ve Terzi, H. (2010). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 197-214.
- Temel, Ü. Ç. (2010). *Türkiye’ye yönelik terör örgütleri ve Türkiye’nin terörizmle mücadelesi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Then, S. ve Loosemore, M. (2006). Terrorism prevantions, prepordness and response in built facilities. K. S. Then.
- Topçu, M. K. (2010). Savunma planlamasının ekonomiye etkileri ve savunma bütçeleri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 87.
- Trading Economics (2022). *İspanya askeri harcamaları*. <https://tr.tradingeconomics.com/spain/military-expenditure> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- Tüğen (1998). Dünya’da ve Türkiye’de savunma harcamalarındaki gelişmeler ve ekonomik etkileri. *T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 287.
- Tusas (2022). <https://www.tusas.com/> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- Uslu, F. (2007). Türkiye’de savunma sanayi harcamalarının finansmanı. Ş. F. Uslu (Ed.), *Türkiye’de savunma sanayi harcamalarının finansmanı* içinde (s. 52-58). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Utsam, T. (2010). *Terörün ekonomisi, sınır illerinde kaçakçılık ve terörün finansmanı*. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı.

- Uyar, T. (2008). *Terörle mali ve hukuki mücadele*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Vakfı, T. S. (2021). Mali tablolar. <https://www.tskgv.org.tr/files/documents/mali-tablolar-mali-tablolar-2019-2020-yili-karsilastirmali-gelir-tablosu-210520211156582892.pdf> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- Vergi Dosyası (2017). *Von Stockholm international peace research institute*. <https://vergidosyasi.com/2017/03/23/milli-gelirin-ne-kadarini-savunmaya-ayiriyoruz/> (ErişimTarihi: 14.12.2022).
- Volkan, D. (1999). *Kanbağı etnik gururdan etnik teröre*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Von Defence Turk (2022). Defence Expenditure of NATO-Countries (2013-2020).
- Wilkinson, P. (2002). *Terör ve terörizm, silinen yüzler karşısında terör*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Yentürk, N. (2011). *STK'lar için asker ve iç güvenlik harcamalarını izleme kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Eğitim Yayınları.
- Zafer, H. (1999). *Ceza hukukunda terörizm, milletlerarası metinler ve 3713 sayılı terörle mücadele kanunu ışığında*. İstanbul: Beta Yayınları.